

Հայկական գիտահետազոտական հանգույց
Armenian Research & Academic Repository

Սույն աշխատանքն արտոնագրված է «Մտեղծագործական համայնքներ
ոչ առևտրային իրավասություն 3.0» արտոնագրով

This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial
3.0 Unported (CC BY-NC 3.0) license.

Դու կարող ես.

ստանձնել և տարածել նյութը ցանկացած մեդիայով կամ կրիչով
մեղմելով կամ օգտագործել անկա նյութը առեղծված համար նորը

You are free to:

Share — copy and redistribute the material in any medium or format

Adapt — remix, transform, and build upon the material

ԳԵՈՐԳ ՄԵՍՐՈՊ

ՓԵՐԻՉԷՅԵՐ

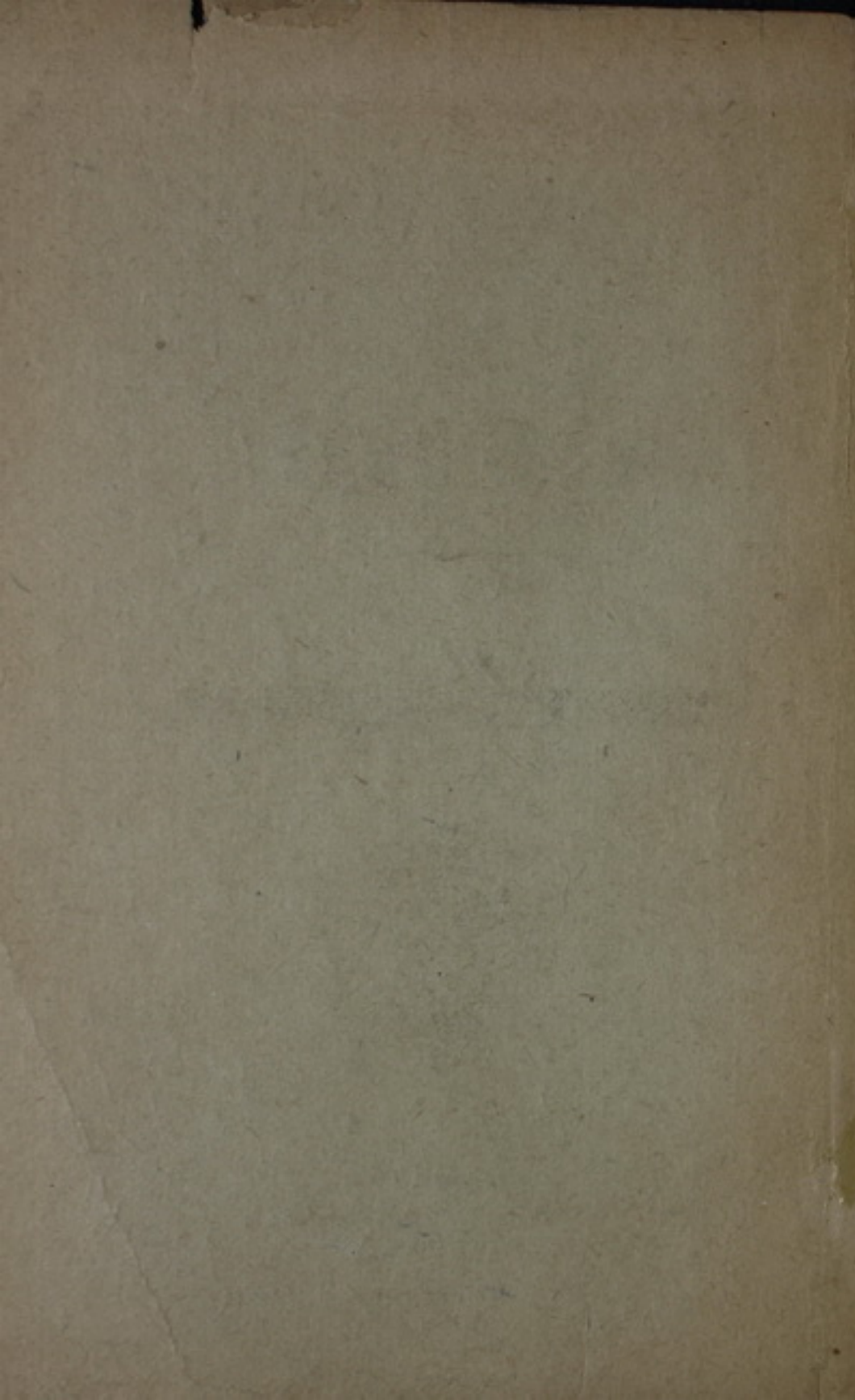
ՀԱՅ ԻՇԽԱՆԻ ՄԸ ՕՐԱԳԻՐԸ

Լ. ՊՈԼԻՍ

ՏՊԱԳՐՈՒԹԻՒՆ Օ. ԱՐՋՈՒՄԱՆ

1921

947.925

493

ԳԵՈՐԳ ՄԵՍՐՈՊ

ՓԵՐԻՉԷՅԵՐ

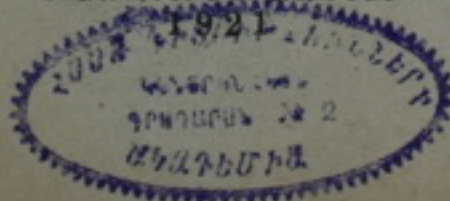
A^{II}
35251

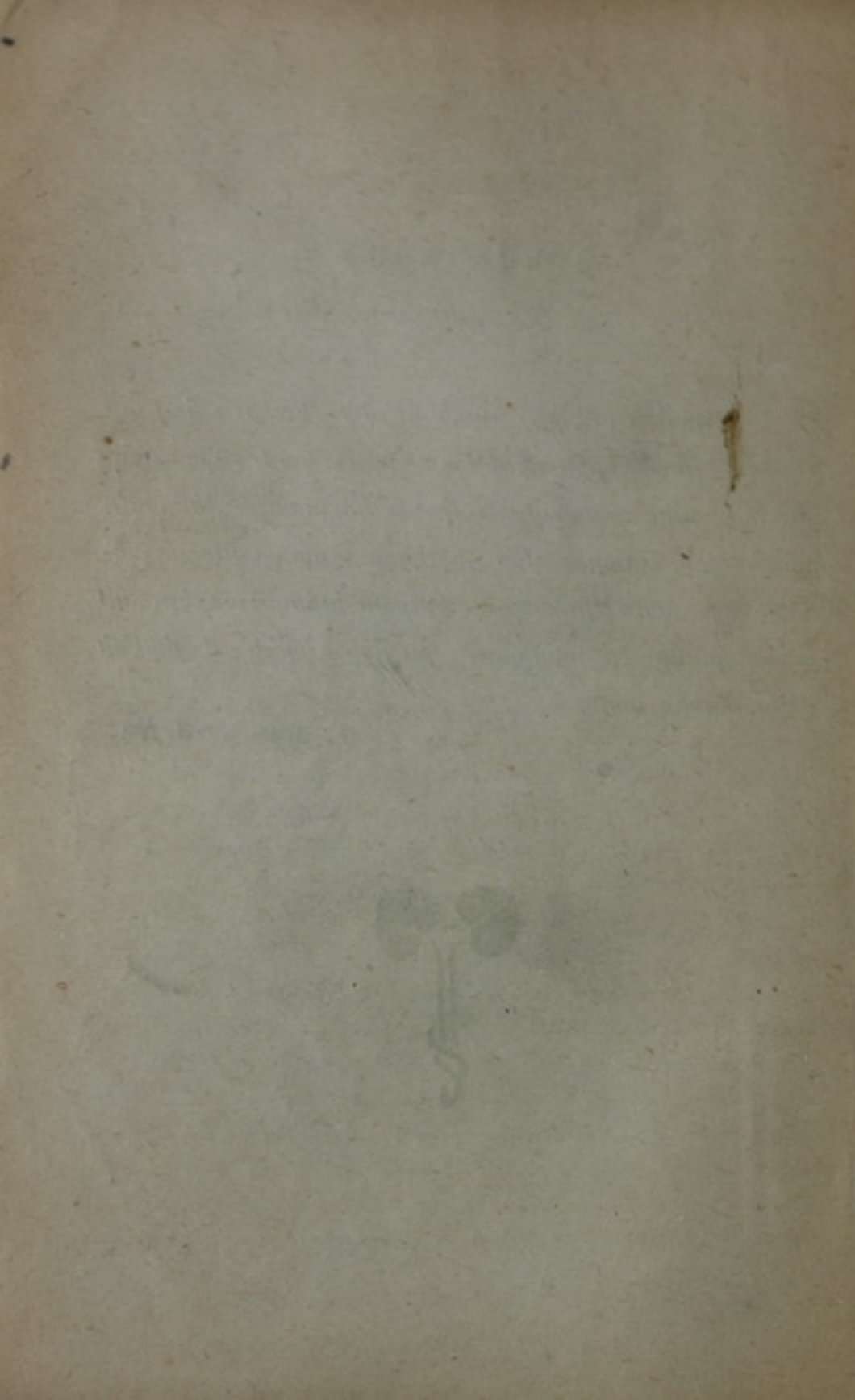
ՀԱՅ ԻՇԽԱՆԻ ՄԸ ՕՐԱԳԻՐԸ

Լ. ՊՈԼԻՍ

ՏՊԱԳՐՈՒԹԻՒՆ Օ. ԱՐՁՈՒՄԱՆ

ՀԱՅ ԻՇԽԱՆԻ ՄԸ ՕՐԱԳԻՐԸ

Ամսաւանց. 1475 Մայիս 1

Թեոդոսիա (Կափա)

Verba volant, scripta manent (Սօսքը կը թռչի, գիրը կը մնայ) կ'ըսէ լատին առածը: Երկար ատենէ ի վեր գրիչ շարժել կ'ուզեմ. բայց այս առածը մտածել կուտար ինձ: Ապագան ինչ բանի համար կրնայ հետաքրքրուիլ հայ իշխանի մը սիրային արկածներով, գուցէ և մեղապարտ սիրով, քաղաքական անձուկ իտէալներով, իր նախարարական ընտանիքէն ժառանգած վրէժխնդրութիւնով:

Իմ հեռաւոր նախահայրերէն մէկը Սմբատ Գունդուսապի գրիչ է շարժեր Տարեգիրք մը գրելու համար. ապագայ սերունդներու համար ազուր գանձ. ես ինչ ունիմ արժանի յաջորդ սերունդներուն հաղորդելիք, որպէս զի առանց խղճահարութեան մագաղաթս կարմըրադեղեմ:

Այսպիսի մտածումներ էին մինչև հիմակ իմ արգելքները: Սակայն այսօր, հակառակ այս դատումներու, կը նստիմ գրասեղանիս առջև, ճերմակի վրայ նրկարելու իմ Յիշատակներուն մէկ մասը: Ամէնէն առաջ ապագան շատ հոգս չէ. ես պիտի գրեմ նախ՝ ինձ համար զգացումներ, խորհուրդներ ունիմ, զորս չեմ կարող յայտնել ոչ ոքի, որոնց վրայ չեմ կրնար խօսիլ ոչ մէկուն հետ: առանձնանալ կ'ուզեմ երբեմն, ես ինձի հետ խօսիլ, դատել ու քննադատել իմ անձը և զգացումները, խորհուրդ հարցնել իմ եսին, խորհուրդ տալ անոր. կը բազ-

ձամ հետեւողական ըլլալ իմ բոլոր քայլերուն մէջ . ահա թէ ինչո՞ւ կ'որոշեմ իմ Օրագիրը կամ Յիշատակարանն աւանդելու, ուր կարենամ օրը օրին արձանագրել իմ խորհուրդներն ու որոշումները :

Գուցէ իմ այս Օրագիրի էջերուն մէջ ստիպուած ըլլամ նկարել նաեւ իմ շրջապատի բարքերն ու դէպքերը . որոնց հետ սերտօրէն շղթայուած ըլլան իմ էութիւնն ու կեանքը : Այս կողմով ապագայ սերունդներուն համար թերեւս շահեկան ըլլայ իմ այս ձեռագիրը, եթէ երբեք ներկան անկորուստ կտակէ զայն ապագային :

Սիրելի ծերունազարդ ուսուցիչս Քրիստոփորոս Լուխայի քանի մը շաբաթներ առաջ իմ ձեռքը կուտար Կուինտիլիանոսի գլուխ գործոցը՝ Սահմանի հոգեւորութեան) Instit. Orat.), որուն մէկ խօսքը կը յիշեմ հիմակ . Scribitur ad narrandum, non ad probandum (Կը գրեն պատմելու, և ոչ թէ համոզելու համար) : Այո՛, եթէ պատմիչ մը կամ տարեգիր մը ըլլայի, պարտաւոր էի ամուր փարիլ լատին մեծ հռետորին տուած այս կանոնին : Եւ ո՛չ պատմիչ եմ, ո՛չ հռետոր իմ սենեկի չորս պատերուն մէջ, բայց կը թուի ինձ թէ երկու դերն ալ ստիպուած եմ կատարել . ուստի այսօր պիտի պատմեմ նախ այն իրողութիւնը, որ հողմերու աստուածին՝ Եւոդոսի նման փոթորկեց իմ հոգին :

Եռսուտֆ, ազատագրեալս, յանձնեց ինծի նամակ մը, զոր ստացեր էր Էմինէք Պէյի աղջկան նաժիշտներէն մէկուն միջոցաւ : Ահա այդ նամակը :

«Ազնուազա՛րմդ Իսկէնտէր Պէյ,

«Ներեցէ՛ք ինծի, որ իսլամի մը աղջիկը, հարէմի խորէն իմ հիացումը յայտնեմ դէպի Ձեր անձը, որ զիս բոցավառող խորհրդաւոր հրդեհէն քանի մը կայծ ծերարեմ այս կիզանուտ թղթին մէջ, խոստովանութիւն՝

զոր այլեւս չեմ կրնար անթեղել իմ ներսիդին: Վստահ եմ Ձեր աղեքսանդրեան տղամարդութեան վրայ, ապահով՝ որ իմ գաղտնիքը Ձեր մօտ կը մնայ թաքուն, որուն չպիտի կրնան թափանցել ո՛չ արեւուն ճառագայթները և ո՛չ լուսնին շողերը. Ձեր սրտի գանձարանին աւանդ կուտամ զայն:

«Անգիտակից աղջիկ մըն էի տակաւին, երբ զՁեզ տեսայ մեր տան մէջ: Իմ տեսած երիտասարդներուն մէջ չէի գիտեր ինչո՞ւ ամէնէն յարգելին, ամէնէն համակրելին կը նկատէի Ձեզ: Անցան օրեր, տարիներ, զգացի թէ նոր բնաղդներ կ'արթննային իմ մէջ. դարձեալ չեմ գիտեր ինչո՞ւ իմ երազանքիս առարկան եղաք Դուք: Այլ եւս չէինք տեսներ զիրար, հարէմի կեանքը պատուար մը կը քաշէր մեր միջև. բայց ամէն անգամ որ Ձեր ձայնը կը լսէի վարագոյրներուն հետեւէն, ամէն անգամ որ Ձեր տղամարդու առոյգ հասակը կը տեսնէի պատուհաններու հետեւէն, աւելի բուռն կ'արթննային իմ մէջ՝ դէպի Ձեզ ձգտող զգացումները: Ձեր բացակայութեանը չէին մարեր այդ խռովքները. անոնք յարատեւ կը տիրապետեն իմ բովանդակ էութեանը: Չէք գիտեր թէ քանի՞ գիշերներ, քանի՞ առաւօտներ երեւակայութեանս առջև պատկերացած էք Ձեր բովանդակ անձնաւորութեամբը, առնական գեղովը ու կախարդիչ հրապոյրովը:

«Անգիմադրելի պահանջ մը զգացեր եմ միշտ բացուիլ Ձեր առջև, ուր կարծես բնութիւնը առաջնորդ է ինձ: Քանի անգամներ վերջալոյսի պտոյտներուս բաց դէմքով հանդիպեր եմ Ձեզի ու Ձեր դէմքին վրայ և աչքերուն մէջ կարդալ կարծեր եմ ժպիտներուս հասկացողութիւնն ու պատասխանը:

«Անցեալ ամիս, հօրս մօտ հացկերոյթի միջոցին

Ձեր ներկայութիւնը այնքան զգլխեցուց իմ հոգին, որ, Ձեզ բաժնող միջնորմին ետեւէն, իմ սրտի բոլոր յոյգերը թափել կարծեցի իմ քնարին վրայ, թրթռացուցի զանոնք՝ գիտնալով որ այդ վայրկենին միակ միջոցս այդ էր հաղորդելու իմ հոգեկան յուզումներն ու—ըսեմ բառը—սէրը:

«Ներեցէք ուրեմն որ իմ սրտի մօտիկ յորջորջումովը որակեմ Ձեզ.

«Սիրեցեալս Ամիրբէգ,

«Դուք էք եղբւր այն տղամարդը, որ էմինէքի աղջըկան հոգին կախարդեր էք, զուցէ առանց գիտնալու: Այս խոստովանութիւնը կ'ընեմ Ձեզի, գիտնալով պարագային բովանդակ ծանրութիւնը: Գիտեմ ահագին վիճ մը փորուած է մեր երկուքին միջև. ես իսլամ եմ, Դուք՝ քրիստոնեայ: Ես, թաթար իշխանի մը աղջիկը, ծածկուած եմ հարէմի թանձր պատերու ետեւ, կ'ուզեն մարդիկ որ իսլամ մը մօտենայ ինծի: Ո՛չ միայն այդպիսի ծանր զոհողութիւն մը չեմ սպասեր Ձեզմէ, այլև չեմ սպասեր իսկ որ իմ սէրս փոխադարձէք: Ձէ՛, իմ բախտը չեմ ուզեր կապել Ձեր ճակատագրին. ես հաւատացած եմ թէ իմ բախտը տխուր է ու մթին, մինչդուք գեղեցիկ աստղի տակ էք ծնած:

«Գիտեմ նաև որ թաթար իշխանի մը աղջկան սէրը — նոյնիսկ չփոխադարձուած պարագային — վրտանգաւոր է քրիստոնեայ երիտասարդի մը համար, քլլայ ան նոյն իսկ հարուստ և ազնուական իշխանագուն մը: Այդ պատճառով իմ գաղտնիքը կ'ուզեմ որ անթափանց քողով մը ծածկուած մնայ իմ և Ձեր միջև:

«Ձեզմէ սիրոյ փոխադարձութեան մը ակնկալութիւնը չունիմ, կը կրկնեմ, բայց կը բաղձամ որ գիտնաք նաև պարագայ մը. էմինէքի դուստրը կը սիրէ

Ձեզ իր բոլոր սրտովն ու էութեամբը, փոխադարձ սիրոյ ամենադոյզն նշոյլ մ'անգամ չզգացած, երկա՛ր, շա՛տ երկար խոկումներէ ետքն է որ այս համոզումն ունեցեր եմ: Ձեզմէ խնդրանք մը չունիմ, բայց միայն բաղձանք մը որ Ձեր հաւատարիմ շանը տեղը դնէք զիս. յիշէիք երբեմն թէ սիրտ մը կը բարախէ Ձեզի համար, կրցածին չափ կ'ուզէ օգտակար ըլլալ Ձեզի, հսկել ձեր ճամբաներուն վրայ, զգացնել Ձեզի վտանգը, եթէ անոր սպառնալը կրնայ գիտնալ ինքը:

«Այսպիսի պարագայ մը կը ներկայանայ այժմ, վըտանգ մը կախուած է Ձեր գլխուն վերեւ, և ես կ'ուզեմ գիտակից ընել Ձեզ: Ուստի վաղը, պտոյտի սովորական օրս է, Ձեր և մեր ագարակներուն սահմանին վրայ, սահմանաքարի՝ մեծ Տերմինոսի արձանին մօտ, ընկուզենիին տակ պիտի ըլլամ, իրիկուան ժամը տասին զիս հոն պիտի գտնէք հաւատարիմ նաժիստիս հետ միայնակ:

«Ձեզ կաթոգին սիրող՝

ՓԷՐԻՉԷՀԷՐ»

Անյագ ծարաւով մը կը կարդամ այս նամակը. էմինէք պէյի աղջիկը իր սէ՛րը կը յայտնէ Աղեքսանդր Սիմիսեանին... սէ՛ր, որուն փոխադարձութեան չի սպասեր երբեք... Կը յիշէ պարագաներ կամ դէպքեր, որոնք ճիշդ է իմ վրայ ևս խոր ազդեցութիւն են թողած: Այո՛, ես ևս չեմ կրցած ջնջել իմ յիշողութենէն անցեալ օգոստոսի պատահումը: In naturalibus (իր բնական վիճակին մէջ, գրեթէ իր մերկութեան մէջ) տեսայ զէնքը: Այո՛, իր հրաշակերտ՝ ներդաշնակ կազմուածքը՝ Պանտորայի սերունդներուն գլուխ գործոցներէն մէկը ցոյց կուտար. նուրբ շղարչներուն, դամասկեան սնդուաներուն տակ, յայտնի կը գծագրուէին իր գեղակերտ մար-

մինին ներդաշնակութիւնը իր սպիտակ ու կլոր ուսերը, խարտեաչ՝ կռնակնիվար ծփացող մազերը, ովկիանոսի փրփուրէն ծնած Ափրոդիտէի տպաւորութիւնը ներգործեցին իմ վրայ. Յաւերժահարս մըն էր՝ Պոնտոսի փըրփուրներէն դուրս սլացած, որ եկեր էր Տաւրիսի⁽¹⁾ եզերքները Արտեմիսի հին պաշտամուծքը վերապրեցընելու՝ նոր գոհեր պահանջելով եկող ու գացող բոլոր նաւորդներէն: Իր վարդազոյն ժպիտը, փայլակն աչքերուն մէջ կարթեցին, կախարդեցին զիս. սարսուռ մը համակեց զիս ալ, այո՛, սարսուռ մը վայելքի, այլ և սարսափի: Առանձնութեան խոհերուս մէջ, զգացումներու վերագնահատումը կը ցուցադրէր և՛ հաճոյք, և՛ յայրատ մեղանշումի մը զղջում, և՛ սէր, և՛ ամօթ: Իմ կրօնական, բարոյական ըմբռնումները այս դիպուածին առջև կ'սկսէին կոհակ կոհակ լեռնանալ, ու փշուրիլ այնպէս, ինչպէս պոնտական կոհակները կուգան փշուր փշուր տարտղնիլ Թէոդոսիայի խարակներուն առջև:

Կը յիշէ նաև իր հօրը տան մէջ խնջոյքի նուագը. նուագ, զոր թրթռացուցեր է Լիմիրբէզ Իսկէնտէրի համար: Չգիտեմ ինչո՛ւ, բնազդաբար կ'զգայի ես թէ այդ քնարին թրթռումները իմ սրտին զարնուած հարուածներ էին: Կարծես ծովը ինկած Սիրենաներէն մէկն է եկեր բոյն դրեր ծովեզերքի այդ պալատին մէջ, իր քընարովը հրապուրելու իշխանները: Անոր երատովեան երաժշտութեան ելեւէջները, խայծերու պէս հրապոյր էին ամէնէն աւելի ինձ համար, ու ես մեծ ճիգ գործ կը դնէի անոնցմէ բոլորովին չկարթուելու համար, այնպէս՝ ինչպէս երբեմն Ողիսեւս կ'աշխատէր անզգայ մնալ Սիրենաներու քնարի շեշտերուն: Եւ սակայն չէի կրնար

(1) Խրիմի թերակղզին հին ատեն կը կոչուէր *Տաւրիս* կամ *Տաւրիկեան Բերուն*:

չխոստովանիլ այդ մեկանոյ ջնարհարութեան կախարդական հրապոյրը. ան կը յիշեցնէր ինծի յունական դիցաբանութեան աստուածային ջնարհարը Որփէոս, որուն ջնարը եգէական ծովուն հոսանքներէն մղուած Լեսբոս (Միտիլի) կղզիին փութնքը, ինչպէս եւոլեան քերթողներու ջնարին լարերը կը թրթռացնէր, նոյնպէս Լեսբոսի անտառներուն մէջ թռչող սփակաները վարպետ երաժիշտներ կը դարձնէր: Էմինէք Պէյի պալատին այդ ջնարը լեսբեան քերթողներէն Արիոնի արուեստը յափըշտակած էր անտարակոյս. ծովի նհանգներն անգամ, եթէ երբեք գոյութիւն ունեցած ըլլային, հաճոյքով պիտի ունկնդրէին այս ջնարին թրթռացումներուն, ինչպէս երբեմն՝ Արիոնի նուագին:

Այս նոր Սափովը (Sapho) ահա իր գրով կը խոստովանի իր ներքին յոյզերը Սիմիսեան ճետին հանդէպ: Իմ ճամբուս վրայ բուսած այս երփնագեղ ծաղիկը ինչ խոհեր ներշնչած է ինծի ու դեռ կը ներշնչէ: Ամէն քայլափոխիս կը հանդիպի ինծի և անմէն անգամ նոր խրոսովք մը կ'արթնցնէ իմ սրտին մէջ:

Ինչպէ՞ս խուսափիմ ես այս կախարդիչ դիւթանքէն: Մինչև հիմայ շատ տարակոյսներ ունեցայ իմ ըզգացումներուն մասին. կը հարցնէի ես ինքնիրենս թէ արդեօք սէր չէ՞ իմ զգացածը այս աղջկան հանդէպ. հազիւ կը յանդգնէի հաստատական պատասխան տալ. հիմակ անոր որոշ յայտարարութեան առջև դարձեալ նոյն հարցումը կ'ուղղեմ ես ինծի. սիրած եմ զայն, կը սիրեմ այդ թաթար աղջիկը, հոգ չէ թէ հայու արիւն կրէ իր երակներուն մէջ: Ա՛հ, կը սոսկամ ես իմ պատասխանէն:

Այո՛, իր իսկ բառերով՝ ինքը իսկամ է, ես քրիստոնեայ: Hoc opus, hic labor est (ահա դժուարութիւնը, ահա տաժանելին): Ինչ կապե՛ր դրեր են մարդիկ

սերունդներու վզին վրայ. ինչո՞ւ անարգել կարենան ամուսնանալ իսլամ այրերը քրիստոնեայ կիներու հետ, իսկ քրիստոնեայ այրերը իսլամ կիներու հետ՝ ո՛չ: Երկու կրօններուն տարբերութիւնը հոս է ահա. մին սուրի վրայ կը հիմնէ իր վճիռներն ու օրէնքները, իսկ միւսը՝ համոզումի ու սիրոյ վրայ:

Ի՛նչ, ես ստիպուած եմ ուրանալ իմ կրօնը, ուրանալ իմ ազգութիւնը, ուրանալ իմ բոլոր հայրենի աւանդութիւնները, ընտանեկան աւանդները, խզել ամէն կապ իմ ցեղային հաւաքականութեան հետ, միանալու համար թաթար իշխանի մը գեղանի, ճարտար ու սիրազեղ աղջկան հետ...: Quod di omen avertant (Աստուածները թող խափանեն այս գուշակութիւնը):

Բայց ինչո՞ւ այսպիսի պատահականութեան մը վրայ կը մտածեմ, չէ՞ որ ինքն իսկ կ'զգայ անկարելիութիւնը, այն վիճը որ զմեզ կը բաժնէ. ան միջոցը գտած է, հանգոյցը լուծած է, իսկ ես Աղեքսանդրոս դեռ կը տատամսիմ գորդեան կղթկապը քակելու համար: Այո՛, կը սիրեմ զայն այնպէս ինչպէս պիտի սիրէի վայրի շուշան մը, Սէյլանի մարգարիտ մը, հնդիկ աղամանդ մը, աղբիւրէն կամ ծովէն ծնած յաւերժահարս մը. բայց ո՛չ, կը սիրեմ զայն այնպէս ինչպէս պիտի սիրէի էմինէթի դուստրը. ամէնը այդքան, հոս թող կանգ առնէ իմ սէրը, մեղապարտ ու թաքթաքուր, և թող չարգիլէ որ ես քալեմ իմ ուղին, անսայթաք ու չիտակ:

Մայիս 2

Հակառակ որ երէկ իրիկուն ուշ անկողին մտայ, այս առտու կանուխ կ'արթննամ. անհանգիստ եմ. երեւի այս օրուան տեսակցութեանս կամ ինձի սպառ-

նացող վտանգին փութով ծառօթանալու անհամբերութիւնն է։ Բայց դեռ բաւական երկար ժամանակ ունիմ։ Կը նստիմ սեղանիս առջեւ, կրկին կը կարդամ Փէրիլէէէրի նամակը, դարձեալ աչքէ կ'անցընեմ Օրագիրիս առաջին էջերը։ Նորէն կը վերապրիմ երէկ գիշերուան վայրկեաններս, նոյն խոհերը, նոյն խռովքը, նոյն զգացումներու խուճապը։ Կը համոզուիմ որ գրիչս շատ աւելի դանդաղ եղած է քան միտքս։ Այս վայրկեանին եթէ իմ թիրտը տանձի նման կտրուէր, յանկարծ դուրս պիտի պոռթկային այնքան խորհուրդներ, այնքան յոյզեր ու զգացումներ, որ աշխարհը չպիտի կրնար բովանդակել, պարփակել զանոնք։

Ինծի այնպէս կը թուի որ այս օրը իմ կեանքին մէջ վճռական կամ պատմական վայրկեաններէն մէկն է։ Պէտք կ'զգամ քիչ մը աւելի ամփոփուիլ, պահ մը վերապրեցնել իմ մէջ մեր գերդաստանին և հետեւապէս իմ իտէալները, որոնց համար ծնած եմ, սնուցուած ու կրթուած։

Անհրաժեշտ կը նկատեմ, ուրեմն, Օրագրիս մէջ ամփոփ կերպով ներկայացնել մեր գերդաստանին ծագումը, անոր հետապնդած դարաւոր նպատակներն ու ձգտումները։

Հայրենական ժառանգութիւն մը, թանկագին գանձ մ'ունի մեր ընտանիքը։ Սմբատ Սպարապետի Տարեգիրքին սկզբնագիրը ձեռագիրը։ Ընտիր մագաղաթի վրայ գրուած, բաւական ստուար հատոր մըն է ան։ Այդ գրչագիրին ետեւը յաւելուած կարգ մը յիշատակարաններ կան, որոնք մեր ընտանիքի կամ գերդաստանի նախահայրերէն աւելցուած են յաջորդաբար։ Այդ յիշատակարանները ցոյց կուտան թէ մեր գերդաստանը Սմբատ սպարապետի, հետեւաբար Հեթում թագաւորի սերուն-

դէն է։ Մեր տոհմը, բաժնուած զանազան ճիւղերու,
դժբախտաբար իր ընդհանուր ազգահամարի ճիւղա-
գրութիւնը կորսնցուցած է։ Բազմաթիւ կարեւոր տու-
ներ անհետ կորսուած են պատմութեան խաւարին մէջ։
Բայց շնորհիւ Տարեգիրքի յիշատակարաններուն, երկու
կարեւոր ճիւղեր յայտնի են և կը շարունակեն իրենց
գոյութիւնը։ Այդ ճիւղերէն մէկը մեր գերդաստանն էր
սփռուած Թէոդոսիայի, Սելեւկիայի, Կոռիկոսի և Կի-
լիկիոյ ուրիշ վայրերու մէջ, իսկ միւս ճիւղն է Գարա-
ւնանիոյ տիրապետող իշխանական տունը, որ իսլամ է։

Տարեգիրքին մէջ, 665 հայկական թուականին տակ,
յիշուած է Իկոնիոյ (=Գոնիայի) Ազրսին Քայֆայուզ
(=Իզէտտին Քայքաուզ, որ իշխած է 1211—1220)
սուլթանը։ Ան բազմաթիւ զօրքով կ'արշաւէ Կիլիկիա,
Մեծն Լեւոն թագաւորի ժամանակ։ Լեւոնի հիւանդու-
թեան պատճառով, մեր տոհմին պետերէն մէկը՝ Պարոն
Կոստանդին Գունդստապլը, բազմաթիւ հայ ու խաչա-
կիր իշխաններու հետ, կը դիմադրէ Աղըտինի բանակ-
ներուն։ սակայն մէկ քանի նախարարներու կամ իշ-
խաններու դաւաճանութեան պատճառով գերի կ'իյնայ
սուլթանին ձեռքը։ Լեւոն թագաւոր իր սիրելի իշխան-
ները կ'ազատէ կարգ մը բերդեր տալով Իկոնիոյ իշխա-
նապետին։

Ահա այդ դաւաճան իշխաններու կարգին կը գըտ-
նուի նաև Կոռիկոսի տէր Պարոն Սիմոնը, որ նոյնպէս
մեր տոհմէն էր, Կոստանդին սպարապետի ամենամօտիկ
ազգականը։ Պարոն Սիմոն Կոստանդինի հակառակորդ
մըն էր. Կոռիկոսի բերդին իշխանութիւնը կռուախնձոր
մը եղած էր երկուքին միջև։ Պարոն Սիմոն, իբրև հայ-
րենի կալուած, Կոռիկոսի բերդը իրեն և իր որդւոց սե-
փականութիւնը դառնալու բաղձանքէն մտրակուած,

Իկոնիոյ սուլթանին արշաւանքէն օգուտ կը քաղէ, ու կռուի միջոցին դաւաճանօրէն թշնամիին կողմը կ'անցնի: Իր վատ արարքը այնքան ստոր կը նկատուի, որ իր անունը ատելի կը դառնայ մեր սերունդներուն մէջ. Տարեգիրքին մէջէն իր անուան յիշատակութիւնն անգամ վերցուելու համար, գրուած անուան վրայ սև մելանով գծած է նոյնիսկ գրքին հեղինակը:

Պարոն Սիմոն աւելի ստոր ու մեր գերդաստանին անպատուութիւն բերող արարք մ'ալ ունեցած է. Կիլիկիոյ մէջ այլեւս երես չի գտնելով, բոլորովին կը քաշուի ու կը հաստատուի Իկոնիոյ սուլթանութեան մէջ, ուր հետեւելով Պապա Իլիաս անուն իսլամ աղանդաւորին, կ'ընդունի մահմետական կրօնը, ու կը կոչուի Նուր Սոֆի, իր որդւոյն անունը կը կոչէ Գարաման: Իկոնիոյ մէջ կ'սկսի Պապա Իլիասի աղանդին տարածողն ըլլալ. Ազըտին Քայքայուզի եղբայր Ալայէտտին Սուլթանին օրով իր որդին կ'ամուսնացնէ Սուլթանին քրոջը հետ և Ալայէտտինի ախոռապետ կարգել կուտայ:

Նուր Սոֆի և իր որդին Գարաման օր մը խարդախութեամբ Սելեւկիոյ բերդը կը գրաւեն, և Սուլթան Ալայէտտին՝ Լարհնիսկն ալ միացնելով՝ այդ երկիրներու իշխանութիւնը Գարամանի կը յանձնէ:

Այնուհետև իրենց ընտանիքին սովորական դարձած խարդախ միջոցներով Գարաման և իր յաջորդները կըսկըսին հետզհետէ հաստատուիլ այդ աշխարհին մէջ ու իրենց կալուածն ընդարձակել: Մանաւանդ Ռուբինեան իշխանութենէն ետք, իբրև իրենց հայրենի կալուածը՝ հետզհետէ տէր կ'ըլլան Կոսիկոսի և ուրիշ կիլիկեան բերդերու:

Իկոնիոյ սուլթանութեան անկումէն ետք, Գարամաններու տոհմը, ԺԴ. դարուն սկիզբներէն մինչև մեր

օրերը, սկսան կռիւ մղել Օսմանցիներու սուլթաններուն հետ: Օսմանեան թագաւորները, Սուլթան Մուրատ Ա.էն սկսելով, բուն վէճեր ունեցած են անոնց հետ: Սուլթան Պայազիտ Ա. Երլարըմի ժամանակ, պահ մը իսպառ կործանեցաւ Գարամանի տունը. անոնց իշխանը Ալայէտտին գերի բռնուեցաւ ու սպաննուեցաւ, բայց Պայազիտ Լէնկթիմուրէն յաղթուելով, Գարամանի տունը վերստին սկսաւ ծաղկիլ՝ շնորհիւ թաթար կաղ իշխանապետին: Սուլթան Մուրատ Բ.ի ժամանակ Գարամանի իշխան Իպրահիմ պէյ իր դաւաճան հայրերուն աթոռն ելաւ, ու գրեթէ 1424էն մինչեւ վերջին տարիներս, 1464, կառավարեց իր երկիրը, յաճախ կռուեցաւ Օսմանցիներուն դէմ. իր դուստրը Ֆաթիհ հարճ տալով հազիւ կրցաւ իսպառ կործանումէ փրկել իր երկիրը: Իպրահիմ մեռաւ ու թողուց եօթը որդիներ — ֆիր Ահմէտ, Գարաման, Քասիմ, Ալայէտտին, Սիւլէյման, Նուր Սօֆի և հարճորդի մը՝ Իսհազ: Իրեն յաջորդ նշանակեք էր իր հարճորդին. այդ պատճառաւ վէճ ծագեցաւ եօթը եղբայրներու միջեւ. ոմանք դիմեցին Պարսից թագաւոր Ուզուն Հասանի, ուրիշներ Ֆաթիհ Սուլթան Մէհմէտի օգնութիւն խնդրելու համար: Այս վերջինը ուղեց իսպառ ջնջել Գարամանի տունը, յարձակեցաւ Իսհազի վրայ, փախցուց զայն Տարսոնէն ալ անդին, ու տիրապետեց Գարամանի:

Երբ այս տողերը կը գրեմ Գարամանի գլխաւոր բերդերը արդէն Օսմանցիներուն ձեռքն են. Իսհազ մեռած է Ուզուն Հասանի արքունիքին մէջ, ֆիր-Ահմէտ անձնասպան եղած է Մինանի պարիսպներէն վար ձգելով ինքզինքը: Սելեւկիան, Կոռիկոսն ալ գրաւուած էին Ֆաթիհի բանակներէն, բայց Ուզուն Հասանի և Քասիմ Պէյի օգնութեան փութացող վենետիկեան ու

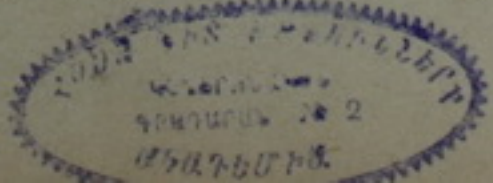
A II
35251

նաբոլիական մարտանաւերը՝ Փիէթրօ Մոչէնիկօ ծովապետին առաջնորդութեամբ՝ վերադարաւած են Սելեկիան, կռիկոսն ու կիլիկիոյ ուրիշ ծովեզերեայ քաղաքները:

Այսպէս ահա մեր գերդաստանին դաւաճաններու այս սերունդը դեռ կը կռուի ու կը պայքարի իմ հայրենի կալուածներուն շուրջ, որոնց մեծագոյն մասը արդէն թողած է իսլամի որդիներուն՝ Օսմանցիներուն ու Եգիպտոսի Մէմլուքներուն ձեռքը:

Այս ուրացողներուն դէմ է որ վրէժ սնուցած ու տաժած է մեր ընտանիքը դարերու ընթացքին: Իմ նախնիքները, իրենց յիշատակարաններով վրէժ են կըտակած այս դրուժաններու սերունդին դէմ:

Իմ մեծ հայրը՝ Խոճա Թաւաքալ Սիմիսեան, Խըրիմի մեծահարուստ և ազդեցիկ իշխաններէն մէկը, իմ Հայրը Պարոն Վարդ Նոյն վրէժխնդրական ոգիով լեցուած, վերջապէս ատենը եկած նկատած են դարաւոր քէնին վրէժը լուծելու. այդ մտքով իրենց բոլոր նիւթական ու բարոյական միջոցները տրամադրած են այս նպատակին համար: Բայց անոնց միակ յոյսը ես եղած եմ. իմ ծնունդը, դաստիարակութիւնը, զինուորական հրահանգները, իմ անունն իսկ նախապէս վճռուած՝ որոշ կարգադրութեան մը կնիքը կը կրեն: Ծննդական հանրապետութեան, նոյն իսկ օսմանցի սուլթաններու հետ մեր ընտանիքին յարաբերութիւնները, մեր վաճառականի նաւերուն կիլիկեան եզերքներու հետ մշտնջենական ու յարատեւ հաղորդակցութիւնը, մեր վաճառականական նաւերուն փութով պատերազմական նաւեր փոխարկուելու յարմարութիւնը, նոյնիսկ մեր ընտանեկան ամբարանոցներուն մէջ մէկ քանի թնդանօթներու և վառօդի, պատերազմական իրեղէններու պատրաստ գոյութիւնը, իմ փոքր եղբօր ծովային զինուորութեան

յարմար կրթութիւն մը ստանալու համար թափուած ջանքերը, այս բոլորը և ուրիշ բազմազան մանրամասնութիւններ հասուն ծրագրի մը իրագործման համար սահմանուած են:

Դժբախտաբար իմ մեծ հայրն ու հայրը, իրենց ծրագրին գործադրութեան չձեռնարկած իրարու ետեւէ մեռան, ու իրենց բոլոր յոյսերը և կորույր կտակեցին տանը երէց զաւկին, Ամիրբէգ Իսկէնտէրին:

Այո՛, անոնց վրէժի արիւնը կ'եռայ իմ մէջը. Չէրքէզիայի մէջ եռամեայ դեգերումներուս միջոցին, Էմինէքի և իր եղբայրներէն ոմանց պալատներուն մէջ անցուցած տարիներուս, դէպի Կիլիկիա ծովային ու ցամաքային ճամբորդութիւններուս ատեն, նոյնիսկ իմ սենեակի չորս պատերուն մէջ, հայ և լատին վարդապետներու իմ ուսուցիչներու ներկայութեանը, իմ բոլոր ընթերցումներուս մէջ, ամէն տեղ ու ամէն վայրկեան նոյն երազը, նոյն խորհուրդը, նոյն իտէալը սնուցեր եմ իմ մէջ, նոյն վրէժը ապրեցուցեր, մեծցուցեր, զարգացուցեր եմ:

Եւ ահա իմ քայլերուս առջև սփինքսի պէս կը ցցուի իմ սէրը. սէր թաթար իշխանուհիի մը համար, սէր որ կրնայ սառեցնել արիւնը Սմբատներու, Հեթումներու շառաւիղին երակներուն մէջ, սէր որ կըրնայ Նուր Սօփիի անարգ ընթացքին առաջնորդել անոր սերունդները պատժելու կոչուած տղամարդը:

Ո՛չ. Էմինէքի աչագեղ դուստրը չի կրնար ու պէտք է թումբ կանգնէ իմ նախասահմանուած ընթացքին առջև. sufficit (բա՛ւ է): Անոր գտած լուծումը իմինն ալ պէտք է ըլլայ: Եւ ես ինծի պէտք է ուղղեմ նաև այն խօսքը զոր Սօփուկէս քուրմին բերնով կ'ուղղէ Իդիպոսի. «Ու եղի՛ր հիմակ ալ ինքնին դու քեզ հանգուանակ»:

Մայիս 3

Երէկ իրիկուան տեսակցութիւնը այնքան յուզեց զիս, որ չկրցի գիշերը գրիչ ձեռք առնել. մտածումները, այնքան բազմազան ու դիմամարտ, յորձանուտի նման առած էին զիս իրենց մէջ։ Այսօր քիչ մը հանդարտած, պիտի պատմեմ մեր տեսակցութիւնը այնպէս ինչպէս տեղի ունեցաւ։

Rara avis in terris! (հազուագիւտ թռչուն երկրի վրայ)։ Ընկուզենիին տակ անմեղութեան հրեշտակ մըն էր կարծես որ իջեր էր երկինքէն՝ լուրջ գաղտնիքներ հաղորդելու Սիմիսեան ճետին։ Առանձին ըլլալու համար ամէն ինչ կարգադրեր էր կ'երեւի, որովհետեւ նաժիշտն իսկ մօտը չէր, այլ ծովեզերքը խիճերու հետ զբաղուած ըլլալու երեւոյթը ցոյց կուտար, թէեւ իր հետախուզող ակնարկները յաճախ կը մխուէին ծառաստանի խորը, հեռուն՝ դէպի պալատ տանող ծառուղին։

Տերմինոսի արձանին մօտ զիս տեսնելուն պէս, ճշւ-վելուն՝ ուրախ շարժումով մը, դիմեց դէպի զիս, բռնեց իմ երկու ձեռքերը, աչքերը՝ կայծերով լեցուն՝ գամեց իմ դէմքին վրայ, և,

—Ո՛րքան երջանիկ եմ, Իսկէնտէր Պէյ, ըսաւ ան, ո՛րքան երախտապարտ եմ որ չի մերժեցիք իմ առաջարկը՝ հոս գալու համար։

—Օրիորդ, ընդհակառակը պէտք է ե՛ս յայտնեմ իմ խորին շնորհակալութիւնը և գոհունակութիւնը, որ հոգածու հրեշտակի մը նման առիթ մը ստեղծեցիք ինձի սպառնացող վտանգը յայտնելու համար։

—Լսեցէք, Ամիրբէգ, առջի օր մօրեղբայրդ եկաւ հօրս մօտ։

—Սքուէրչաֆիքօն։

— Նոյն ինքը, առանձին երկար խորհրդակցութիւններ ունեցան ստացուած նոր լուրերուն վրայ:

— Ուրկէ եկած լուրեր են ատոնք:

— Պոլիսէն եկած վերջին լուրերը: Գիտէք արդէն թէ Ֆաթիհը նոր վէզիր է կարգած Կէտիկ Ահմէտ Փաշան, որ հօրս և Սքուէրչաֆիքոյի հինէն ծանօթ է:

— Գիտեմ, այո՛, որ այդ ուրացողին հետ հինէն յարաբերութիւն ունի մօրեղբայրս:

Գիտէք նոյնպէս որ օսմանեան բանակները Մուտալիոյ մէջ, անցեալ տարի խիստ ծանր պարտութեան մը ենթարկուած էին Ստեփաննոս իշխանին կողմէ, և Պոլսոյ նաւարանները բուռն գործունէութեան մը մէջ էին հանդերձելու համար 300 մարտանաւեր:

— Կը կարծուի թէ այդ պատրաստութիւնները կ'ըլլան Աղաճ Տէնիզիի պարտութեան վրէժը լուծելու համար:

— Այդպէս կը կարծուէր, բայց այդ մարտանաւերը պիտի ուղղուին ո՛չ թէ դէպի Դանուբ, այլ դէպի Խրիմ:

— Ի՞նչ կ'ըսէք, Օրիո՛ղ, ի՞նչպէս կրցաք իմանալ:

— Ականջովս լսեցի հօրս ու մօրեղբօրդ խորհրդակցութիւնները այդ իրողութեան շուրջ, որովհետեւ արդէն վճռուած է այդ արշաւանքը:

— Սքուէրչաֆիքօ համաձայն է ուրեմն որ Թէոդոսիան գրաւուի:

— Կը կարծեմ, բայց ինձ համար կարեւորը քու անձիդ շուրջ եղած խորհրդակցութիւններն են: Երկու խորհրդակիցները համաձայն էին թէ Թէոդոսիայի պաշտպանութեան գործին մէջ Իսկէնտէր Պէյի բաժինը ամէնէն նշանակալիցը կրնայ ըլլալ: Անոնք կը կարծեն թէ դուք եթէ չըլլաք, հայ իշխանները երկարատեւ դիմադրութիւն մը չպիտի սարքեն:

— Կ'երեւի չափազանց զերազնահատեր են իմ կա-

որողութիւնն ու ազդեցութիւնը հայ իշխաններուն վրայ։ Պէտք էր գիտնային որ ես ամէնէն երիտասարդն եմ անոնց մէջ, ու ես արդէն նկատուած եմ օսմանեան կառավարութեան բարեկամ ու ծախուած մէկը։

—Անոնց կարծիքը Ձերինէն տարբեր է ապահովաբար, և թերեւս ճիշդ կը տեսնեն իրերը։ Ամէն պարագայի տակ անոնք որոշեցին իրականութիւնը պարզել Ձեզի, և ստիպել որ գործակցիս իրենց։ Հակառակ պարագային՝ որոշած են մեկուսացնել Ձեր ջանքերը և ամուլ դարձնել զանոնք։ Եթէ այդ ալ չյաջողին ընել, պիտի սպաննեն զՁեզ Սարըպէյի միջոցաւ։

—Եղբօ՞րս միջոցաւ։

—Ո՛չ, Սարըպէյ Մարտիրոսեանի ձեռքով, որուն հետ բաւական մտերիմ յարաբերութիւն ունիս։ Արդ, իմ թելադրութիւնը պիտի ըլլար Ձեզ զգուշանալ Սարըպէյէն ու անոր հետ տեսակցող անհատներէն։

—Բնաւ այդպիսի ծայրայեղ միջոցի մը չպիտի կրնան դիմել, որովհետեւ, Օրի՛որդ, ես Թէոդոսիայի բախտով այնքան զբաղողներէն չեմ։

—Ուրեմն, համաձայն էք Ձեր մօրեղբօր գործակցելու կամ Օսմանեան ուժերուն օժանդակելու։

—Ո՛չ երբէք, այդպիսի պարագայի մը դաւաճան պիտի ըլլայի ճենովական Հանրապետութեան հանդէպ։

—Զարմանալի յայտարարութիւններ կ'ընէք, Ձեր ընթացքը հանելուկ մը պիտի ըլլայ ուրեմն։

—Ուրիշներուն համար թերեւս, բայց ես իմ սեփական երազներն ու նպատակներն ունիմ, որոնց առջև Թէոդոսիայի պաշտպանութիւնը երկրորդական կարեւորութիւն ունի։

—Սքուէրչաֆիքօն, որ Ձեր ընտանեկան ներքին կեանքին աւելի ծանօթ է, գրեթէ Ձեր խօսքերուն ի-

մաստով կարծիք մը յայտնեց, սակայն հայրս, կ'երեւի Սարըպէյէն կամ ուրիշէ մը թելադրուած, ռիսերիմ հակառակորդ մը կը տեսնէ Ձեր մէջ։ Ո՛րքան երջանիկ եմ այժմ երբ իմ յարգած անձը վերահաս վտանգէ մը հեռու կը տեսնեմ։ Հաւատացէք որ երկու գիշերներ արշալոյսին սպասեր եմ խռովայոյդ ու վշտահար։

— Ձեր այս անձնուիրութիւնը պիտի չկրնամ մոռնալ, Օրիո՛րդ, Դուք, որ Ձեր հօրը գաղտնիքն իսկ յայտնել չտատամսեցաք ինծի, գերագոյն զոհողութիւնը կատարած էք։

— Ա՛հ, խենդի պէս վարուեցայ, ես մոռցայ որ Խըրիմի կառավարիչ Էմինէքի աղջիկն էի, որովհետեւ Ձեզի սպառնացող վտանգը զգլխեցուց զիս, արեւը խաւար պիտի դառնար ինձ համար, եթէ այդ վտանգն իրականանար։

— Այդպիսի ծանր վտանգ մը միշտ հեռու պիտի ըլլայ ինձմէ, ցորչափ Ձեզի նման պահապան հրեշտակ մը կը խորհի պահպանել զիս այնպէս՝ ինչպէս Թեոփիսի կամ Ներեայ յաւերժահարսները կը պահպանէին Աքիլլէսը։

— Ա՛հ, ուր էր թէ կարենայի օգտակար ըլլալ Ձեզի միշտ՝ խուսափելու համար վտանգներէ. հոգեկան պահանջք մըն է ադ ինձ համար. չգիտէք թէ որքա՛ն կը պաշտեմ զՁեզ։

— Եւ դուք ալ չգիտէք թէ Սիմիսեաններու ճեղք որքան կը տառապի փոխադարձ սէրէ մը։

— Մի՛, մի՛ խօսիք այդպէս, խնդրեմ. ես չեմ ուզեր որ դուք տառապիք. եթէ գիտնայի որ իմ սէրը տառապանք պիտի ծնի Ձեզի համար, հազար անգամ կը նախընտրէի ապառաժ դառնալ՝ քարացնելու համար իմ մէջ սիրոյ զգացումները։

— Մեր սէրը արցունք կրնայ ծնիլ, արծաթէ նոճիդ

դու. քու սէրը կը վայելէր ուրիշ յաջող աստղի տակ ծնած Ռուստամի մը կամ Ֆարուխզատի մը, և ոչ թէ ինծի, որուն փոխադարձ սէրը ամուլ է Արաբիոյ անապատներուն պէս:

— Ես այդ ամուլ անապատին մէջ երջանիկ եմ այնպէս ինչպէս Եւան Դրախտին մէջ. առանց Ձեզի իմ ցերեկը պիտի ըլլար գիշեր մը մութ ու խաւար՝ Նթովպացիի մը դէմքին պէս:

— Ձէ, աղւո՛ր գարուն, չէ՛, Ձեր սիրտը մի կապէք Ամիրբէգին, որուն ծննդաբաշխութիւնը տխուր է այնպէս ինչպէս Սիյավուշի՝ Քայ-Քայուսի զաւկին⁽¹⁾ եղբրական կեանքը:

— Իմ առի՛ւծը, ողբեր մի՛ հիւսէք Ձեր ճակատագրին վրայ, որ Ռուստամի աստղին պէս փայլուն է:

— Ռուստամ՝ Շահ Նամէի այն հերոսն է որ, իր սէրերուն մէջ ձախողութիւն չտեսաւ. մինչդեռ իմ սէրը իր խանձարուրին մէջ դիակնացած մանուկ մը պիտի ըլլայ: Ես չպիտի կրնամ գրկել իմ եղնիկը բազուկներուս մէջ. ան օտար պիտի ըլլայ ինձ համար...

— Միշտ Ձերը պիտի ըլլայ ու պիտի բաքախէ Ձեզի համար:

— Իմ թռչունը պիտի երգէ օտարին ոսկի վանդակներուն մէջ:

— Պիտի արտասուէ, բայց պիտի սիրէ իր պաշտելին:

(1) Սիյավուշ պարսիկ առասպելական պատմութեան մէջ նըշանաւոր հերոս մըն է, որուն կեանքը տխուր դէպքերու շարք մըն է միայն. իր հօրը կիններէն մէկը՝ Սուտապեհ թագուհին սիրահարած է իրեն. չլաջողելով մոլորեցնել՝ ամբաստանած է զայն, որ ապա փախած է Թուրան, ուր՝ իր մօր կողմէն մեծ Հօրը՝ Քէրշիվէզի դաւաճանութեամբ՝ սպաննուած է:

— Ուրիշները հաճոյք պիտի զգան անոր ողբերգէն։
Չէ՛, Ատենի մարգարիտս, իմ արեւն արիւն դարձաւ
այն օրէն, երբ էմինէքի աղաւնին թրթռացուց իմ սըր-
տին քն նուրբ լարերը։

— Ա՛հ, Ձեր խօսքերը այնպէս կը հնչեն իմ ական-
ջին, ինչպէս մօնչիւնը վիրաւոր առիւծին։

Սուրիշի սուր ձայն մը հնչեց յանկարծ։ Փէրիշէհէր
ոտքի ելաւ անմիջապէս, բարախուն, կարմիր այտերով։
Արցունք մը կը շողար իր աչքերուն խորը։

— Այսուհետեւ գրեթէ ամէն իրիկուն, այս ատենները
հոս պիտի գտնէք զիս։ Տերմինոսի արձանին վրայ դըր-
ուած ծաղկի փնջիկ մը նշան է թէ միայնակ եմ այս տեղ։
Հեռացաւ փութով, եղնիկի մը քայլերով։

Երկար գամուած մնացի այն տեղ, աչքերս՝ անոր
մեկնած կողմը՝ օդին մէջ՝ անոր պատկերը կը տեսնէին
դեռ։ Չեմ գիտեր թէ որչափ ատեն մնացեր էի այդպէս
անշարժ, թէ ինչպէս տխուր, տամկացած աչքերով հե-
ռացեր էի այդ յիշատակելի վայրէն, ինչպէս մտեր էի
իմ սենեակէն ներս ու փակեր էի դուռը։

Այսօր, երբ այս տողերը կը գրեմ, դեռ եւս յու-
զումը կը խեղդէ իմ կոկորդը։

Այո՛, ան խենդի պէս կը սիրէ զիս, ու կը սիրուի
ինձմէ։ Բայց իմ սէրը Ադոնիսի սէրէն աւելի դժբախտ
դարձուցած է զիս։ Ինձմէն նուազ պիտի տառապէին
դժոխքի դատապարտեալները՝ դժոխային ծառին՝ զախ-
խոււի պտուղէն ճաշակած ատեններն։ Սաատի, Կիւլիս-
տանի մեծ հեղինակը, ինձ համար է երգեր իր տաղեր-
գութիւններէն մէկը. չիմ սէրը այնպէս չէ որ ակնարկ
մը կարենայ յագեցնել զայն։ Ծիհունի բոլոր ջուրերը
պիտի չկրնային անցնել տոջորող պապական իմ ցիւփաք-
ներուն։»

Ի՞նչ ընեմ ես գիտակցութիւնը այն սիրոյն զոր իմ ազամարդու էութիւնը արթնցուցած է Էմինէքի լիալուսինին մէջ. ի՞նչ ընեմ ես այն վաղանցուկ ու ժամանակաւոր յագուրդը զոր պիտի վայելեն իմ ակնարկները այդ հրեշտակային հուրի դէմքը⁽¹⁾ ըմբոշխնելով:

Ես իմ սէրովը նոր Տանտաղոս մը չեմ աշխարհի վրայ. ան՝ պտղալից ծառի մը մօտիկ, մինչև շրթունքները քուրին մէջ, դատապարտուած էր միշտ սոված՝ միշտ ծարաւ մնալու Պղուտոնի կալուածներուն մէջ, բայց գիտակցութիւնը պիտի ունենար իր դատապարտութեան, մինչ Սիմիսեաններու շառաւիղը կ'ապրի այն աշխարհի վրայ, ուր Սողոմ Գոմորի կործանումէն փախած Ղովտի աղջիկներն անգամ իրենց ամուլ արգանդները բեղմնաւորեցին:

Ո՛վ, ի՞նչ բան արգելք կը յարուցանեն իմ սիրոյն դէմ. կրօնները, ընկերային բարքերը, ընտանեկան աւանդութիւնները, խէտելները: Հա՛րկ է ոտնակոխ ընել բոլորը: Ո՛չ, ո՛չ, ես պիտի չկրնայի, պիտի չուզէի այդքան զգայապաշտ ըլլալ:

— Լա՛ւ, մտածէ, Ամիրբէգ, յիշէ՛ Սոփոկլի տողերը. «Բեզմէ, Սէ՛ր, աստուածներէն ո՛չ ոք կրցաւ զերծանիլ, — Ոչ առօրեայ մարդերէն, — Իսկ որ ըզքեզ ունի՛ մօլիւ»:

Դու շատ պէտք ունիս դեռ քու առողջ դատողութեանդ և գործելու ազատութեանդ. Ազատ կամքով ընտրեր ես քու շաւիղդ, քալէ՛ անսայթաք, բեւեռական աստղ մըն էր, որ լուսաւորեց քու մութ գիշերը և ցոյց տուաւ ուղեգիծդ, նայէ՛ անոր, բայց քալէ անխոտոր:

(1) Փերիկլէս կը նշանակէ հուրիի դէմ:

Մայիս 4

Փէրիշէհէրի յայտարարութիւնները արդարացան և իրականացան մասամբ։ Երէկ գիշեր մեզի հիւր էր մօրեղբայրս՝ Սքուէրչաֆիքո։

Վենետիկէն մեզի՝ մասնաւորապէս մօրս՝ հիւր եկեր էր արդէն Սքուէրչաֆիքոյի կինը Լաւռա, իր քուզին Գուռննշիայի հետ։ Ինծի այնպէս կը թուի թէ մասնաւոր դիտում մը կայ այս երկու կիներուն այցելութեան մէջ։ Մայրս Պէադրիշէ խաթուն գիտակից է այդ դիտումին։

Խեղճ կինը քանի անգամներ ակնարկութիւններով ուզեր է զգացնել իր բաղձանքը, որ է ամուսնացած տեսնել իր առջիննկ որդին, որ արդէն 25 ամառներ տեսեր է։ Իր խորհրդակիցն եղած է մօրեղբայրս, որուն միջոցաւ ուզած է ազդել իմ վրայ։ Երկուքին համար, մանաւանդ Լաւռայի դատումով՝ ինծի յարմարաւոր կողակից Կուռննիան կրնայ ըլլալ։

Կուռննիայի յայտնի պէտք է եղած ըլլայ մեր երկու ընտանիքներուն խորհուրդը, քանի որ իր ամէն քայլերուն, ամէն շարժումներուն մէջ խօսեցեալի թեկնածութեան ամօթղածութիւն մը կը հագնի։

Կուռննիա իտալական զուարթ երկինքի զաւակն է. գեղեցիկ՝ որպէս Սիկիլիայի բնիկ յաւերժահարսները։ Իր դիմագծութեամբ Հերայի գեղակերտ անդրինները կը յիշեցնէ, իսկ հասակով ու բարեկազմ մարմնի գծագրութեամբ՝ Վենիսի արձանները։

Անոր այս գեղեցկութիւնը արդարեւ կախարդած է զիս։ Բնութեան այս հրաշակերտը դիտել հոգեկան կազդոյր մը ներշնչած է ինծի։ Բայց չեմ գիտեր ինչու պիտի ուզէի այս անթեւ հրեշտակը տեսնել հոն՝ երկինքը, ուր Տանթէ տեսաւ իր սիրելին։ Պէադրիշէ։

Կուռնելիա արժանի էր Փեթրարքայի նման երգիչ մը ունենալու :

Չէ՛, Իսկէնտէրի զգացումը այս աղջկան նկատմամբ՝ սէր չէ . գեղեցիկի պաշտամունքն է, եթէ կարելի էր այսպէս ըսել : Ամիրբէգ ամուսնացած է ցարդ իր գաղափարներուն, իր իտէալներուն հետ, ու Կուռնելիա կոչուած չէ անոնց տեղը գրաւելու :

Սակայն երէկ միջադէպ մը պատահեցաւ, ուր խղճահարութեան նման զգացում մը չփոթեց զիս :

Նոր էին եկեր, երբ ես ծովահայեաց պարտէզը կը գտնուէի, ուղելով պահ մը անձնատուր ըլլալ մայիսի բուրումներուն : Նոյն պարտէզին մէջ գտան զիս Լաւռա եւ Կուռնելիա, մօրս ընկերակցութեամբ : Երկար ու հաճելի խօսակցութենէ մը ետք, մայրս ընտանեկան զբաղում մը պատրուակով հեռացաւ մեր մօտէն . իր ետեէն պատրուակ մըն ալ ստեղծեց Լաւռա ու Թողուց զիս միայնակ Կուռնելիայի հետ :

Կուռնելիա զգաց անոնց դիտումը, ինչպէս զգացեր էի ես : Վարդի երանգ մը թանձրացաւ անոր դէմքին վրայ . չփոթուիւն մը կարդացի անոր աչքերուն մէջ :

Պէտք էր զբաղեցնել զայն : Այս միայնութիւնը գեղեցիկ կնոջ հետ՝ հաճելի էր ինծի : Անմիջապէս ծաղկեփունջ մը սկսայ կազմել իրեն համար . վարդն ու մեխակը, յասմիկն ու շուշանը, մուրտն ու եղբւանը, հրիկը, տեղ բռներ էին այդ փունջին մէջ :

Երբ ձեռքս շուշանին երկարեր էի .

— Ո՛րքան անբիծ է, գոչեր էր Կուռնելիա :

— Իմ քուզինը աւելի անբիծ է քան այս շուշանը, պատասխաներ էի :

— Ա՛հ, դուք կը չափազանցէք, ձայներ էր ան, բայց հս զգացեր էի թէ ուրախութեան ու համեստութեան

կարմիրը վրձին մը եւս պտտցուցեր էր իր դէմքին վրայ։
Երբ ծաղկեփունջը երկարեցի իրեն, գոչեց։

— Ո՛րքան գեղեցիկ ներդաշնակութիւն, ո՛րքան հը-
րաշալիք բնութեան այս կերտուածներուն մէջ։

— Բայց այն, որուն շունչը փայփայանք մըն է այս
ծաղկեփունջին, պատասխանեցի, աւելի մեծ հրաշակերտ
մըն է՝ բնութեան երկունք՝ քան այս գեղեցկութիւն-
ները։

Կուռնելիա չի պատասխանեց, բայց իր ժպիտը ար-
շալոյսի երանգն ունէր։ Երջանիկ էր այս անմեղ հոգին։
Կարծես իմ խօսքերը բաւարարութիւն կուտային իրեն.
Ե՞վ գիտէ, խոստովանութեան մը հաւասար նկատած չէ՞ր
արդեօք։ Կը թուի թէ այդպէս էր, որովհետեւ քանի
մը վայրկեան վերջը մատնուեցաւ իր ներքին խռովքը։

Այդ միջոցին մեր ուշադրութիւնը գրաւեր էր եր-
կինքին վրայ կռունկներու երամ մը, որ ծովէն կուգար։

— Յապաղած կարաւան մըն է կռունկներու, ըսի
ես, գոհացում տալու համար Կուռնելիայի հետաքրք-
րութեան։

— Հեռու երկիրներէ կուգան անտարակոյս։

— Իմ երազներու աշխարհէն, յարեցի ես։

— Այդ աշխարհը ինչո՞վ կապուած է Զեղի, հար-
ցուց ան։

— Այդ աշխարհը, կարթած է, զիս, գրաւած է իմ
բովանդակ էութիւնը, հոն է, հեռո՛ւն, իմ սրտի ու հո-
գու կախարդիչը...

Իմ այս բառերը այնպիսի տպաւորութիւն մը գոր-
ծեցին անոր վրայ, որ այտերը սափրանի՝ քրքումի նը-
մանեցան։ Իմ խօսքերը կ'երեւի դարձեր էին անոր հա-
մար սեքսէ ամպ մը՝ որ շանթն ունի իրեն մէջ, ամպ-
րոպ մը՝ որ կ'որոտայ իր գլխուն։ Անոր երազներուն

ցնդումն էր. յուսաբեկութիւնն էր որ կը կարդայի անոր աչքերուն մէջ :

Թշուա՛ռ ողջիկ, իմ ազգականները սէր ծնցուցեր են անոր անարատ հոգուն մէջ, այդ սէրը մեծցեր, ուռճացեր է, զոր ես ահա կը խամրեցնեմ :

Կ'զգամ թէ դահիճի մը դերը կատարեցի այդ աղջըկան վրայ. զղջումի զգացում մը կը փոթորկէ իմ հոգին :

Ձէ՛, ես ստեցի, իմ խօսքերը պատճեններու ցանց այս անրիծ կոյսին կողմէ, որովհետեւ երկասյրի էին. պէտք էր ուրեմն պարզել իրական իմաստն իմ բառերուն և ես կը շարունակեմ :

— Իմ սրտի կախարդիչը շունչ չունի, աչքեր չունի՝ Կուռնելիայի աչքերուն պէս. ան բնութեան հրաշակերտ մը չէ. ան գաղափար մըն է : Ան իմ հայրենիքն է :

Շունչ մը քաշեց ան. վարդերն սկսան վերստին փթթիլ իր այտերուն վրայ. յոյս մը կը շողար անոր հայեացքին մէջ :

— Այնպէ՛ս հայրենաբաղձօրէն կը խօսիք, ըսաւ ան վերջապէս, այնպէ՛ս խանդաղատանքով կը բարբառիք, որ բաղձանք մը կ'ունենամ բոլոր հոգիովս սիրելու նաեւ ես Ձեր հայրենիքը, Ձեր երազները :

Այդ միջոցին կը տեսնէի Եուսուֆը, որ դէպի ինձ կուգար : Մօրեղբօրս գալուստը կը յայտնէր ան :

Կուռնելիայի հետ թեւ թեւ կը մտնենք տունէն ներս : Սքուէրչափիքօ արդէն սենեակն է : Կը խօսի մօրս հետ ուրախ զուարթ :

Ընթրիքէն յետոյ, որու միջոցին իր սովորական զուարթ վիճակը միշտ պահեր էր ան, լուրջ դէմքով մը առանձնութիւն փնտռեց :

— Գաղտնի և լուրջ խօսակցութիւն մը պիտի ու-

նենանք, ըսաւ ան ջանալով դէմքս խուզարկել, ազդեցութիւն գործել ուզող մէկու մը հետաքրքրութեամբ:

Չգացի թէ խնդիրը ինչ բանի վրայ էր: Առանձնացանք մեր տիվանին խորը, մենութեան ու լռութեան մէջ:

— Իսկէնտէ՛ր, սկսաւ ան, դուք ձեր ընտանիքին պետն էք, հետեւաբար լուրջ և իրաւասու անձի մը հետ է որ կը խօսիմ: Ձեր ընտանիքին մէկ անդամը կը նըկատուիմ նաև ես. ուստի ընտանեկան խորհրդակցութիւն մը պիտի ունենանք այս գիշեր. կարեւոր լուրեր ունիմ հաղորդելիք Ձեզի: Թէոդոսիան վտանգի տակ է:

— Որո՞ւ կողմէ:

— Օսմանցիներու Սուլթանին կողմէ: Գաղտնիք մըն է առ ու բովանդակ Խրիմի մէջ էմինէքէն ու ինձմէ զատ ոչ ոք գիտէ այս բանը: Երրորդ անձը դուք էք, որուն կը հաղորդուի այս լուրը: Ձեր ընտանիքին և Ձեր անձնական ձգտումներն ու նպատակները ինծի ծանօթ են, այդ պատճառով աւելի քան ուրիշ մէկը ես վստահ եմ Ձեր հետեւելիք ընթացքին վրայ: Օսմանցիներուն հետ Ձեր ընտանիքին դարաւոր բարւոք յարաբերութիւնները ինծի յուսալ կուտան թէ վերջապէս վճռական ըրպէին, որ հասած է, պիտի աշխատիք նըկատի առնել Օսմանցիներու և Ձեր ընտանիքին շահը միանգամայն:

— Հաւատացած էք թէ մեր ընտանիքին և Օսմանցիներու Սուլթանին շահերը միեւնոյն գծի վրայ կ'ընթանան:

— Առաջին անգամն է որ այս շնչուը կը լսեմ Ձեր խօսքերուն մէջ. կ'երեւի իմ կարծիքս ալ առնելով կ'ուզէք աւելի հաստատուիլ այն դարաւոր կարծիքին վրայ, որուն հետեւողն էք: Ես հաւատացած եմ որ այդ երկու շահերը միշտ մէկ գծի վրայ կ'ընթանան:

— Բայց չէ՞ որ մեր հայրենի երկիրներուն տէր դարձած են Ֆաթիհի բանակները :

— Ո՛չ բոլոր երկիրներուն :

— Այսօր մէկ մասը ձեռք անցուցած են , վաղը բոլորը կրնան կուլ տալ :

— Ձեր հայրենի դաւաճան թշնամիներուն դէմ շարժող ձեռքը բարեկամի մը ձեռքը կրնայ ըլլալ :

— Այդ ձեռքը , որ աւելի ուժեղ է քան մեր սեփական թշնամին , վաղը մեր կոկորդը կրնայ սեղմել :

— Այդ պատահականութեան առջև պէտք է առնել , ուրեմն : Դուք չէ՞ք կրնար կռուիլ երկու ճակատի վրայ : Դուք չէ՞ք կրնար Ձեզի թշնամի յայտարարել և՛ Գարամանի տունը և՛ Օսմանցիները : Ձեր հայրերու խոհմքաղաքականութիւնը պէտք է շարունակել մանաւանդ այս պայմաններու մէջ : Պէտք է նախ փճացնել մէկ թըշնամին , որ մը միւսին դէմ ծառանալու համար :

— Հո՛տ է անկարելին . դժբախտաբար մեր հայրերու քաղաքականութիւնը այդ անել կացութեան մէջ մղած է զմեզ . տկար թշնամին , որուն դէմ պայքարելու ոյժը չենք զգար մեր մէջ , կ'ուզենք փճացնել աւելի ուժեղ լախտով մը , ապագային թողլով կռուիլ զօրաւորին դէմ , որ աւելի ուժեղ ու անդիմադրելի պիտի ըլլայ տկարին խալառ ջախջախումով : Բայց այժմ խնդիրը հոս չէ , թէ ողոսիայի վրայ օսմանեան արշաւանք մը ինչո՞վ կըրնայ խնդրոյ նիւթ ըլլալ մեր ընտանեկան աւանդական ձգտումներու տեսակէտէն :

— Կը զարմանամ որ այդպիսի հարցում մը կ'ընէք : Ձեր ընտանիքին համար թէ ողոսիայի պաշտպանութիւնը իտէալ մը չկրնար ըլլալ . Ձեր նպատակը պարզ է . վրէժ լուծել հայրենի դաւաճանէ մը . արդ , այդ վրէժը սկսած է լուծուիլ շնորհիւ Ֆաթիհի բանակներուն , որուն ա-

Հակցիլ անհրաժեշտութիւն մըն է Ձեզի համար: Արդ միեւնոյն բարեկամ կամ դաշնակից բանակը պիտի գայ ափ առնելու Խրիմի դուռներուն առջև, թշնամի՞ պիտի ըլլաք անոնց թէ աջակից:

— Բայց ի՞նչ պիտի ըլլայ իմ և Ձեր դիրքը Գենուայի կառավարութեան հանդէպ:

— Ապահովարար ես ու Դուք չպիտի կրնանք փրկել գենուական այս մեծ շահաստանը:

— Եթէ չենք կրնար փրկել, ուրեմն դաւաճա՞ն դառնանք անոր հանդէպ:

— Ինչո՞ւ դաւաճան պիտի դառնանք. մեր չէզոքութեամբը ամէն պատասխանատուութենէ խուսափած կրնանք ըլլալ: Ասկէ դատ, հարկ է կշիռ մը ունենալ ձեռքի մէջ, ամէն դէպքերը կշռել, գնահատել, և ըստ այնմ շարժիլ: Ո՞վ է Յաթիհ, ի՞նչ ուժ կը ներկայացնէ, մենք կրնա՞նք դիմակալել անոր: Հարցեր են ասոնք, որոնց հարկ է պատասխանել: Երեւակայեցէք անգամ մը իրաց վիճակը, անցած դէպքերը միտք բերէք, ու համեմատեցէք Ձեր կարողութեան հետ: Թէոդոսիա Գենուայի արեւելեան ամէնէն մեծ ոստանն է. ամբողջ Ասիայի ու Եւրոպայի վաճառականութեան միջին ողակն է. արդ, այսօր վարմին մէջ բռնուած թռչունին կը նմանի: Իր ամենակարեւոր ճամբան Վոսփորն ու Տարտանէլը գրաւուած են. Վոսփորի ամէնէն աչքառու բարձունքներէն մէկուն վրայ կանգնած է Յաթիհի բերդը, Պողազ Բեկեմ (Ռումէլի Հիսար), ուրկէ թնդանօթներ բացած են իրենց բերանները ծովին վրայ: Իսկ Տարտանէլի վրայ Յաթիհի դրած պահակներն են Սէս Իւլ Պահրն ու Չաւնաֆ Բալիւ: Մեր բոլոր նաւերը ահ ու դողով կ'անցնին անոնց առջեւէն, ուրկէ ամէն վայրկեան վառօդը կրնայ բռնկիլ: Միտքերնիդ բերէք պահ մը թէ ի՞նչ եղան Սև

ծովի ճենովական ուրիշ գաղութներ, որոնց մէջ պատմական Աւստրալիա: Միտքերնիդ բերէք նոյնպէս Տարածանելի բերանը, Եգէական ծովին հարսերէն մէկը, Լեւրոս կղզին, որ ճենովական Հանրապետութեան թագին գահարներէն մէկն էր, ի՛նչ եղերական պարագաներու տակ յանձնառու եղաւ Յաթիհի լուծին:

—Այդ բոլոր իրողութիւնները յիշելնիդ ինչի՞ կը ծառայեն:

—Կը ծառայեն այն բանին, որուն արդէն դուք ալ համոզուած էք, թէ՛ Խրիմի բախտը արդէն վճռուած է և անօգուտ է անոր հոգեվարքը երկարելու ապարդիւն ջանքեր ընել:

—Օսմանեան արշաւանքը ե՞րբ պիտի կատարուի:

—Ո՞վ գիտէ, վաղը, այս ամսավերջ, երեք ամիսէն:

—Թաթար զինուորներն ի՛նչ դեր պիտի կատարեն:

—Տարակոյս չկայ որ մեզի դէմ են:

—Ո՞րչափ մարտանաւ պիտի կրնայ շրջել Սուլթանը:

—Յայտնի չէ, բայց կրնայ 3—400 մարտանաւեր համբայ հանել դէպի Խրիմ:

—Ի՛նչ դիրք պիտի բռնեն գնդակացի պաշտօնատարները, որոնց հետ և դուք:

—Կը կարծեմ թէ յուսահատ դիմադրութիւն մը միայն պիտի կրնան ընել. իսկ ես համոզուած եմ այդ դիմադրութեան անօգուտ ըլլալուն վրայ, և պիտի աշխատիմ համոզել իմ ընկերները այս տեսակէտին: Մեղք է աւելորդ արիւն թափել:

—Բայց բարոյական ի՛նչ նկարագիր ունեցած կ'ըլլան մարդիկ ու կառավարութիւն մը, երբ վտանգին

առջեւ վատօրէն տեղի տան, ու ինքնապաշտպանութեան քնական պարտականութիւնը չկատարեն:

— Եւ համոզուած եմ թէ Թէոդոսիան պիտի իյնայ առաջին յարձակումին իսկ: Խրիմը կորսուած դատ մըն է Գննովայի համար. և եթէ դիմադրէ դեղեւկոտ ու դողդոջ շարժումներով, այդ դիմադրութիւնը աւելի աղէտալի պիտի ըլլայ քնակիչներուն համար: Դուք կը հետեւիք ժամանակակից դէպքերուն և Ծաթի՛ի ու անոր հրամատարներու գործերուն. գիտէք թէ որքան խիստ են անոնք դիմադրող քաղաքներու քնակիչներուն դէմ: Ո՞ր ընդդիմացող քաղաքը չէ անճիտուեր ու չէ կոտորուեր ամենասոսկալի եղանակով: Դուք եօթն ութը տարեկան մանուկ մըն էիք, երբ Պելոպոնէսի դիմադրող քաղաքներուն քնակիչները հրապարակներուն մէջ սրէ կ'անցնէին, կարթակոտոր կ'ընէին, և անոնց քաղաքապետներն ու գլխաւորները մէջքերէն կը սղոցէին, երկուքի կը բաժնէին: Ամաստրա, որ խաղաղօրէն անձնատուր եղաւ, այդ արեան մկրտութենէն զերծ մնաց: Քաղաքին երրորդ մասը իր տեղը մնաց, իսկ միւս մասը փոխադրուեցաւ Սուլթանին նոր մայրաքաղաքը, բազմապատիկ առանձնաշնորհումներով: Լեւոքոսի գննուացի դուքսը՝ Նիկողայոս, նախապէս կարծեց թէ պիտի կրնար դիմադրել, բայց ապա խոնարհեցաւ ու խորհուրդ տուաւ ուրիշ բերդականներուն անձնատուր ըլլալ. սակայն դիմադրութեան իր առաջին ձախող քայլերը տուժեց յետոյ: Հետեւաբար իմ խոր համոզումն է որ առանց դիմադրութեան անձնատուր ըլլայ քաղաքը, թերեւս աւելի շահաւոր պայմաններ կարելի ըլլայ ձեռք բերել:

— Տակաւին թշնամիի մը առջեւ չենք գտնուիր, չենք դիտեր թէ ի՞նչ են մեր ուժերը և ի՞նչ՝ թշնամիի-

ներ, ուրեմն կանխահաս է այդպիսի դատաստաններ ընել:

— Կը սխալիք, Իսկէ՛նտէր, եթէ վստահ էք թէ Սքուէրչաֆիքօն է որ կը խօսի այժմ ձեզի հետ, վըստահ եղէք նոյնպէս թէ մեր թշնամին Ֆաթինն է, որուն յարձակումը վերահաս ու վճռուած է, որուն ոյժը աւելի քան ծանօթ է, մեր ոյժին չափ: Երկու ոյժերը կարելի չէ համեմատել. մենք անհամեմատ ավար ենք: Եւ ես ապահով եմ թէ Վենետիկն անգամ, որ աւելի քան 9 տարիներէ ի վեր կռիւի մէջ է Օսմանցիներուն հետ, պիտի աջակցի իր թշնամիներուն՝ որ Խրիմը գըրաւուի, կամ գէթ թէոդոսիայի անկումը լսելով պիտի հրճուի այնչափ որչափ Օսմանցիներու Սուլթանը:

— Այդ եղբայրադաւ զգացումը կը հաստատեմ:

— Մեր մեծագոյն վէրքը հոտ է արդէն: Եթէ Վենետիկն ու Գենուան սկիզբէն ի վեր համելաշխութեամբ շարժէին ու իրարու օգնէին, դէպքերը այս դարձուածքը չէին առներ հիմակ: Ի՞նչ է, ուրեմն, ձեր կարծիքը. ներկայ պայմաններուն մէջ ի՞նչ կերպ գործել կը խորհիք:

— Ձեր յայտնած իրողութիւններն ու տուած լուրը այնքան ծանրակշիռ են, որ ես ստիպուած եմ երկար խորհիլ, իմ դիրքը որոշելու համար: Բայց մինչ այդ, ի՞նչ է ձեր կարծիքը, ի՞նչ խորհուրդ կուտաք ինծի:

— Իմ կարծիքով ձեր բռնելիք ուղղութիւնը շատ յստակ ու որոշ պիտի ըլլայ: Դուք միշտ պիտի մնաք բարեացակամ՝ Օսմանեան կառավարութեան, պիտի աջակցիք անոր ծրագիրներուն՝ որոշ չափով, որպէսզի կարենաք հետապնդել ձեր հայրենի նպատակը. այն է փճացնել ու պատժուած տեսնել Գարամանի տունը, և կարելի եղածին չափ տէր դառնալ ձեր հայրենական կալ-

ուածներուն կամ անոնց մէկ մասին, Օսմանեան իշխանութեան հովանիին տակ: Իսկ ճենովական Հանրապետութեան նկատմամբ ձեր դիրքը պիտի ըլլայ վերապահ ու չէզոք:

Այսպիսի շեշտով և ուղղութեամբ երկար խօսեցանք մենք գլուխ գլխի: Մօրեղբօրս խօսքերուն մէջ կային որ ճշմարտութիւնը կը յայտնէին, որ իմ գաղափարներուս ալ թարգմանն էին, բայց իմ հոգին կրժող կասկածը միշտ գոյութիւն ունի իմ մէջ: Անոր կարծիքները ամբողջապէս ընդունելի չէին ինծի: Ան տարապայման դրական մարդ է. անոր համար կեանքը և շահը հիմնական շարժիչներն են իր խորհուրդներուն և գործերուն:

Այդպէս չեմ կրնար խորհիլ ես. ճենովական Հանրապետութեան նկատմամբ իմ դիրքը ամէնէն աւելի մտածել կուտայ ինծի: Երկսայրաբանութիւն մը միշտ կը ցցուի իմ առջեւ. ամէն խորհուրդներուս ու ձգտումներուս առջեւ երկուութիւնը կը կանգնի. անորոշութիւն մը, մշուշ մը կը շրջապատէ զիս նոյնիսկ արեւին ճառագայթներուն տակ: Այդ մշուշը ստեղծուած է իմ նախնիքներէն ժառանգած նպատակէն. զիս անորոշութեան մատնող միակ սփինքսը իմ հայրենի վրէժն է, որ ամէն տեղ կը հալածէ զիս, որ չեմ կրնար գահացնել առանց առաթուր կոխտելու ուրիշ բազմազան զգացումներ, նոյնիսկ պարտականութիւններ:

Գաղափարներու խռնումն իմ սրտին խորը պարտասեցուց զիս, և ստիպուած եմ գրիչս թողուլ:

Մայիս 5

Այսօր սովորականէս աւելի երկար ատեն պահեցի իմ մօտ յարգելի ուսուցիչս Քրիստոփորոս Լուքաչի։ Ամէն ատենէ աւելի պէտք զգացի անոր ներկայութեան, անոր յիշատակներու վերարտադրութեան։ Լուքաչի վաթսուներեքամեայ ծերունի մըն է, 1470էն ի վեր մեր տան մէջ ապրած, իբրեւ իմ ուսուցիչը։

Իմ մտաւոր զարգացմանս տեսակէտով շատ բան կը պարտիմ այս ծերունիին։ Ընթերցող իտալացի մըն է ան։ շէնչող ու զուարթ իր ալեւոր տարիքին մէջ իսկ։ հմուտ ոչ միայն իտալերէնի ու ֆրանսերէնի, այլև լատին ու յոյն լեզուներու։ Այս վերջին ազգերու հին գրականութեան նկատմամբ ինչ հիացում ու յարգանք որ ունիմ, այս ծերունիին ներշնչումն է։ Զարմանալի է որ չունի լատին եկեղեցականի մը նեղմտութիւնը, զոր իր բոլոր հոգիովը կը պախարակէ։ Միակ ուրուականը, որ զինքը կը հալածէ, մահիկին դէմ ատելութիւնն ու վերէժն է։ Իր միսն ու ոսկորը շողուուած է այն ատելութեամբ զոր տարիներէ ի վեր տածեր է իսլամութեան դէմ, մասնաւորապէս Օսմանցիներու դէմ։

— Կ'ուզեմ որ այսօր անգամ մը եւս պատմես ինծի Իսկէնսեր Պեկի, Ալպանիոյ հռչականուն իշխանին կեանքէն, ըսի անոր որուն աչքերը փայլեցան այնպէս ինչպէս կը փայլին բոլոր ծերունիներու աչքերը՝ երբ իրենց սիրական մէկ յիշատակները կ'ուզէք քրքրել։

— Ա՛խ, Իսկէնսէր Պէ՛կը, սկսաւ ան, այդ մեծ իշխանը չեմ կրնար մոռնալ, գերեզմանիս մէջէն ոսկորներս անգամ պիտի ուզէին անոր քաջագործութեան դրուագները պատմել։

— Արժէ որդի էր ան, հարցուցի Լուքասին, ուղ-
ղութիւն մը տալու համար իրեն պատժութեան:

— Ժան Քասթրիոթայի որդին էր ան, որուն բուն
անունն էր Ժորժ կամ Փէորդ Քասթրիոթա: Դարերը
քիչ կը ննին այդպիսի հերոսներ: ան Մհովայի շանթն
էր անհաւատ իսլամներու գլխուն:

— Ի՞նչպէս առաւ իր Իսկիւնէտ Պէկ անունը:

— Անոր հայրը Ժան Քասթրիոթա յոյն իշխան մըն
էր, որուն կալուածը Սպիրտը՝ Սմաթիան էր: Սուլթան
Մուրատ Բ-ի հարկատու ըլլալ ստիպուել էր ան, ինչ-
պէս նաեւ պարտաւորուել էր իր չորս որդիները պատանդ
տալ Սուլթանին մօտ: Իսկէնաէրի՝ երեք երէց եղբայր-
ները շատ փոքր տարիքի մէջ մեռան, միայն մնաց
Փէորդը, որուն զեղեցիկ կերպարանքը, մտացի վար-
ուելակերպը և քաջ տղամարդու իր բոլոր արտայայ-
տութիւնները ուշադրութեան առարկայ դարձան Օս-
մանցիներու փառիշտահին կողմէ: Սուլթան Մուրատ այս-
պիսի ազնուական հոգի մը վաստակելու ցանկութեամբ
թրփատել կուտայ դայն և կ'աշխատի իսլամական կրթ-
ութիւն մը տալ անոր: Անունն ալ կը դնէ Իսկիւնէտ
Պէկ: Իր տասնեութիւն տարեկան հասակին մէջ արդէն
աշխատու դիրք մը կը զբաւէ թուրք բանակներուն մէջ:
Սուլթանը հրեւանքով կը տեսնէ իր նորագիր հաւա-
տացեալին բազուկի ոյժն ու յառաջդիմութիւնը: Բայց
Իսկէնաէր Պէկ ներքնապէս հաւատացած չէր այդ կը-
րօնին:

— Քանի որ փոքր տարիքի մէջ պալատ դրուած ու
հոն դաստիարակուած էր, ի՞նչպէս կ'ըլլայ որ կատար-
եալ հաւատացեալ մը եղած չէր իսլամական կրօնին:

— Անոր երակներուն մէջ աւաանական արիւնը կար-
ատկէ զատ պալատին մէջ իրապէս քրիստոնէական

դաստիարակութիւն մը ստացաւ ան։ Սուլթան Մուրատ իր բազմաթիւ կիներուն մէջ ունէր նաեւ Սերպիոյ Գէորգ Տէսփոթին քոյրը Մարիամ, որ մօր կողմէ ազգական էր Իսկէնտէր Պէկի հօրը։ Մարիամ Սուլթանուհին իրեն հետ տարած էր իր նաժիշաններէն մէկը, որ մինչև ետքը իր մտերիմ գործակիցը դարձաւ։ Իսլամ իշխանապետի պալատին մէջ։ Ահա այդ նաժիշտին միջոցաւ կրթուեցաւ Իսկէնտէր Պէկ, ծանօթացաւ իր ծագումին, ու ստացաւ իտէալը այն բոլոր քաջագործութիւններուն, որոնք 25 տարիներու մէջ ցուցադրեց յետոյ։

— Ինչպէս յայտնեց ինքզինքը։

— Իսկէնտէր Պէկ սանճագի մը կառավարիչն էր, երբ կը մեռնի իր հայրը։ Սուլթանը փոխանակ Քասթրիոթայի յանձնելու իր հօրը իշխանութիւնը, ուրիշ կառավարիչ մը կը դնէ հոն ու երիտասարդ իշխանը կը քշէ յարաշարժ պատերազմներու մէջ։ Իսկէնտէր առիթ մը կը փնտռէր իր վրէժը լուծելու համար։ Այդ առիթը չուշացաւ։ 1443 նոյեմբեր ամսուն, երբ Նիսսայի մօտ օսմանեան բանակները ջախջախուեցան անպարտելի Հուսիսաթի կողմէ, Իսկէնտէր Պէկ գիշեր մը Բէիս Էֆէնտիի վրանը մտնելով բռնի կը պահանջէ կայսերանունով հրավարակ մը գրել Քրոյայի (Աք-Հիսար) կառավարիչին, որպէս զի ամէն իշխանութիւն իրեն՝ Իսկէնտէր Պէկին յանձնուի։ Հրավարտակն առնելէ ետք կը սպաննէ Բէիս Էֆէնտին ու կը փախչի բանակէն։ Այնուհետեւ կ'սկսի արապետել գրեթէ բովանդակ Ալպանիայի, յայտնելով ինքզինքը որպէս քրիստոնեայ իշխան մը, կը դաշնակցի շրջակայ իշխաններու հետ, ու կը ցուցադրէ ինքզինքը որպէս ռիսերիմ հակառակորդ Օսմանցիներուն։ Քսան և հինգ տարի շարունակ ահեղ կռիւներ մղած է մեր թըշնամիներուն դէմ ու միշտ յաղթած է անոնց։ Տասնը-

եօթը երկար տարիներ իր խոստովանահայրը եղած եմ, աչքերովս տեսած, ձեռքերովս շօշափած եմ իր մեծամեծ քաջութիւնները:

— Ո՞ր թուականին ընդունուեցաք անոր արքունիքը:

— 1450ի վերջերը:

— Այն տարին, երբ ես ծնեի եմ:

— Այն տարին, երբ Իսկէնտէր Պէկ փառքի գագաթնակէտին վրայ էր արդէն: Քանի քանի կռիւներու մէջ ջախջախիչ պարտութեան մատներ էր Ալի փաշաները, Ֆիրուզներն ու Մուսթաֆա փաշաները, նոյն ինքն Սուլթան Մուրատ ոչինչ կրցեր էր ընել իր 60,000 Սիփալիներով և 40,000 Եէնիչէրիներով. կրկին պաշարեր էր Քրոյան, բայց ապարդիւն մնացեր էր. Սուլթանը խոնարհեր էր, ուզեր էր հաշտութեան բանակցութիւն կատարել, իր հովանիին տակ անկախ իշխանապետ կը կը ճանչնար զայն՝ ապստամբ երկիրներուն վրայ, բաւական է որ տառեկան 5—10 հազար տուքատ վըճարէր ան իբրեւ տուրք: Սակայն Իսկէնտէր մերժեր էր խրոխտօրէն, ըսելով. «Իմ հայրերու երկիրը չի կըրնար հանդուրժել իսլամի լուծին, որքան ալ թեթեւ ըլլայ ան»:

— Եւ Սուլթանը ձեռնունայն դարձեր էր իր երկիրը, Ադրիանուպոլիս, ուր իր զաւկին՝ Ֆաթիհի հարսանիքն էր սարքեր: Երբ ես ընդունուեցայ Իսկէնտէրի արքունիքը, անոր համբաւը աշխարհածանօթ էր արդէն, անոր անունը յարգանք ու պատկառանք կը ներշնչէր ամէնուն:

— Այդ պատճառով էր ուրեմն որ իմ մեծ հայրն ուզեր էր Իսկէնտէր կոչել զիս:

— Այո՛, այդ պատճառով էր որ քու դաստիարակութիւնդ ալ յանձնուեցաւ Իսկէնտէր Պէկի սեղանակից

ու գաղափարակից ծերունիին: Ո՛րքան հաճոյքով կը
կը տեսնեմ քու զարգացումդ ու յառաջդիմութիւնդ.
Իսկէնտէր Պէկի իտէալները քուկիներդ ալ են, և ես
Սիմէոն ծերունիին պէս պիտի չմեռնիմ մինչև որ քու
քաջագործութիւններդ ալ վկան չըլլամ:

— Մեծ բանակներ ունէ՞ր ան իր յաղթութիւնները
տանելու միջոցին:

— Իսկէնտէր Պէկ անգամ մը միայն ծանր կացու-
թեան ենթարկուած է, այն ալ իր բանակին թուով շատ
եղած ժամանակ. ուրիշ ամէն անգամ միշտ յաղթած է
երբ թուով քիչ բանակի մը հրամայած է: Մուսայի ա-
ռաջնորդութեամբ 150,000նոց թրքական բանակին
10,000 հոգիով դիմադրած, ջախջախած ու փնացուցած
է: Իսա Պէյի և Համզա փաշայի 40,000նոց բանակին
6—7 հազար հոգիով դիմադրուեց ան. Շէրէմէթ Պէյ
իր 14,000 հոգիով տարտղնեցաւ Ալպանիոյ անհիւրընկալ
սարերուն վրայ, թուով անհամեմատ ստոր բանակի մը
կողմէ. Պալապան փաշա իր 18,000ով Շէրէմէթ Պէյի
բախտին վիճակակից եղաւ, նոյն անհիւրընկալ երկրին
երկաթէ կիրճերուն մէջ: Այդպիսի քաջամթիւ բանակ-
ներ ուկիանու ալիքներուն պէս ամէն տարի, մէկ կամ
աւելի անգամներ, կուգային բաղխիլ Ալպանիոյ քա-
րաժայռերուն, փշուր փշուր տարտղնելու համար:
Ա՛հ, 1465ին էր, Իսկէնտէր Պէկի մահէն երկու տարի
առաջ, Յսթիհ անձամբ գլուխ անցեր էր աւելի քան
150,000նոց բանակի մը, եկեր էր Ալպանիա. Քրոյան
միշտ կանգուն ու խրոխտ էր. անոր պարիսպներուն առ-
ջև իրենց վախճանը գտան Պալապան փաշա ու աւելի
քան 40,000 զինուորներ: Այս բոլոր հրաշքները գործեր
էր Իսկէնտէր Պէկ ափ մը քաջերով, զոր գիտէր խան-
գավառել, հրդեհել: Գեղէոնի ընտրեալ զօրականներուն

պէս, Երիքովը պաշարող Յիսուսի քաջերուն պէս էին անոր հետեւորդները. անոնք մէկ նշանաբան մը ունէին.

«Եթէ Աստուած ի մեր կոյս է, ո՞ իցէ մեզ հակառակ»

— Անշուշտ Իսկէնտէր Պէկի օգնած պէտք է լլայ իր երկրին լեռնոտ ու անմատչելի դիրքը :

— Անտարակոյս, բայց Ալպանիան հազարաւոր տարիներէ ի վեր նոյն լեռնոտ ու անմատչելի երկիրն է, սակայն Քասթրիոթիան միայն կրցաւ Իսկէնտէր Պէկ մը դառնալ ու անպարտելի մնալ. Անոր մահէն անցեր է ահա շուրջ տասը տարի, և չէ գտնուեր ալպանացի իշխան մը որ օգտագործէ այդ երկրին անառիկ դիրքը : Չէ՛, Ամիրբէ՛գ, Իսկէնտէր Պէկը հասարակ մարդերէն չէր. ես մօտէն տեսեր իմ, լսեր եմ անոր հազագին մըռռունչը, զգացեր եմ անոր լանջքին ելեւէջը, ու կը վերկայեմ որ հազուադիւրս դէմք մըն էր ան. աստուածային բարկութեան գաւազանն էր : Աւելի մեծ էր քան հին ազգերու հերոսները, քան Հերակլէսը, քան Թէսէոսը, քան Աքիլլէսը, որովհետեւ անոնք իրենց քաջագործութիւններուն մէջ մէյմէկ դաւադիր սիրուհի կամ յաւերժահարս ունեցած են. եթէ կարելի է հաւատալ անոնց, բայց Իսկէնտէր Պէկ իր մարդկային ուժով և իմացականութեամբ կրցաւ կատարել այն մեծագործութիւնները : Ա՛հ, եթէ շրջապատի, Եւրոպայի քրիստոնեայ իշխանները, դաւաճան Վենետիկցիները, իտալական բոլոր հանրապետութիւնները լսած լլային անոր կոչին, այսօր մահիկը չէր ծածաներ ոչ Ս. Սոփայի դանդակատան վրայ, և ոչ Ասիայի ու Եւրոպայի գրկախառնումին ծնունդ եղող մեծ ոստաններուն ու բերդերուն վրայ :

Հայր Լուքաչի երիտասարդական խանդով ու կեն-

դանի գոյներով նկարեց տակաւին Իսկէնտէր Պէկի քա-
ջագործութիւնները, իմ հիացումը քաշելով իր ետեւէն։
Այս քանիներորդ անգամն է Ալպանացի մեծ իշխանին
կեանքը իր խօսքերուն նիւթ կը դառնան, բայց ամէն
անգամ նորութիւն մը, նոր մանրամասնութիւն մը կը
բերեն ինծի։ Իրաւունք ունի միշտ խանդավառուելով
այդ մեծ հերոսին կեանքովը, որովհետեւ ան հետապնդած
է միշտ միեւնոյն բարձր նպատակը, ցոյց տուած է միշտ
միեւնոյն ծարաւը՝ վրէժի ու ատելութեան, զոր հաղոր-
դեր ու արմատացուցեր է այս ծերունիին մէջ եւս։

Իսկէնտէր Պէկ մեր ընտանիքին ևս տուած է ներ-
շնչում ու խանդ, մեր ընտանիքին մէջ եւս հիացումի
կուռք մը դարձած է իրաւամբ։

Իմ հայրերն ուզեր են որ իրենց որդին նոր Իսկէն-
տէր մը ըլլայ Կիլիկեան բարձունքներուն վրայ։ Ես պի-
տի ցուցնեմ որ Թէոդոսիայի պարիսպներուն վրայ ալ
իրենց որդին գիտէ նմանիլ Իսկէնտէր Պէկի։

Երեք չորս օրէ իվեր երկա՛ր ու խորունկ մտածե-
րեմ ու կը դրոշմեմ հոս իմ եզրակացութիւնը։

Սիմիսեաններու ճեղք չի կրնար չէզոք ու հանդի-
սատես մնալ Թէոդոսիայի եղբրական վայրկեաններուն
մէջ։ Ինչ որ ըլլան Սքուէրչաֆիքոյի համոզումներն ու
ընթացքը, ինչ որ ըլլան Էմինէքի ու Թաթար միւս իշ-
խաններուն տրամադրութիւններն ու դաւերը, Ամիրբէգ
չի կրնար գաղափարակից ըլլալ ու չի կրնար չի քալել
իր ճամբան։

Կիլիկիան ինչպէս մեր հայրենիքը եղած է երբեմն,
նոյնպէս մեր հայրենիքն է այսօր Խրիմը. *Angulus ridet*
(Այս անկիւնը կը ժպտի ինծի)։ Թէոդոսիան իմ ծնունդը
տեսեր, իմ մանկութիւնն օրօրեր, իմ երազները սնու-
ցեր է։ Ես չեմ կրնար լքել զայն, դաւաճանել անոր։
Իմ և իմ ընտանիքին յարաբերութիւնները աւելի սերտ

եղած են ճենովական Հասարակապետութեան, քան թէ Օսմանեան կառավարութեան հետ: Մեր ընտանիքը ինչ-քեր, ստացուածքներ ունի, զորս ձեռք բերած է Գե-նուայի հովանիին տակ, ու ցարդ պահպանած է զանոնք միեւնոյն հովանիին ներքեւ: Թէոդոսիան իմ տունն է, որուն պարիսպներուն տակ կուգայ ական փորելու իմ մէկ բարեկամը. այդ բարեկամը իմ թշնամին կըր-նայ ըլլայ: Ու ես պարտաւոր եմ պաշտպանել նախ իմ տունը:

Մօրեղբայրս իմ առջեւ կը ցցէ մեր ընտանիքին աւանդական քաղաքականութիւնը, հայրենի վրէժը. այդ աւանդական քաղաքականութիւնը շարունակելու հա-մար հարկ է ըոյն մը ունենալ:

Աւելին կայ. ճենովական Հասարակապետութեան հանդէպ բարոյական ու նիւթական պարտականութիւն մ'ունի մեր ընտանիքը, և այդ պարտականութիւնը չէ կարելի զանց ընել:

Յաթիհի բանակներն ու նաւատորմը, որ պիտի գան ծածել Թէոդոսիայի դռները, և՛ մեր թշնամիներն են բը-նականօրէն: Ինքնապաշտպանութեան գործին մէջ ո՞ր և է թոյլ շարժում մը կամ վերապահ ընթացք մը դաւա-ճանութիւն պիտի ըլլար հասարակաց հայրենիքին հան-դէպ. մեզի համար Խրիմը այն չէ ինչ որ է որ և է եր-կիր անոնց համար որոնց նշանաբանն է *ubi bene, ibi patria* (ուր հանգիստ է, հոն է հայրենիքը, ուր հաց հոն կաց): Խրիմը մեր ընտանիքին համար երկրորդ հայ-րենիք է. առաջինը կորեր է մեր հայրերու անտարե-բութեամբ, անհոգութեամբ կամ իրերամերժ զգացում-ներով. գոնէ պէտք չէ թողուլ որ երկրորդ հայրենիքը մեր ձեռքէն խլեն:

Եւ ո՞վ է եկողը, ո՞վ է նոր տիրապետ ըլլալու սահ-

մանուած անձը: Յաթի՛հ՝ իսլամ բռնապետ մը, որուն բռվանդակ այժը կը կրթնի Եէնիշէրիներու եաթաղանին վրայ, որ միապետ մըն է ինքնիշխան ու քմավար, մինչդեռ Թէոդոսիոյ այժմու տէրը ժողովուրդ մըն է, հասարակապետութիւն մը՝ աւելի քաղաքակիրթ, աւելի բարգաւաճ, աւելի մարդասէր: որուն կրօնը հիմնուած է սիրոյ վրայ, փոխանակ սուրին՝ որ հիմունքը կը կազմէ իսլամի կրօնին:

Ահա այդպիսի տիրոջ մըն է որ իմ մօրեղբայրը կը հրաւիրէ զիս դաշնակցիլ: Այո՛, աջակցիլ որ սուրը տիրապետէ սիրոյ տեղ, օգնել որ բռնապետութիւնը թագաւորէ հասարակապետութեան տեղ, վայրենութիւնը՝ քաղաքակրթութեան տեղ: Չէ, այդ բանը չի կրնար ընել Ամիրբէգը, այդ իր կարողութենէն վեր է:

Սքուէրչաֆիքօ կրնայ իմաստակօրէն ըսել. *primum vivere, deinde philosophari* (նախ ապրիլ, ապա փիլիսոփայել), կրնայ իր հայրենիքը մատնել թշնամիին՝ անհատական վրէժ մը լուծելու համար, կամ, ինչպէս կ'ըսէր, ի զուր թափուելիք արիւնը խնայելու համար. այդ իր գիտնալիք բանն է: Ես չեմ կրնար չէզոք մընալ կամ վերապահ դիրք մը բռնել, ինչպէս կը յանձնարարէր ինծի:

Ամիրբէգ Իսկէնտէրը միշտ տէրը պէտք է մնայ իր պարտականութիւններուն:

Այսօր քաղաք կ'իջնեմ, կը տեսնեմ ճենովական գործակալներէն ու հոգաբարձուներէն մէկ երկուքը, կը տեսակցիմ մէկ քանի հայ վաճառականներու և սեղանաւորներու հետ. կ'ուզեմ հասկնալ թէ արդեօք ու ե տեղեկութիւն ունի՞ն վերահաս աղէտէն: Ամէնքն ալ անտեղեակ են: Եւ ես առ այժմ ոչ մէկ ծանօթութիւն կուտամ իրենց:

Հարկ է սակայն յայտնել փութով. վայրկեանները սուղ են. գուցէ յարձակումը սկսի շուտով: Արդէն եթէ այս տարի մտադրութիւն կայ արշաւանքը սարքելու և ի կատար հանելու, չի կրնար մէկ կամ երկու ամիսէն աւելի ուշ ժամանակի մէջ տեղի ունենալ, նրկատելով որ Պոնտոս կը սկսի փրփրիլ այնուհետեւ ու ոչ մէկ նաւային գործողութիւն կարելի է կատարել:

Բարեբախտաբար յարմար առիթ մը կը ստեղծուի ինձ համար տեսակցելու Քէֆէի կայսերական Հիւպատոսին հետ: Իր բարապաններէն մէկուն միջոցաւ կանչեր էր զիս առեւտրական խնդիրի մը համար տեսակցելու: Կը գտնեմ զինքը միայնակ իր պալատին սեփական սենեկին մէջ: Անմիջական խնդրի մասին քանի մը խօսք փոխանակելէ յետոյ,

— Յոյժ կարեւոր տեղեկութիւն մ'ունիմ հաղորդելիք, կ'ըսեմ անոր, Չերդ Գերազանցութիւնը թող բարեհաճի քանի մը վայրկեան շնորհել ինծի, և ազդարարէ բարապաններուն որ մեր տեսակցութիւնը չի խանգարուի ուրիշ ու ե տ այցելուի մը կողմէ:

Հիւպատոսը հետաքրքիր անմիջապէս կը կատարէ իմ խնդիրը, ու իր աթոռը աւելի կը մօտեցնէ ինծի:

— Տեղեկութիւն ունի՞ք արդեօք, որ Թէոդոսիան վտանգի տակ է, կը սկսիմ իմ խօսքերը:

— Ի՞նչ վտանգ և որո՞ւ կողմէ, ես պաշտօնապէս ո՛ր և է տեղեկութիւն չունիմ տակաւին:

— Մեր ոստանը վտանգի ներքեւ է Օսմանցիներուն կողմէ, որոնց մարտանաւերը գուցէ մօտիկ ապագային մեր պարիսպներուն առջեւ տեսնենք:

Քրքումի թոյր հազաւ հիւպատոսին դէմքը:

— Մըքան ստոյգ տեղեկութիւններու վրայ հիմնուած այդ լուրը կը հաղորդէք ինծի, հարցուց ան:

— Այս լուրին վրայ վստահ եմ ա՛յնքան որքան ստոյգ գիտեմ թէ Սիմիսեան Իսկէնտէրն է որ կը խօսի Ձերդ Գերազանցութեան հետ:

— Ե՞րբ ու ի՞նչ եղանակով պիտի գործեն յարձակումը:

— Ձեմ գիտեր թէ ե՞րբ ու ի՞նչ եղանակով պիտի յարձակին, բայց սա լաւ գիտեմ որ Պալթա լիմանի մէջ հանդերձուած մարտանաւերուն թիւը 300ը անցած է արդէն. Կէտիկ Ահմէտ փաշա հրաման ստացած է անոնց կազմակերպութիւնը փութացնել, միւս կողմէ Էմինէքի բանակները խուլ պատրաստութեան մէջ են:

— Ջարմանալի է որ Մէնկլի Քէրէյ, Էմինէքի եղբայրը, որ մեր մօտ ապաստանած է, ոչ մէկ տեղեկութիւն ունի զինուորական այդ շարժումներու մասին:

— Անշուշտ չի կրնար տեղեկութիւն ունեցած ըլլալ, որովհետեւ իր եղբայրներուն երեսէն, մանաւանդ Ահմէտ Քէրայի կողմէն հալածական ապաստան գտած է մեր մօտ: Ան ալ թշնամի մըն է ռխերիմ, որքան մենք:

— Վստահ եմ թէ դուք ճշմարտութիւնը կը խօսիք, սակայն շօշափելի ապացոյց մը չէք տար, որ ես կարենամ պաշտօնապէս ինքնապաշտպանութեան պատրաստուելու հրամաններ տալ:

— Շօշափելի ապացոյցներ չեմ կրնար տալ, որովհետեւ իմ տեղեկութիւնները գրաւոր փաստաթղթերու վրայ հիմնուած չեն, այլ նոյն ինքն էմինէքի և անոր խորհրդականներուն բերանացի յայտարարութեան վրայ:

— Ուրեմն իրականութիւնն է որ կը խօսիք:

— Արդեօք տարակոյսներ ունիք տակաւին:

— Տարակոյս չունիմ այլեւս, բայց կը զարմանամ որ ոչ ճիշտութեան կառավարութենէն տեղեկութիւն մը տրուած է ինծի, և ոչ Պոլսոյ մեր գործակալներէն. ամէնքն ալ կը քնանան: Ես պաշտօնական տեղեկութիւններ ունիմ, որ վենետիկեան կառավարութիւնը իր դէմ ուղղուած կը նկատէ Ֆաթիհի պատրաստութիւնները, ու կը պատրաստուի մասնաւոր դիտարկներ զրկել Պոլիս:

— Ձերդ Գերագանցութիւնը թող չզարմանայ որ Ֆաթիհի գաղտնիքներուն ոչ ոք կրնայ տեղեկ ելլալ: Հաւաստի տեղեկութիւն ունիմ որ Սուլթանին ամէնէն համակրելի շահատէներէն մէկը ձէմ Սուլթան, փափաքելով տեղեկանալ այդ նաւային պատրաստութիւններուն նպատակը, իր հարցման հետեւեալ պատասխանը ընդունած է. «Տղա՛ս, եթէ լեզուս իմ գաղտնիքը տարածայնէ, անմիջապէս լեզուիս մէկ մասը կը կտրեմ, որովհետեւ գաղտնիքի հետամուտ անդամ մը չի վայլեր փառիշահներու մարմինին»:

— Ե՛րբ իմացաք Դուք այդ տեղեկութիւնը, թէ Սուլթանը մտադիր է յարձակիլ Խրիմի վրայ:

— Երեք չորս օր է տեղեկութիւն ունիմ արդէն ու ամէն կերպով վստահ ելլալէ ետքն է որ Ձերդ Գերագանցութեան կը ծանուցանեմ: Բայց կ'զգամ թէ Ձեր տատամսումները իրաւացի են: Որպէս զի պաշտօնական տեղեկութիւն մը կարենաք ձեռք բերել, կրնաք հե-

տեւեալ միջոցին դիմել. կրնաք խմբագրել կարճ, բայց վճռական յայտարարութիւն — տեղեկութիւն մը, զոր իբր թէ ստացած ըլլաք Պոլսոյ Ձեր գործակալէն:

— Կը հասկնամ, իբր թէ իմացած ըլլան Ծաթիհի նպատակը Խրիմի մասին:

— Եւ այդ զիբը Ձեր ձեռքը՝ կը հրաւիրէք Սքուէր-շաֆիքօն, Էմինէքի մտերիմներէն մէկը: Կը ցուցնէք այդ լուրը, և կ'աշխատիք իմանալ թէ արդեօք ինքն ալ տեղեկութիւն ունի՞ այս լուրի մասին:

— Կամ թէ կրնա՞յ Էմինէքի բերնէն յաւելուածական տեղեկութիւններ ստացած ըլլալ ու հաղորդել:

— Թէ իր խոհականութեան վրայ վստահ, իր խորհուրդներուն դիմում կ'ընէք, Ձեր դիրքը որոշելու համար: Մէկ խօսքով կ'աշխատիք գաղտնիք կորզել իր բերնէն, և այդ յայտնութիւններուն վրայ հիմնուելով պաշտօնապէս կրնաք ինքնապաշտպանութեան պատրաստութիւն հրամայել:

— Ձեր այդ գաղափարը լաւ է:

— Բայց պիտի խնդրէի որ մօրեղբայրս վստահ ըլլայ թէ ես ո՛ր և է տեղեկութիւն տուած չեմ Ձեզի:

— Պիտի աշխատիմ որ ինքը յանձնարարէ նաև Ձեր օժանդակութիւնը ինծի, որովհետև Ձեր քաջութեան ու խորհուրդներուն պէտք պիտի ունենամ:

Պալատէն մեկնելով խղճի անդորրութիւն մը և գոհունակութեան զգացում մը կ'իմանամ իմ ներսը. կարծես ամպ մը խաղաղութիւն անձրեւած ըլլար իմ հոգուն մէջ:

Խեղճ Հիւսպատոս, ո՛րքան ընկճուած երեւոյթ մը առաւ իմ խօսակցութեանս բովանդակ տեւողութեանը միջոցին:

Բայց, Գենուայի ներկայացուցիչը թող հասկնայ

թէ Սիմիսեաններու ընտանիքը ո՛րքան հաւատարիմ հը-
պատակ է իրեն։ Ապահովաբար, եթէ թէոդոսիան իս-
պառ կորսուի Գենուայի համար, իրենց հայ հպատակ
ներուն դաւակցութիւնով չէ որ տեղի պիտի ունենայ
այդ բանը։

— Եռասուֆ, կ'ըսեմ իմ ազատագրեալին, երբ իմ
պաշտօնատունը կը դառնամ, Եռասուֆ, անմիջապէս
հաղորդէ՛ Կոռիկոս ու Սելեւկիա նաւերու նաւապետ-
ներուն, որ ընդհուպ պատրաստութիւն տեսնեն ճամբայ
ելեկու դէպի Հոռոս, առանց ո՛ր և է տեղ կանգ առ-
նելու։ Հոռոս պիտի սպասեն մինչեւ որ մեկնելու հը-
րաման ընդունին անկէ։ Նոյն իսկ կանգ չպիտի առնեն
Պոլսոյ առջեւ։ Իսկ Կիլիկիա, Խրիմ ու Թեոդոսիա նաւե-
րը պէտք է մնան հոս, այլեւս ոչ մէկ բեռ չառնեն, ի-
րենց ապրանքները պարպեն ու պատերազմական վի-
ճակի մէջ դրուին։ Բայց առայժմ թնդանօթները պիտի
չտեղաւորուին։ Բայց նայեցէք որ այս գործերը կա-
տարուին անշուկ, առանց մեծ իրարանցումի։

— Բայց երբ երկու նաւերը մեկնին, առանց մեկ-
նումի որոշեալ օրին սպասելու, առանց սահմանուած
բեռներն առնելու, արդէն զանազան տարաձայնու-
թիւններու տեղի պիտի տայ այդ։

— Հոգ չէ. թո՛ղ մենէ չելնէ այդ տարաձայնու-
թիւնը, ուրիշներն ինչ են թաղրութիւն կ'ընեն թող ը-
նեն։ Ուշադրութիւն ըրէք, որ չըսի թէ անմիջապէս
մեկնին, այլ պատրաստութիւններ տեսնուին։ Այսօր և
վաղը, այնպէս մը սարքելու է որ տակաւին ուրիշները
կասկած չունենան եղած պատրաստութիւններու մասին։

— Ապահով եղէք, Տէր իմ, պատասխանեց ան։

Եռասուֆի վրայ մեծ վստահութիւն ունիմ. այո՛,
ապահով եմ որ ան հասկցաւ իմ միտքը։

Իրիկնամուտին ամարանոց դարձեր էի արդէն . քայլերս անզգալիօրէն ուղղուեր էին նախ դէպի ծովեզերք , ապա դէպի Տէրմինոսի արձանը : Իմ մտածումները բազմազան՝ արծիւի թեւերէն աւելի զօրաւոր թռիչքներ ունէին այդ պահուն : Կրիկիան կը կապէին Խրիմի . Պոլիսէն կը սլանային Սելեւկիա , Կոռիկոսէն Թէոդոսիա , Տէրմինոսի արձանը , որուն վրայ անզգալաբար կը փնտռէին ծաղկեփունջը ըզձալի :

Սիրուն , թարմ ու երփնեքանգ ծաղկեփունջ մը կը հանգչէր այդ արձանին գլխուն վերեւ , — որպէս պսակ : Քայլ մըն ալ . Էմինէքի դուստրը կը տեսնեմ գլխահակ , մտածկոտ ու տխուր : Ինչ խո՛նք կը փոթորկեն արդեօք իր հոգին , դէպի ո՛ւր կը ձգտին անոնք . ապահովարար կը թռչին դէպի Սիմիսեաններու ճեղք , որ , ափսո՛ս , անըմբռնելի վարուժանն է՝ միշտ թափառկոտ ու հեռակայ :

Ա՛հ , ինչո՞ւ բախտը անողոքօրէն կը բաժնէ մեր երկու սիրտերը . եթէ սահմանուած չէին միանալու , ինչո՞ւ մեր քայլերը զիրար խաչաձեւեցին :

Այդ սիրուն , աստուածաշուք գլուխը , այդ խարտեաշ գանգուրները , այդ ոսկի վարսերը , այդ լեցուն ու առոյգ լանջքը , ի՞նչ բնազդներ չեն արթնցներ իմ երակներուն մէջ :

Կը յառաջանամ դէպի ծաղկեփունջ , բոյր մը առնելու համար անկէ : Երկու քայլ եւս եղնիկը կ'արթըննայ : Համակ խանդ , համակ աւիւն . խենդի պէս կը նետուի իմ բազուկներուն մէջ : Ա՛հ , այս բարախուն թռչնիկն , իմ թեւերուս մէջ . . .

— Փերիչէհէր , ես անգութ եմ և անարժան քու սիրոյն , ես ստիպուած եմ մեռցնել իմ մէջ ամէն համակրութիւն դէպի քեզ :

— Ո՛հ, ո՛չ, դուք անգութ չէք, անգութը Ձեզ չըրջապատող պայմաններն ու միջավայրն է։ Որքան երջանիկ եմ, սակայն, Ձեզ կրկին տեսնելով իմ մօտ։ Դուք կը յուզէք զիս երբ եզակի ու ընտանեւոր կը խօսիք ինձ հետ։

— Իմ զգացումն էր որ այդպէս ներշնչեց ինձի աւերդգալաբար։ Կ'ուզեմ որ դուն ալ այդպէս փոխադարձես։

— Ո՛հ, ես կ'ուզեմ որ Դուք նկատէք զիս Ձեր ըստուկը, բայց ոչինչով կապուած ըլլաք ինձի։ Ես պէտք է մնամ Ձեզի համար էմինէքի դուստրը միայն, որ բախտին մէկ խաղը Ձեր առջեւ հաներ է, և որուն համար դուք միեւնոյն իսկէնտէրն էք յարգելի։ Ես ոչինչ եմ առանց Ձեզի, բայց դուք պետք է մնաք միշտ միեւնոյն առիւծը, միշտ միեւնոյն տղամարդը։

— Ո՛րքան յորդահուս եմ բառերդ գարունս, զգացումներուդ զեղումն եմ ատոնք։ Անցնող օրերուն ստիպուեցանք սպասել երկար։

— Այն ծաղկեփունջը զոր տեսաք՝ չորրորդն է իր տեսակին մէջ։ Միայն այս վերջինը բախտն ունեցաւ Ձեր առնական գեղը տեսնել ու բերել ինձի։

— Ուրեմն ամէն իրիկուն կ'սպասէի՞ք հոս։

— Ամէն իրիկուն, ամէն առտու, թէև վստահ էի թէ այդ արշալոյսները բեղմնաւոր չէին կրնար ըլլալ ինձ համար։ Զէք գիտեր, Ամիրբէգ, թէ ինչպիսի անձկութեամբ կ'սպասեմ ձեր ճամբան։

— Բայց աղէտ մը պիտի բերեն քու թերեւս նաև իմ գլխուն այս սպասումներն ու հանդիպումները։

— Ես չեմ վախնար իմ գլխուն պայթելիք աղէտներէն, բայց տերեւի պէս կը դողամ Ձեր մասին։ Ուրիշ մտահոգութիւն չունիմ արդէն, ատկէ դատ։

— Հոգիս, դուն չե՞ս գիտեր պարսիկ առածը, որ կ'ըսէ. «Սէրը խորհուրդ մըն է զոր կարելի չէ բացատրել, կարելի չէ ծածկել երկու հարիւր քօղի տակ»։

— Շատ եմ մտածեմ այդ խորհուրդին վրայ, բայց դուք ալ չէ՞ք յիշեր այն աստուածային առածը, որ կ'ըսէ. «Բարեկամի մը ներկայութիւնը պատկերն է դրախտին»։

— Այո՛, հրեշտակադէ՛մդ դու, կ'զգամ թէ որքան տառապած ես ու կը տառապիս. ճիշդ չէ՞ր ուրեմն անցեալ օրուան իմ խօսքը թէ մեր սէրը տառապանք կրրնայ ընդի. ես կը կրկնեմ նոյն բանը դարձեալ այսօր։

— Այդ տառապանքը միայն ինձ համար, երջանկութիւն է համակ, բաւ է որ իմ առիւծը անմասն մնայ անկէց։ Մօրեղբայրդ տեսակցե՞ր է Ձեզի հետ։

— Այո՛, ծանօթութիւն ունի՞ք այդ մասին։

— Հօրս սենեկապանը իմացուց ինծի թէ տեսակցեր էք։

— Սենեկապանը ինչէ՞ն կ'իմանայ մեր տեսակցութիւնը։

— Սքուէրչափիքօ հօրս տեղեկացուցած ժամանակ կրցեր էր իմանալ ու յայտնել ինծի։ Արդէն զիս շատ կը սիրէ ու հօրս մօտ բոլոր անցած դարձածները կ'իմացնէ ինծի։

— Մօրեղբայրս ինչպիսի՞ տեղեկութիւն տուեր է մեր տեսակցութեան կամ խորհրդակցութեան մասին։

— Հաճոյքով տեսեր է որ Դուք Թէոդոսիայի պաշտպանութեամբ այնքան չէք հետաքրքրուիր. նոյնիսկ Վստահ է թէ պիտի գործակցիք ալ իրենց։

— Հայրդ համոզուած է այդ բանին։

— Այո՛, բայց կասկածը զիս կը կրծէ, Ամիրբէ՛դ։

Ահ, չեմ ուզեր որ Ձեր ծրագիրներուն կամ դիտումներուն մասին ամենափոքր յայտնութիւն մ'իսկ ընէք. չեմ ուզեր որ Ձեր ծրագիրներուն ծանօթ ըլլալս ստուեր մը բերէ իմ ու Ձեր յարաբերութեան մէջ, կասկածներ ներշնչէ Ձեզի. ինչպէս ըսի զիս նկատեցէք միշտ էմինէքի աղջիկը, ուրկէ հարկ է զգուշանալ. իսկ ինձ համար խնդիրը տարբեր է. իմ ու մեր շրջապատի բոլոր գաղտնիքներուն կրնաք ծանօթանալ, որպէսզի խուսափիք վտանգներէ. որովհետեւ Ձեր անձին շուրջ դաւեր կը նիւթուին ամէն օր:

— Նոր վտանգներ տեսած էք, ուրեմն:

— Եթէ նոր վտանգ մը տեսնայի որոշապէս, մինչև հիմակ դուք ծանօթացած կ'ըլլայիք ապահովաբար: Բայց տխուր նախազգացումներ կը հրդեհեն զիս: Ահ, Ամիրբէգ, զգուշացէ՛ք, զգուշացէ՛ք կ'ըսեմ:

— Եթէ պարտականութիւն մը կատարելու միջոցին ու այդ պատճառով պիտի գայ վտանգը, ադ փառք մը պիտի աւելցնէ իմ ճակտին վրայ. իսկ եթէ անհատական վրէժխնդրութենէ մը կամ շահախնդրութենէ մը պիտի ծնի, դարձեալ ինծի հոգ չի կրնար պատճառել, որովհետեւ ես տեղի տուած չեմ բնաւ ու չպիտի տամ երբէք: Դուն կ'ուզէի՞ր որ սիրոյդ համար իմ պարտականութիւններս զոհէի:

— Իմ սիրոյն իմաստն ըմբռնած չպիտի ըլլայիք եթէ այդպէս վարուէիք:

— Պիտի ուզէի՞ր որ Փէրիշէնէրի սիրոյն արժանի ըլլալու համար Ամիրբէգ դաւաճանէր իր հայրենիքի ու հայրենի շահերուն:

— Ձեր ճակատը խարանդներէն առաջինը պիտի ըլլայ էմինէքի աղջիկը:

— Լա՛ւ ուրեմն, վստահ եղիր, սիրելիս, թէ իս-

կէնտէրը իր անունին անպատուութիւն պիտի չբերէ երբէք. բայց այդ բանին համար ստիպուած պիտի զոհէ իր սէրը, պիտի ըլլայ ամուլ որպէս Կողքիսի Ժայռերը:

— Ա՛հ, եթէ անգիտակցաբար թոյն մը դարձայ Ձեր սիրոյն, զոր կը տածէք ու ե բախտաւոր կոյսի մը նկատմամբ, հազար անգամ անիծուած պիտի համարէի ես զիս: Կ'աղաչեմ, Ամիրբէ՛գ, պէտք չէ որ իմ պատճառովս ամուլ դառնայ ձեր սէրը. քրոջ մը սէրէն աւելի համակրութիւնով, անձիս պէս պիտի սիրէի ձեր կողակիցը:

— Ո՛հ, կիպարի՛սդ դու, Սիմիսեաններու ճետը աշխարհի վրայ կոյս մը միայն սիրած է իր բոլոր հոգիովը, և այդ կոյսը Փէրիշէհէնն է: Այդ սէրն է դժբախտաբար որ ամուլ է որպէս աղի արձանը Ղովտին կնոջ, սառ է որպէս քափուրը:

— Այդ սէրը, ո՛հ, աւելի ջերմ է քան արեւը: Ան կը վառէ, կը տոչորէ իմ հոգին, առանց անոր արեւին կիզիչ ճառագայթներուն տակ սարսուռը կը դողար իմ մարմինը:

— Ափսո՛ս, բարի՛ աղջիկ, դու պիտի հառնիս՝ ըսպառիս մոմի պէս՝ իմ այդ այրող սիրովը:

— Ես Ձեր կենդանացուցիչ կրակովը պիտի այրիմ որպէս մորենին Սինայի բարձունքներուն վրայ, ուր անբոցակէզ հրդեհէն անծուխ կը մնար ան:

— Երանի՛ թէ...

— Թողէ՛ք, Ամիրբէ՛գ, որ իմ մօրը հիացումն ալ յայտնեմ Ձեր ազնուական հոգիին հանդէպ:

— Ձեր մայրը ի՞նչպէս կրնայ հետաքրքրուիլ ինձմով:

— Անով կը հետաքրքրուի որ դուք սիրեցիք իր

միակ դուստրը, Դուք՝ որ քրիստոնեայ էք և հայ, որ-
պէս իմ մայրը:

— Յեղային արիւնը դեռ կը խօսի՞ իր մէջ:

— Որովհետեւ երբէք լռած չէ: Ան կը պաշտէ իր
սիրական կրօնը, Քրիստոսի կրօնը, որուն հաղորդակից
ըրած է զիս: Ամիրբէ՛գ, դո՛ւք էք իմ մօր ու իր աղ-
ջըկան երազներու առարկան. որքան անձկանօք կը
փափաքի գաղտնի տեսակցութիւն մ'ունենալ ձեր հետ:

— Սիրո՛վ, բայց վտանգաւոր է մեր սիրոյն համար:

— Երբ հարէմի մէջ փակուած կինն է որ կը սարքէ
ու կը կամի, անկարելի բան չկայ այն ատեն:

— Իր կամքին հնազանդ եմ. ե՛րբ կ'ուզէ տեսակցիլ:

— Վաղն իսկ երբ կարելի է: Վաղը յարմար է.
հայրս այսօրուրնէ հեռացած է արդէն ամառանոցէն.
երեք չորս կամ աւելի օրերու համար մեկնած է իր
գործերուն: Վաղն այնպէս կը կարգադրուի որ Ձեր տե-
սակցութիւնը ճիշտ այստեղ ոչ ոք պիտի կրնայ խան-
գարել, և ոչ իսկ Փէրիշէհէրը:

— Վաղը ժամը քանիի՞ն:

— Վաղն տուաւ, ժամը Յին մեր նաժիշտը այս-
տեղ կուգայ երկտողով մը իմացնելու որոշուած ժամը,
Եռասուֆին միջոցաւ կրնաք ստանալ թուղթը:

— Համաձայն եմ, բայց լաւագոյն պիտի ըլլար ի-
րիկնամուտին յարմարցնել մեր ժամադրութիւնը:

— Կը յուսամ, անպայման:

Թռա՛ւ, որպէս դեղձանիկ՝ իր վանդակը ոսկեղնիկ:

— Իսկէնտէ՛ր, կ'ուղղեմ խօսքը ինձի, Իսկէնտէ՛ր,
կը սիրես դուն այդ եղնիկը, և քու այդ սէրը դէպի
անդունդը կ'առաջնորդէ քեզ, անդունդ մը՝ որուն
յատակն անծանօթ է քեզի:

Ինչ կրնամ ընել սակայն. Ita diis placuit (այսպէս
հաճելի եղաւ աստուածներուն):

Մայիս 7

Այսօր դէպքերը բաւական զարգացան. կ'երեւի շուտով պիտի սկսին գահավիժիլ: Այսօր իմ կեանքին պատմական օրերէն մէկը եղաւ. դէպքերը պիտի ամփոփեմ կարգով:

Առաւօտ կը ստիպուիմ փութով քաղաք իջնել, մօր-եղբայրս ուզեր է զիս տեսնել: Կը դիմեմ ուղղակի իր պաշտօնատունը: Առանց այլեւայլի.

— Ամիրբէ'գ, կ'ըսէ ինծի, երէկ հիւպատոսին մօտ ինչ խօսեցաք գլուխ գլխի:

— Ինչո՞վ կը հետաքրքրուիք այդքան:

— Դժուք գացիք իր մօտ թէ ինքը հրաւիրած էր զձեզ:

— Այն տեղեկութիւնները, զորս ստացեր էք իմ այցելութեան մասին, պակասաւոր պիտի ըլլային եթէ իմացած չլլայիք թէ հիւպատոսական շաթիրը եկեր հրաւիրեր էր Ձեր քեռորդին առեւտրական խնդրի մը առիթով:

— Բայց Ձեր տեսակցութիւնը գաղտնի հանգամանք մ'առած է, քանի որ Ձեր ներկայութեան պատուիրուած է ուրիշ հիւրեր չընդունիլ:

— Լաւ տեղեկութիւն ստացեր էք, կը հաստատեմ:

— Այդ պարագային ի՞նչ գաղտնիքներ կրնաք հաղորդած ըլլալ Կայսերական Հիւպատոսին:

— Այնպիսի՝ գաղտնիքներ, որոնք Ձեր գործերը դիւրացնեն:

— Աւելի պարզ խօսեցէք:

— Անշուշտ երէկ իմ մեկնումէս ետք Ձեզի հետ ալ տեսակցեցաւ ան:

— Լա՛ւ, ի՞նչ կ'ելնէ ատկէ :

— Ա՛յն, որ իմ Ձեր տեսակցութիւնները իրարու հետ կապ ունին, հասարակաց խնդրի մը շուրջ կը դառնան :

— Բայց տակաւին պարզ չէք խօսիր :

— Աւելի պարզ խօսիմ, ուրեմն, Ձեզի ցոյց տուա՛ւ Պոլսէն ստացած իր տեղեկութիւնը :

— Այո՛ :

— Ձեր կարծիքին դիմում ըրա՛ւ թէ չէ :

— Այդպէ՛ս :

— Ինչո՞ւ միեւնոյն բանը ըրած չըլլայ նաև ինձ, առանց սակայն իմ կարծիքին դիմում ընելու :

— Այդ կը նշանակէ որ տեղեկութիւններ ուզեց Ձեռնէ՞ ար :

— Ինչո՞ւ չէ, և ես խորհուրդ տուի իրեն Ձեր կարծիքին դիմել այդպիսի լուրջ խնդրի մը մէջ, Ձեր համոզումները կրցա՞ք արժեցնել արդեօք :

— Ձեր բոլոր խօսքերէն սա կը հասկնամ որ Հիւպատոսը Ձեզի դիմած է տեղեկութիւններ որսալու՝ համար, և դուք ալ Ձեր մօրեղբայրը ցոյց տուեր էք :

— Ծի՛ղ այդպէս :

— Ուրեմն ուրիշ տեղեկութիւններ չտուիք անոր :

— Ինչպէ՞ս ուրիշ տեղեկութիւններ կրնայի տալ քանի որ իմ բոլոր գիտցածներս Հիւպատոսին գիտցածներէն մազ մը աւելի չէին :

— Հաստատեցի՞ք, ուրեմն իր լուրերը :

— Ձէի կրնար սուտ խօսիլ : Բայց, կը կրկնեմ, իմ միակ յանձնարարութիւնս եղաւ Ձեր խորհուրդներուն դիմել : Արդեօք սխա՞լ քաղ մը առած էի :

— Ո՛չ, ընդհակառակը, շատ զոհ եմ այդպէս վարուած ըլլալնուդ համար : Միայն թէ ի՞նչ կը նշանակէ

Կոռիկոսին և Կիլիկիային անմիջապէս մեկնելու համար պատրաստուիլ հրամայելնիդ :

— Կը կարծէի թէ իմ այդ կարգադրութիւնը ևս գոհ պիտի ձգէր զՁեզ , որովհետեւ խոհեմութիւն չէր առեւտրական հասարակ նաւերս պատերազմական ջուրերուն մէջ վար դնել :

— Միւս նաւերուն համար ինչո՞ւ միեւնոյն հրամանը չէք տուած :

— Սո ու իմ ընտանիքն ուր որ ենք անոնք ալ հոն պէտք է մնան : Դուք չէ՞ք կարծեր որ մենք ամէնքս , նոյնիսկ իմ մօրեղբայրը , պէտք ունենայինք այդ նաւերուն :

— Լա՛ւ , կը հասկնամ :

— Նոյնիսկ ես հրամայեցի պատերազմական վիճակի մէջ դնել զանոնք , առանց ուրիշներու զգացնելու մեր շարժումները :

— Համաձայն եմ :

— Ի՞նչ խօսեցաք , ուրեմն , Հիւպատոսին հետ :

— Ձեր գիտցածները , պարզօրէն ըսի անոր թէ՛ անել կացութիւն է մեր վիճակը , թէ՛ խոհեմութիւն է ժամ առաջ բարեկամական գետիններ ստեղծել մեր ու Օսմանեան կառավարութեան միջև , թէ՛ հարկ է եղբայրներուն յանձնել Մէնկիի Քէրայը կամ ստիպել զայն որ անձնատուր ըլլայ անոնց : Երկարօրէն պարզեցի մեր ծովային ու ցամաքային ոյժերուն բուն արժէքը , թըշնամիին գերազանց ոյժը և այլն :

— Համաձայն է Ձեր խորհուրդներուն :

— Այնպէս կը թուի :

— Այս պարագային աջակիցի մը կը կարօտիմ : Իսկէնտէ՛ր , Հիւպատոսը Ձեր վրայ վստահութիւն ունենալ կը թուի . պիտի ուզէի որ օգնէիք ինծի . Ձեր վրայ

մեծ յոյս ունիմ. պէտք է աշխատիք որ մեր գաղափարներուն համոզուի այդ տկարամիտ արարածը: Ինչմէ խնդրեց որ այսօր անպատճառ իր մօտն երթաք: Աշխատեցէք որ ինքնասպանութեան չմղուի:

— Բայց ես չեմ կրնար արգիլել որ ինքնասպաշտպանութեան համար պատրաստուելու հրահանգներ չտայ ամէն կողմ:

— Գոնէ Ձեր ներկայութիւնը այն օգուտը պիտի ուղենայ որ ինքնասպաշտպանութեան բոլոր միջոցներուն կրնանք ծանօթանալ, մեզի պէտք է այս պարագան:

— Ինծի այնպէս կը թուի որ Ձեր պաշտօնին բերումով դուք աւելի ծանօթ պիտի ըլլաք զինուորական գաղտնիքներուն քան ես, որ առեւտրական մը և հասարակ զօրական մըն եմ միայն:

— Ես ինչ որ կ'ըսեմ գիտակցօրէն կ'ըսեմ, Իսկէ՛նտէր:

— Ե՛րբ ուզեց որ այցելեմ իրեն:

— Ե՛րբ որ կարենաք, ո՛րքան շուտ այնքան լաւ. խնդրեց ինչմէ փութով զրկել Ձեզ:

— Հիմակ կ'երթամ ուրեմն:

— Դացէ՛ք և մի մոռնաք ինչ որ ըսի Ձեզի:

Գանի մը վայրկեան ետք Հիւպատոսին մօտն եմ: Անոր գէմքը ուրախ և գոհունակ արտայայտութիւն մը կ'առնէ զիս տեսնելով իր ընդունելութեան սրահին մէջ: Կ'առանձնանանք սեփական սենեակը, ուր քիչ ետքը կուգան նաև Գինուայի ուրիշ մէկ երկու գործակալներ ու Ամիրալը:

Ամէն բան կարգին է: Անմիջապէս զինուորական խորհուրդ մը կը կազմուի, որուն անդամակից կ'որոշեն և զիս: Կ'որոշուի առ այժմ օրը մէկ անգամ նիստ գումարել ինքնասպաշտպանութեան գործին համար:

Առաջին նիստին մէջ որոշում կը տրուի նաև յաջորդ նիստին ժողովի հրաւիրել հայ իշխաններէն ուրիշ

մէկ քանի հոգի, պաշտպանութեան գործը բաժնելու համար: Խորհուրդի անդամներէն իւրաքանչիւրը պարտականութիւն յանձն կ'առնէ քննութիւն մը կատարել քաղաքին ցամաքային կամ ծովային ուժերուն վրայ: Կ'որոշուի նոյնպէս մասնաւոր պատուիրակներ շրջել Մանգուր, Ազոֆ, Թաման և ուրիշ Գննուական ամրութիւնները և գաղութները, որպէսզի անմիջապէս տեղական ոյժերու հսկող և կազմակերպող զինուորական խորհուրդներ կազմեն ու սպասեն նոր հրահանգի:

Քաղաքին արեւմտեան բերդերը աչքէ անցնել ինձ յանձնուած ըլլալով, 3 - 4 ժամ քննական պտոյտ մը բաւական կ'ըլլայ իմ պարտականութիւնը լրացնելու: արդէն քաղաքի բերդերուն կազմութիւնը ելլն. ինծի անձանօթ բաներ չէին ցարդ:

Իրիկուան դէմ կը դառնամ ամարանոց: Ժամադրութեանս ատենն է գրեթէ. քայլերս կ'ուղղուին դէպի ծովեզերքի սահմանաքարը: Շքեղ ծաղկեփունջ մը կը պսակէ Տերմինոսի արձանը: Ընկուզենիին տակ, նրստարանին վրայ ոչ ոք կը գտնուի: Կ'երեւի քանի մը վայրկեան կանխեր եմ:

Մառաստանին խորէն դուրս կուգայ յանկարծ պարիկ մը, հաստատ քայլերով ու մեծվայելութեամբ, Փէրիչէհէրի մայրն է, Սանդուխտ հանըմը: Դէմքին վերայ կը կարդացուի և՛ ուրախութիւն և՛ հետաքրքրութիւն: Չէ՛, անձանօթի մը պէս չէ որ կը դիմէ ինձ. ապահովաբար իմ դէմքն ու հասակը իր շարունակական ծանօթութեան շրջանակին կը պատկանին. բայց ինքը գրեթէ անձանօթ մըն է ինձ համար. հազիւ մէկ անգամ պատեհութիւն ունեցեր եմ իր դէմքը դիտելու: Սակայն սրտի ընտանութիւն մը կը զգամ ես այս կնոջ հանդէպ:

Իր բարեւելու եղանակը, իր շարժումները քաջութիւն կը ներշնչեն ինծի։ Հետաքրքրութեամբ կը հետեւիմ իր շարժումներուն ու խօսքերուն. կը դիտեմ իր գեղն ու դաշնակաւոր կերտուածքը. ո՞րքան երիտասարդ է ան։ Կարծես Փէրիշէհէրի երէց քոյրն ըլլայ։

Այս քնքուշ էակը Էմինէքի կինն է. Էմինէք որ ասոր մօտ հօր մը տպաւորութիւնը պիտի թողուր։ Այս ինչ գեղեցկութիւն. Քէրայներու հարէմին մէջ ինչ ծածկուած գանձ... Ո՛ւր ժողովեր է այնքան նուրբ երանգները վարդի որ կը ծածկեն իր այտերը նռան. ո՛ւր հաւաքեր է այնքան ծարիր, որ ընականէն կը փոշեզանգեն իր թարթիչներն ու յօնքերը կամար։ Ապահովաբար պիտի կրնար ըսել այն բառերը, զորս Պաղտատի գեղուհին արտասանած է առ Անվէրի, պարսիկ մեծ բանաստեղծը, «Ո՛ւր կ'ուզես պտտցնել քու քայլերը, դուն որ ուրիշ գիշեր չես ճանչնար եթէ ոչ երեսնօր իմ սեւ խոպոպներուն»։ Նոճիները պիտի նախանձէին անոր հասակին վրայ, այնքան նուրբ ու բարեկազմ. ձիւնը իր պոռոտ սպիտակին պիտի ուզէր նուրբ երանգ մը փոխ առնել անոր թոյլէն կաթնամաղ։

— Ամիրբէ'գ, կ'երգէ ան յուզիչ երաժշտականութիւնով մը, Ամիրբէ'գ, Դուք այն առաջին ու միակ հայ տղամարդն էք, որուն առջեւ կը բանամ իմ սրտին գաղտնիքները։ Իմ աղջկան սիրտը այնքան խորապէս կարթած էք ու խենդի պէս կը սիրուիք անկէ, որ թէ իսկ փաթթոցաւոր կամ կնքուղաւոր պաշտօնեայ մը ձեր երկուքին փոխադարձ սէրը չի զօդէ, իմ սրտի հատորը կը նկատեմ զձեզ։ Այս վայրկեանէն, մայրական, քրոջական զգացում մը իմ սիրտը կ'ուռեցնէ, օրհնութիւն մը դառնալու համար ձեր գլխուն։ Ուրեմն իբրեւ իմ հարազատին սրտակիցը, ականջ դիր

իմ հոգու ցաւոտ պատմութեան, ես հայ քրիստոնեայ
եմ, Հայու զաւակ:

— Արդէն իմացած էի, տիկին:

— Իմ հայրը կը կոչուէր Խոնայ Մելիք, Տրապիզո-
նի Հայոց մէջ նշանաւոր հայու մը՝ Աղբիպաչիի որդին,
իսկ մայրս կը կոչուէր Շահգասայ, նոյնպէս Տրապիզո-
նի ամենահարուստ հայ իշխանին Խոնա Ստեփաննոս
Շահապիւնի դուստրը:

— Ի՞նչ կ'ըսէք, Տի'կին, Շահգասիւնի մեծ սերուն-
դէ՞ն էք դուք:

— Այո՛, այն սերունդէն, որուն մեծագործութեան
կոթողներն են ո՛չ միայն Տրապիզոնի եկեղեցիներուն
նշանաւորները, ինչպէս Ասուածամայր Սուրբ Յակոբ,
Չարխափասն տաճարները, այլև Ամենափրկիչ հռչականուն
վանքը:

— Ի՞նչպէս ուրեմն այս տխուր կացութեան մէջ կը
գտնուիք. Շահապիւնի նաւերը տարին քանի մը ան-
գամներ Թէոդոսիա կը հանդիպին, չե՞ն կրցած Ձեզ
փախցնելու միջոց մը մտածել:

— Ո՛չ, որովհետեւ ես կորսուած աղջիկ մըն եմ մեր
ընտանիքին համար, ու ես իսկ մեր ցեղին անարգանք
քերած պիտի ըլլայի եթէ իմ պղծուած մարմինը քաշէի
հայ եկեղեցիին ծոցը: Իմ մարմինը կորսուած է, բայց
իմ կրօնազանգ հոգին մեռած չէ մեր մայրենի եկեղեց-
ւոյն համար:

— Ըսիք թէ Ձեր մեծ հայրը կը կոչուէր Աղբիպա-
չի. այն սերունդէ՞ն էք ուրեմն, որ գաղթած կը կար-
ծուի Անիէն:

— Այո՛, դժբախտ Անիի փախստական զաւակներէն
են իմ հայրերը, Բագրատունեան ոստանին յետին փառ-
քերէն, որ եկած են հանգիստ փնտռելու օտար հիւրըն-

կալ ասիերու մօտ: Իսկ իմ մօրս կողմէն՝ Խոճա Ստեփաննոսի սերունդը պարսկահայ մըն է, Զուղայի մեծափարթամ հարուստներէն, և այդ պատճառով կոչուած է Շեմսէտի (=Արեւելեան):

— Զեր անձին արկածները ինչպէս սկսան:

— Ա՛խ, իմ արկածները... փոքրիկ աղջիկ մըն էի, ժիր, անհնազանդ, արկածախնդիր: Ընկերուհի մը ունէի ինծի տարեկից: Քանի քանի անգամներ մեր տունէն կը հեռանայինք. բարկութեամբ կը վերադարձնէին մեզ դէպի տուն: Բայց անոնց յորդորները մեզի խրատ չէին ըլլար: Իրիկնամուտի մը դարձեալ դիմեցինք դէպի ծովեզերք: Այս անգամ աւելի հեռուն գացինք. անցեր էինք արդէն ծայրամասի թաղէն, ծովեզերքը մաքդ մարդասանկ չկար. ծովին վրայ մակոյկ մը կար միայն, որուն մակուկավարը միայնակ կը գտնուէր մէջը: Մօտեցանք անոր, տեսանք բարի ձերուհի մը կ'երեւնար. խօստացանք դրամ տալ, եթէ մեզ պահ մը պտտցնէր ծովին վրայ: Մարդը չի մերժեց մեզ, առաւ մակոյկին մէջ, սկսաւ թիավարել: Ուրախ էինք, բաց ծովին վրայ: Բայց այդ ուրախութիւնը իմ վերջին խնծիղն էր:

— Խեղճ աղջիկներ, կորսուած էք...

— Մակոյկը կը բացուէր շարունակ, մենք կը հեռանայինք քաղաքէն: Մեր ուրախութիւնը կ'սկսէր տեղի տալ բնագդական սոսկումի մը: Սկսանք խնդրել որ ետ դառնայ այլեւս, բայց նաւաստին մեզ լսելու երեւոյթ չունէր: Յանկարծ թիակները թողուց, փոքրիկ առաքաստը բացաւ, ղեկն անցուց ու մեր կողքին եկաւ նստաւ: Առաքաստն ուռիլ սկսաւ ու նաւն ալ սկսաւ ծռիլ մեզի սոսկում ազդելով: Մեր ճիչերը սկսան բարձրանալ. նաւաստին գոյնը սկսաւ թթու գոյն մը առնել. ան կը բարկանար օր մենք կը ճչէինք: Իմ ընկե-

բուհին երկիւղէն ինքզինքը կորսնցուց։ Մենք միշտ կը հեռանայինք։ Ափսո՛ս, կ'ուզէի ինքզինքս ծովը նետել ազատելու համար այդ հրէշին ձեռքէն։ Երթալով մու-թը կը կոխէր ծովին վրայ։ Տրապիզոնի լոյսերը հեռուէն՝ շատ հեռուէն կ'երեւէին արդէն՝ պլպլացող աստղերու պէս։ Նաւաստին թողուց իր ղէկը, ամփոփեց առագաս-տը։ մօտեցաւ ընկերուհիիս, որ դեռ անզգայ պառկած էր, ջուր սրսկեց անոր երեսին, ապտակեց զայն, որ սկսաւ իր կծկուած ակռաներէն ճիչեր հանել։ — Ես ալ կ'օգնէի անոր ջանքերուն։ Սթափեցաւ իմ ընկերուհին. բայց բուռն ճիչերով ողբեր հիւսելու համար։ Ա՛հ, գա-ղանը, կապեց մեր թեւերը ու ոտքերը, չուանը հաս-տատեց նաւի երկաթին։ Այլեւս ամէն բան կորսուած էր մեզի համար։ Զգացինք մենք դառն իրականութիւնը։ Մենք գերի բռնուած էինք։ Մեր ճիչերն ալ լռեցուց ան՝ մեր բերանները մէյմէկ քուրջ կապելով։

Երբ այս տողերը կը գրեմ, գիշերը բաւական առա-ջացած է արդէն, կը կեցնեմ հոս Սանդուխտ հանճմի պատմութիւնը, և կ'սկսիմ վաղուան խորհուրդին հա-մար իմ քննական պտոյտի տեղակատուութեան նօթերը ամփոփել։

Մայիս 8

Ամբողջ գիշերը գրեթէ չեմ քնացեր. երէկի իրադարձութիւնները, գալիք դէպքերուն հեռանկարը, մանաւանդ Էմիլէքի կնոջ պատմութիւնը չարչարեցին իմ ուղեղը: Զիրար հալածող, զիրար հետապնդող խորհուրդները գլխու պտոյտ ու անգար յառաջացուցին ինձ համար:

Կը թողում մահիճը, պաշտգամ կ'ելլեմ զովանալու համար: Արժաթի լոյս մը սկսեր է արդէն սփռուիլ արեւելքի երկնակամարին վրայ: Մեղմ զևիխու մը բուրումնաւէտ արտաշնչութիւնով կուգայ գգուել իմ փոթորկայոյդ ճակատն ու գանգուրները: Այս այն պահն է, ուր հիները կը դնէին վարտամասն Արշալոյսի ծնունդը:

Նոր օր մըն ալ կը բացուի Իսկէնտէրին համար:

Կը դառնամ սենեակ. չգիտեմ ինչո՞ւ՝ ձեռք կ'առնեմ գրիչը ու կ'սկսիմ շարունակել իմ Օրագիրը: Սրտի պահանջ մը դարձեր է արդէն այս Յիշատակարանը ինձ համար. չեմ կրնար իմ խորհուրդներուն ու պատահարներուն մէկ ուրուանկարը չի դրոշմել անոր էջերուն մէջ:

— Տիկի՛ն, չմտածեցի՞ք քնաւ յայտնել թէ որո՞ւ որդի էք:

— Առաջին ու պակուցութի վայրկեաններուն միտք չկրցինք ընել և յետոյ մեր բերանները փակուած էին:

— Ի՞նքը, նաւաստի՞ն ալ չի հետաքրքրուեցաւ ուրեմն:

— Ո՛չ. գիշերը մինչև լոյս նաւին մէջ անքուն անցուցինք, անխօս ու յորդահոս արցունքներով: Առաւօտ էր, երբ խորհուրդ մը յղացայ. շարժումներով սկսայ

պաղատիւ, աչքերով աղաչել որ քակէ իմ բերանը, ըսելիք ունէի իրեն: Կարծես հասկցաւ հրէշը: Բակեց իմ բերնի կապը ու ես յայտնեցի իրեն թէ որո՞ւ որդի եմ. աղաչեցի իրեն որ մօտաւոր նաւահանգիստ մը հանէ մեզ, յարաբերութեան մէջ դնէ ծնողացս հետ և ես կը խոստանայի մեծ գումար մը փրկանք առնել իրեն համար: Ծնողացս անունը սարսափեցուց զինքը. սկսաւ խորին կերպով մտածել: Վերջապէս, զղջումի արտայայտութիւնով մը, քակեց նաեւ իմ և ընկերոջիս կապերը, ու ըսաւ.

— Երանի թէ առաջին վայրկեանէն տեղեկացուցած ըլլայիք ինծի այդ պարագան. ես Շէմսէտտինի հացը կերած եմ, Խոճա Մէլիքի բարիքը տեսած եմ: Մեղք, հազար ափսոս, որ տպերախտ գտնուեցայ ես անօնց դէմ, առանց գիտնալու: Վստահ եղիք որ ձեզ պիտի հանեմ Պաթում, հոն Խոճա Ստեփաննոսի նաւերէն մէկը կը հանդիպի անպատճառ, պիտի յանձնեմ անոր որ Զեղ վերադարձնէ. բայց պիտի խնդրեմ որ իմ անունս և նկարագիրս ճիշտ չպատմէք, ճերիտասարդ նաւավար մըն էր որ մեզ առաւ տարաւ:» պիտի ըսէք:

Ազատուելու յոյսը առտուան ցօղին պէս կենդանացուց մեր սիրտերը: Այլեւս բարեկամօրէն կը տեսակցէր մեզի հետ. հաց տուաւ մեզի, ու մեր սրտերը հանգստացան: Իրիկուն մը, մութ ատեն մըն էր, երբ մեր նաւակը կը մօտենար Պաթումի. ամայի, փլված նաւակամուրջի մը վրայ՝ ելանք, ու նաւաստիին առաջնորդութեամբ սկսանք առաջանալ: Հին խարխուլ տուն մը իջնանեցանք այդ գիշերը: Յաջորդ առտուն երիտասարդ վաճառականի պէս մէկը եկաւ մեր կեցած տեղը: Բացուեցաւ մեր սենեակին դուռը. վաճառականը ուշադրութեամբ քննեց մեզ երկուքս ալ. նաւաստին ապա գոցեց դուռը մեր վրայ:

Քիչ յետոյ լսեցինք խօսակցութեան ձայներ, որ վէճիկը նմանէին, սակարկութիւն մըն էր որ տեղի կ'ունենար. տեսանք ոսկիներու փայլը, որ վաճառականին ձեռքէն կը հոսէր նաւաստիի կոշտ ափին մէջ: Դուռը բացուեցաւ կրկին. նաւավարը յայտնեց թէ մեզ կը յանձնէ այս մարդուն, որ Շէմսէտտինի գործակալն է և զմեզ մեր տեղը պիտի հասցնէ ապահով: Զգացինք որ խաբուեր էինք. բայց դեռ յոյսը լքած չէր զմեզ:

Նաւահանգիստին մօտ միջակ շէնք մը կ'առաջնորդուինք. մեզ հոն կը թողու, յայտնելով թէ մէկ երկու օր սպասելու ենք նաւի հասնելուն: Ճամբան կը տեսնեմ մեր նաւերէն մէկը, որ խարսխած է ծովեզրը: Կ'զգամ թէ խաբէութեան մը զոհն ենք: Կը լռեմ:

Շէնքը ուր կը տարուինք, փարվանսարայ մըն է. շէնքին փոքրահասակ ծառաներէն մէկը կը կանչեմ գաղտնի, կը խոստանամ առատ դրամ, միայն թէ երթայ նաւահանգիստ մեր նաւուն նաւապետը գտնէ ու յայտնէ թէ իր տիրոջ աղջիկն ու ընկերուհին իրենց պանդոկը կը գտնուին: Մառան ուշ ատեն կը ներկայանայ մեզի. կը յայտնէ թէ մեծ դժուարութեամբ գտեր է նաւապետը, յայտներ է ամէն բան, հիմակ, մութը կոխելուն պէս, պէտք է իրեն առաջնորդութեամբ շուտով հեռանալ պանդոկէն ու երթալ ծովեզրք սպասող մակոյկ մը նստիլ, անով մեր նաւը ապաստանելու համար: Անձկալից կը կատարենք այս յանձնարարութիւնը, կը փախչինք պանդոկէն, կը նստինք մակոյկը, զոր կը թիավարեն երեք հոգի: Մութին մէջ կը նշմարենք նաւ մը, որուն վրայ կը տանին մեզ: Հապճեպով, ձեռքէ ձեռք, կը բարձրացնեն սանդուխներէն վեր, կը տանին խուց մը կը թխմեն զմեզ ու մեր վրայ կը փակեն ամբօրէն:

Սարսափը կը պատէ զմեզ։ Յանկարծ դուռը կը քացուի կրկին. մէկը ներս կը նետուի, կը կապկպէ մեր բերանները ու կը կորսուի։ Մեր յուսահատութիւնը չափ չունի։ Իսպառ կորսուած էինք։

—Այդ նաւը ո՞ւր հանեց ձեզ։

—Զենք գիտեր քանի օր կամ քանի գիշեր մնացինք անօր մէջ, որովհետեւ խուցն այնքան մութ էր որ ցերեկն ալ գիշեր էր մեզի համար։ Փոքր սփոփանք մը եթէ ունեցանք այն ալ առտու մը մեր բերանակապերու արձակումն էր։ Մովին վրայ էինք, և նաւը կը թուի թէ կը սահէր ալիքներուն վրայէն։ Առաւօտ մը նաւը կանգ առեր էր. մեզ դուրս հանեցին նաւահանագիստ մը, որուն անունը յետոյ իմացանք. Անախա։

—Գերեզարման հաստատութիւնները դրին ձեզ։

—Այո՛, այդտեղ զանազան ազգի պատկանող գերիներու խումբի մը բնակակից եղանք ատեն մը։ Օ, մը, իշխան մը եկաւ ու մեզ երկու ընկերուհիներս գընեց. յանձնեց իր ծառաներուն ողոնք իրենց գրաստներուն վրայ նստեցուցին մեզ ու սկսանք ճամբորդել։ Ա՛հ, այդ սարսափելի ճամբորդութիւնը... Ապազաներու երկրին մէջ էր որ կը ճամբորդէինք. մեզ առաջնորդողներն ալ ապազաներ էին։ Այդ ճամբորդութեան միջոցին պատահեցաւ եղբրական դէպք մը որ քանդակուած է իմ մտքին մէջ, և որ մինչեւ հիմակ կը սառեցնէ արիւնը իմ երակներուն մէջ։ Ուղեւորութեան միջոցին, երկինքն սկսաւ սեփ սեւ ամպերով ծածկուիլ. մեր առաջնորդներուն դէմքերն սկսան կնճռոտիլ. իրարու հետ կը խօսակցէին այնպիսի շեշտերով, որ մտահոգութիւն կը մատնէին։ Զիերէն վար իջան անոնք, գլխարկնին հանեցին ու դարաւոր՝ հսկայ ծառակոյտի մը քով վարդապետական գաւազանի ձեւով տնկուած

փայտի մը առջեւ խոնարհեցան ու երկրպագեցին : Կ'ա-
ղօթէին :

— Յաիշի մը պիտի ըլլայ ան : Ապագաները այդ
սովորութիւնը ունին , ընդհանրապէս հսկայ ծառերու
մօտ այդպէս գաւազանակերպ փայտեր կը անկեն ու կը
պաշտեն : Իրենց մէջ քաիշի կը կոչուին անոնք :

— Մեզ ալ վար առին գրաստներէն , բռնները դրին
ծառի մը տակ , մեր քով : Երկինք աւելի սկսաւ տագ-
նապեցուցիչ երեւոյթ մը առնել , ամպրոպ մը ճայթեց
մեր գլխուն վերեւ : սոսկալի տեղատարափ թմբնկէց մը
սկսաւ : մենք ապաստանեցանք թանձրասագարթ ծառին
տակ : Ընկերուհիս ծառի արմին տակ , պարկերուն վրայ
բընդեցաւ , իր մօտն ալ Ապագաներէն մէկը : Յանկարծ
այնպիսի ահակի հայթիւն մը ու կուրցնող լոյս մը շան-
թեց իմ գանկին վրայ , որ անզգայ գետին ինկոյ : Երբ
աչքերս բացի տեսայ Ապագաներէն մէկը որ խոնարհե-
լով իմ առջեւ ոտքերս կը համբուրէր ու իր երեսնե-
րուն կը քօէր : Ընկերուհիս փնտռեցին իմ աչքերը .
այն ատեն ահանաւոր եղայ աղետորով տեսարանի մը :
Կայծակը զարկեր սպաններ էր ապագան ու ընկերուհիս :
Մթնեցին իմ աչքերը , կարծես շանթ մըն ալ պայթե-
ցաւ իմ գլխին մէջ ու անզգայացուց զիս : Աչքերս բաց-
ուեցան : տեսայ դարձեալ որ առանձին մնացած ձիա-
պանը յարգանքի ու պատկառանքի խորին արտայայ-
տութիւններով կը ջանայ սթափեցնել զիս : Այդ մար-
դուն հանդէպ այդ վայրկեանին զգացի եւ՝ երախտա-
գիտութիւն եւ տառապանք : Եթէ ինք ետ վազ , թաշտօր
ետ վազ՝ կ'ըսէր շարունակ : վերջէն ես հասկցայ թէ այդ
բառերը կը նշանակեն «Աստուծոյ որդին զարկաւ» : Մօ-
տակայ ապագայ գիւղ մը փութացինք մենք . ամբողջ
գիւղացին դուրս թափեցաւ ու մեզի հետ գիմեց դէպի

աղէտապէս վաղորդ։ Ակամե պարեւ գիտններուն մաս, աւ-
րախաթեան ճիշդը կը հանէին, ծրագիր կ'երգէին ա-
նոնք։ Ապա մեծ յարգանքով ձերբաւ վրայ բեռնուցին
դիակները, մէկ ծրկաւ հագնենք ալ բնկերացան մեզի,
վերջապէս հասանք աւան մը, որուն գիւղապետին
տունը սթեւանեցանք։ Փառաւոր հանգչեալ թաղեցին
գիտնները։ Զարմանալի էր որ մեծ աւրախաթեան ասիթ
մը դարձաւ իմ գծախաւ բնկերաւի իս մա'ր։

— Ապագանքը կայմակէ գարնաւոյ մարտիրոս կը
նկատեն և աւրախաթեամբ կը թաղեն։ Իսկ գայմակէն
գերծ մեացողները մեծ յարգանքի աւարկայ կ'ըլլան ա-
նոնց կողմէ։

— Այդպէս ալ եղաւ։ Ամէն կերպ զգուանքի ա-
ռարկայ գարնամ էի ես այդ լեռնակալներուն մէջ։ Մեծ
չուքով, ամբողջ աւանը իր գիւղապետով, ճամբու դը-
րաւ մեզ։ Հասանք Չէրքէզիայի իշխանապետին բնա-
կավայրը։ Շանթէն ազատութիւն պատճառ եղեր էր որ
ցեղապետին բնակարանին մէջ հիւրընկալուէի, ո'չ որ-
պէս գերի, այլ որպէս ընտանիքի անդամ։ Հո'ն էր որ
մեացի չուրջ չորս տարի, երբ վերջապէս որ մը էմի'նէ-
քի իբրեւ հարս երթիմ փոխադրեց զիս իմ բախար։

— Զեր ծնողքէն բնաւ տեղեկութիւն չկրցա՞ք առ-
նել անկէ ետք։

— Վեց տարի կատարեալ հարէմի կեանք մը ապ-
րեցայ. ո' ե է արտաքին յարաբերութիւն արգիլուած էր
իւնժի, իմ միակ միտքարութիւնը մէկ հատիկ դուստրս
էր, զոր կը սնուցանէի ու կը մեծցնէի իմ հոգու բոլոր
նուիրումովը, իմ սրտի բովանդակ զեղումովը։

— Վերջը ինչպէս լուր առիք ձեր ընտանիքի մասին։

— Վեց տարի ետքը, որ մը էմի'նէք փոքրիկ աղ-
ջիկ մը ներկայացնելով ինձի, յայտնեց թէ իմ փոքրի-

կին խնամածու և նաժիշտ պիտի ըլլայ ան: «Ան քու հայրենիքէդ է, գերեզմանաւն գնեցի» աւելցուց Փէրի- չէհէրի հայրը: Իմ քննութիւններէն երեւան եկաւ որ իմ եղբօր զաւակներէն մէկն է ան: Տրապիզոնի գրաւ- ման ժամանակ գերի առնուած է օսմանցի զինուորնե- րու կողմէ: Անկէ ստուգեցի, և յետոյ ուրիշ աղբիւրնե- րէ ալ հաստատեցի, Ամիրբէ'գ, որ իմ ծնողքը երկար ու շատ ապարդիւն ճիգեր թափեր են մեզ դռնելու հա- մար, որ Տրապիզոնի պաշարման ժամանակ իմ հօրս տունը այն հայ ընտանիքը եղած է որ կորովով պայ- քարած է Յաթիհի բանակներուն դէմ: Ահ, իմացայ նաև որ իմ հայրը՝ Խոճա Մէլիք, արեան ճապաղիքի մէջ, իր վերջին վայրկեաններուն, իմ անունն է տուեր, ու իր ողջ մնացած զաւակներուն վրէժ կտակեր է Օս- մանցիներուն դէմ: Դժբախտը, չէ իմացեր որ իրեն հետ մէկտեղ կորած են նաև իր զաւակները, բացի մէկէն որ Էմինէքի հարէմին մէջ կ'անցնէ իր սև օրերը:

Իշխանուհին քանիցս սրբեր էր իր արցունքները. բայց այս անգամ չէր կրնար զսպել անոնց յորդ հո- սումը: Սփոփանքի ո՛չ մէկ բառ, մխիթարական ո՛չ մէկ խօսք կը գտնէի ես այս դժբախտ կնոջ առջեւ:

Վերջապէս աշխատեցաւ ան տէր ըլլալ իր անձին, սրբեց իր արցունքները և շարունակեց հատկտելով.

—Ահ, Ամիրբէ'գ, հայու զաւակ, հարազատ ա- րիւն, ձեր գործերը և կեանքը՝ չափէն աւելի ծանօթ են ինձի, տեղեակ եմ որ Յաթիհի զինուորները ձեր բոյնն ալ աւրչտկելու պիտի գան. գիտեմ թէ ինչպիսի՛ ըն- դունելութիւն պիտի ընէք դուք անոնց: Եկայ այսօր ձեռնէ խնդրելու, Իսկէնտէ'ր, որ Ալպանիոյ մեծ իշխա- նին՝ ձեր անուանակցին նման սուրը պատեան չդնէք երբեք. ձեր հայրենի վրէժներուն հետ ձեզի կը յանձ- նեմ նոյնպէս իմ հայրերուն վրէժն ալ:

— Ո՛վ իմ դժբախտ քոյրս, ձեր պատմութիւնը կայծ մը ևս դրաւ իմ մէջ։ Այս վայրկեանէն կրնաք ապահով ըլլալ որ Սիմիսեաններու շառաւիղը Խոճա Մէլիքի կտակն ալ կ'իւրացնէ՝ իր հայրերէն ժառանգ ընդունած կտակներուն պէս։

Համբոյր մը դրոշմեց ան իմ ճակտին ու հեռացաւ։ Ա՛հ, օծութիւնն էր սուրբ պաշտօնի մը զոր ես ընդունեցի իմ ճակտին վրայ, այս քրմանոյշի շրթներէն։

Գնա՛, վեստեան քրժուհի, դուն որ կը պահպանես քու հայրերուդ կրակը, գնա՛, քու սրտի տաճարին առջեւ օրհներգ մը մաղթելու ու փառաբանութիւն մը երգելու։ Գնա՛, ո՛վ Դերովրա, դուն որ գիտցար հրդեհել Բարակի մը ցեղային ոգին ու թրթռացնել հոգուն է՛ն զգայուն լարերը։

Մայիս 9

Այսօր իրիկնամուտին պարտէզն էի յօրս, Լաւռայի և Կուռնելիայի հետ։

Անոնք քանի մը օրերէ ի վեր մեր մօտ կը մնան։ Օրագրիս մէջ մէկ անգամ արձանագրեցի Կուռնելիայի ու իմ յարաբերութիւնները, սակայն անկէ ի վեր ամէն օր մանր մունր պատահարներ տեղի ունեցան, որոնց մասին չէի ուզեր ակնարկել, անկարելոր նկատելով։

Գրեւր էի արդէն թէ մայրս ու Լաւռա մասնաւոր աչքով մը կը դիտեն Կուռնելիան, զոր կ'ուզեն անդադար ինծի մօտեցնել։ Իրենց այդ շարժումը կամ ձեռնադրութիւնը սակայն խոտոր ազդեցութիւն մը կ'ունենայ իմ վրայ. կարծես կրկնորէն իմ մօտ քանի կը մօտենան ինծի, այնքան հեռու կը գտնեն զիս։

Բայց Կուռնելիայի ընթացքը միշտ կը չփոթեցնէ զիս. այդ աղջիկը երբեք ինքնամատոյց չեղաւ ինձ, բայց կ'զգամ թէ ինծի համար կը հատնի անբնդհատ։ Որքան խորունկ արմատ ձգած է իր մէջ մօրս ու Լաւռայի թաղած տունկը։ Ու ո՛րքան համեստութեամբ կ'աճի, առանձնութեան մենութեան մէջ։ Այս կէտը իմ սրտին վրայ խիստ ծանր կը կշռէ։

Քանի մը անգամներ որոշեցի արմատէն կտրել յոյսի այդ բողբոջը, բայց անկարող եղայ որոշումս գործադրել, թերեւս հապշտապ շարժում մը անարդար ըլլայ. մի գուցէ անգութ դեր մը կատարած ըլլամ հոն՝ ուր իմ վերքերուս սպեղանի մը կը պատրաստուի։

Քանիցս ուղեցի ճիշդ վերլուծում մը կատարել իմ զգացումներուն, արդեօք կատնմ ես այս չքնաղ գեղուհին, — հազար անգամ ո՛չ. արդեօք կը սիրեմ զինքը, — կը տարակուսիմ եւ կրնամ ըսել ո՛չ. կը համակրիմ, — անտարակոյս։ Ինքը կը սիրէ՞ զիս, կ'երևի թէ այո՛, անշահախնդի՛ր է իր սէրը, — չեմ գիտեր, բայց իր բոլոր քայլերուն մէջ ամբիժ կը թուի։

Այս աղջիկը իր գեղեցկութենէն զատ բան մը ունի իր վրայ որ կը թուէ զիս. այդ ինչն է անոր մէջ, համեստութի՛ւնը, անմեղութի՛ւնը, չեմ գիտեր, բայց ամբիժ է ան որպէս շուշան։ Իր բոյրը կ'զգաս շատ հեռուէն՝ առանց զինքը տեսնելու, ինչպէս մայիսեան բոյրը նարնջենիներուն, ինչպէս բուրումը յասմիկին։

Ամէն պարագայի տակ այն զգացումը, զոր կ'արթընցնէ իմ մէջ Թոսքանայի այս ծաղիկը, խիստ անորոշ է ու անկերպարան, բայց իր ծնունդին մէջ իսկ, իր մանկութեան՝ անորոշութեան մէջ իսկ տիրապետելու ոյժ մը ունի այդ զգացումը։

Իսկ մօրս ու Լաւռայի միջամտութիւնը սահման-

ուած է կարծես քափուրի պէս սառեցնելու այդ բնազ-
դական զգացումը։ Այդպիսի դէպք մը պատահեցաւ ե-
րէկ։ Պարտէզն էինք, շատրուանին քովիկ, ողորահիւս
աթոռներու վրայ։ Թէյի սեղան մը պատրաստեր էր
մայրս։ պահ մը կուռնելիս հեռացաւ մեզմէ։ Մայրս
նայելով այդ կիպարիսին հտեւէն։

— Ի՞նչ աղուոր, առոյգ դարուն... ձայնեց միննոյն
ատեն կէս աչքով ինձ նայելով ու հարցական ժպիտ մը
դէմքին։

— Սիմիսեան ընտանիքի արժանի, կարծես այս տու-
նէն բուսած տունկ մ'ըլլայ՝ ծաղկալից, յարեց Լաւռա։

— Հրաշալի մատաղատունկ մըն է, յարեցի ես, բայց
պտուղ տալու համար ուրիշ հողի մէջ պէտք է տնկուի։

— Իտալական աշխարհէն հոս ձեր անդամտանն է
ինկեր, բաւ Լաւռա, ի՞նչ հարկ ուրիշ բուրաստան
փնտռելու, դուք երկուքդ զիրար կ'արժէք։

— Կ'ուռնելիս իմ քուզինս է ու միշտ իմ քուզինս
պիտի մնայ, պատասխանեցի ես։

— Անզո՛ւթ, դուրս թաւ Լաւռայի բերնէն։

Տխուր ժպիտ մը սառեցաւ մօրս դէմքին վրայ։

Այդ միջոցին մեզի մօտեցեր էր Կուռնելիս, որ հա-
ւանաբար լսեր էր իմ խօսքին վերջին բառերն ու Լաւ-
ռայի ձայնը։ Անոր այտերը դարձեր էին համակ սնգոյր,
բոց մը կը պոռթկար անոր աչքերէն, այդ բոցն ուղ-
ղուած էր Լաւռայի։ Մօրեղբօրս կինը ռաքի ելաւ։ Կուռ-
նելիս եկած ճամբէն սկսեր էր ետ դառնալ ու կը գո-
չէր հիմակ Լաւռայի։

— Չէ՛, չեմ ուզեր որ այդպիսի նիւթի մը վրայ
խօսք բացուի. ա՛հ, պիտի մեռնիմ ես...

Այս խօսքերը Նոյվայի բարկութեան պէս պայթե-
ցան իմ գլխուն։ Կ'զգայի սակայն՝ որ հպարտութիւնը

չէր այդ բարկութեան ծնուցիչ պատճառը, այլ պատառուիլը այն համեստութեան քողին, որուն ներքե կը հիւծէր ինքը:

Աւելի գէշ՝ ինձ համար. եթէ հպարտութիւնն ըլլար այդ բառերուն ծնող, արհամարհանք մը հերիք էր իմ կողմէ. սակայն համեստութիւնը, սիրող սրտի մը մեծաւոր հիւծումը աւելի ծանր հարուած մըն էին ինձ համար, որուն տակ շէմեր էի ես հիմակ:

Յորք այս տողերը կը գրեմ, գրաւուած եմ տակաւին այս միակ խորհուրդով: Արդեօք ապերախտ մըն եմ ես... ի՞նչ բան է որ զիս կը կաղացնէ երկու ոտքի վըրայ: Տարօրինակ վիճակ է իմ կացութիւնը. տղամարդ մը ահա որ սիրուած ըլլալուն համար դժբախտ ու տխուր է... Զայլամի պիտի նմանցնէր զիս պարսիկ մեծ առակախօսը. ջայլամի՝ որ թեւեր ունի, սլացիկ թըռչուն չէ. բարձր հասակ ունի՝ ուղտ կամ գրաստ չէ:

Կուռնելիա՛, Կուռնելիա՛, գեղեցկութեա՛ն դիցուհի, դու թիթեռնիկ մ'ես որ կը շրջիս վառուած լապտերի մը բոլորտիքը. կրնան խանձիլ քու թեւերդ:

Դու չես գիտեր ի՞նչ գաղտնիքներ կան Ամիրբէգի կուրծքին տակ. թերեւս ամէնչն աւելի դուն պէտք պիտի ունենայիր գանգատելու աստուածներուն թէ ինչո՞ւ պատուհան մը չի շինեցին մարդուն սրտին վրայ. անոր թաքուն խորհուրդները տեսնելու համար: Բայց դու Մոմսի նման այդպիսի դատաստան մը չես ըներ Հեփեստոսի ձեռակերտ մարդ արարածին վրայ, որովհետեւ քու սիրտդ յստակ է ու վճիտ՝ առտուան ցօղին պէս:

Մայիս 11

Երէկ քաղաք կ'իջնեմ ու պատերազմական խորհուրդին կողմէ իմ վրայ դրուած պարտականութիւնը կատարելու համար՝ առանձին տեսակցութեան կը հրաւիրեմ մէկ քանի հայ իշխաններ: Տեսակցութիւնը տեղի կ'ունենայ Տիրիմպաքալեանց բնակարանին մէջ. ուր կը հիւրընկալուիմ նոյն գիշերը:

Հրաւիրուած հայ իշխանները թուով սակաւ, բայց մեր մեծերուն ընտրեալ դասը կը ներկայացնեն: Անոնք հայ գաղութին առաջնորդներն են ու հայ նկարագրին, բարքերուն և ձգտումներուն ներկայացուցիչները:

Ահ, այս հայ մեծամեծները... ասոնք ամէն բանի ընդունակ են, բացի չիտակութենէ:

Հո՛ն էին եկած բազմած, Էմիր պէյը՝ Ս. Կատարինէի, Աքիքպէյ Պարոնվարդը, Քոթուպէյը, Մարգարեան, Դորակալեան իշխանները և իրենց նմանիք: Իրենց անուններուն պէս այլազան նկարագիրներու տէր են անոնք: Դժուար է ինձ համար անոնց հոգիներուն պատկերները գծել, բայց ես յստակօրէն կը կարգայի զանոնք իրենց դէմքերուն վրայ:

Էմիր պէյ լատինամու պահպանողական մըն է. իրեն համար հայութիւն չկայ. գուցէ նախատինք պիտի նկատէր իր հայ անունը, ուրկէ կարելի եղածին չափ կը զգուշանայ ան: Գոնէ չիտակ ուղղութիւն մ'ունենար ճննովական կառավարութեան հանդէպ...

Աքիքպէյ այնպիսի անձ մըն է որուն սեփական նկարագիրը երկուութիւն մըն է ապահովաբար: Մայրայեղ գաղափարներ կը դաւանի յաճախ, քիչ ետքը զանոնք ուրանալու և անոնց հակոտնեայ գաղափարները պաշտպանելու համար:

Դորակայեան, Մարգարեան, Տիրիմպաքալ հայ մեծատուններ են, որոնց աստուածը ոսկին է անշուշտ։ *Auri sacra fame!* (Փարչելի՛ արծաթսիրութիւն) ինչպէս պիտի գոչէր Վիրգիլիոս։ Միւս հրաւիրեալները մեծ տարբերութիւն մը չպիտի ցուցադրէին այս վերջիններէն։ անոնք ալ կարելի է նկատել *Ejusdem farinae* (Միեւնոյն խմորէն՝ ալիւրէն)։

Գոթոլպէյ մէկն է սակայն անոնցմէ, որ հաստատուն գաղափարներով ու տոկուն կամքով, ուղափոխներ են անապատին մէջ։ Ան գուցէ արժեցնէ՝ իր ցեղին ամենաբարձր յատկութիւններն ու առաքինութիւնները, որոնց ձգտումն ունի։

Տարակոյս չկայ որ խորհրդակցութիւնները կը դառնային Թէոդոսիայի պաշտպանութեան շուրջ։ Գոթոլպէյի կարծիքով հայ իշխաններու տիրական պարտականութիւնն է մասնակցիլ ինքնապաշտպանութեան գործին մէջ, ու նոյնիսկ ստանձնել քաղաքի պաշտպանութեան մէկ մասը։

—Քաղաքին բերդերը կարելի է բնականօրէն երկու չրջանակի բաժնուած նկատել. արեւելեանն ու արեւմտեան չրջանակ, կ'ըսէր Գոթոլպէյ ուժգին թափով մը շարունակելով իր տիրական կարծիքները։ Մենք Հայերս, որ այդ երկու չրջանակներէն մէկուն միջ ամփոփուած ենք մեծ մասով, մենք պարտաւոր ենք տէր ու պաշտպան կանգնիլ մեր չրջանակին, մեր բաժնին։ Դեռուացիք ալ թող ստանձնեն իրենց չրջանակը։

—Բայց կը կշռէ՞ք գործին տնտեսական հետեւանքը, կը պատասխանէր Դորակայեան իշխանը՝ միշտ հաւատարիմ իր պազիրկեանի խոհերուն։ Աճող թէոդոսիայի պաշտպանութեան կէսը ստանձնել, կը նշանակէ բոլոր պատերազմական ծախքերուն կէսը մեր ու-

մերուն վրայ բեռցնել. հայ գաղութը ի վիճակի՞ է այդ-
քան ծանր բեռ մը կրելու:

— Եկող թշնամին եթէ յաղթանակէ՝ տէրն է մեր
բոլոր հարստութիւններուն, կ'ըսէր Գոթոլպէյ, եթէ մենք
մեր տունը պաշտպանելու չյատկացնենք մեր գանձերը,
մեզի օգուտ չպիտի ունենան անոնք:

— Զըլլար ատանկ բան, կը ձայնէր միւս կողմէն
Մարգարեան իշխան. եթէ գենուական կառավարութիւ-
նը իր սեփական կալուածը պաշտպանելու համար մեր
դրամին կը կարօտի, լաւ է որ մենք հիմակուրնէ՛ հը-
րաժարինք ամէն ձեռնարկէ: Մենք աւելի լուրջ պէտք է
մտածենք պատահականութիւններուն վրայ, Դորակալ-
եան իշխանը շատ իրաւունք ունէր ըսելու թէ մենք
Հայերս կորսնցնելիք բան մը չենք ունենար նոյնիսկ եթէ
Ֆաթիհը տէր ըլլայ Խրիմին կամ Էֆնէքը. այդ նոյն
բանն է մեզի համար. գացող իշխանութիւնը մեր գըլ-
խուն վրայ, եկող իշխանութիւնը մեր գլխէն վեր: Դուք
չէ՞ք յիշեր, իշխաններ, որ Պրուսայի առաջնորդ և Պոլ-
սոյ Պատրիկ Յովակիմ եպիսկոպոսը իր չըջարեական
գիրերով խոհեմութիւն կը քարոզէր Հայոց՝ Օսմ. կա-
ռավարութեան հանդէպ. դուք չէ՞ք տեսներ որ Ֆաթիհ
մեծ առանձնաշնորհներ տուած է իր ձեռքին տակ ապ-
րող Հայերուն. Պոլիսը քաղմամարդելու համար ամէնէն
վստահելի տարրը Հայերը նկատած է. Յոյներուն հաւա-
սար կրօնական ու քաղաքական իշխանութիւն տուած
է: Մենք ինչո՞ւ կռուինք այդպիսի իշխանի մը դէմ:

— Ուրիշ ըսելիք ունի՞ք տակաւին, հարցոց Գո-
թոլպէյ:

— Ո՛չ, պատասխանեց Մարգարեան:

— Եթէ ուրիշներ Մարգարեան ու Դորակալեան իշ-
խաններուն խօսածներէն նոր բան մը աւելի ունին ըսե-

լիք, թող խօսին, կ'ուզեմ ամէնքին միասին պատասխանել, ըսաւ Գոթոյպէյ, որուն ոչ ոք պատասխանեց։ Այն ատեն հետեւեալ կերպով կամ գրեթէ նման բառերով խօսեցաւ ան.

— Իշխաններ, ինչպէս քիչ առաջ դիտել տուաւ Ամիրբէգ՝ իր բաւական ընդարձակ յայտարարութիւններուն մէջ, Ֆաթիհ Հայերուն կարգ մը առանձնաշնորհումներ տուած է ու թերեւս պիտի տայ տակաւին, բայց այդ բոլորը իր շահուն համար են. Ֆաթիհ Պոսոյ տէրն է հիմակ և իր աշխարհակալի անյագութիւնը ու ցանկասէր աչքերը դարձուցած է արեւելք. արեւմուտքի մէջ ահագին խոչընդոտներ կան իր տիրապետութեան դէմ, մինչդեռ արեւելքի մէջ լուրջ արգելքներ գոյութիւն չունին. ան կ'ուզէ տէր ըլլալ բովանդակ Փոքր Ասիայի, Հայաստանի, բովանդակ Սեւ ծովի եզերքներուն, Եգէականի բոլոր կղզիներուն ևյն.։ Արդ, Արեւելքի մէջ տարր մը կայ որ միշտ դժգոհ է իր հարստահարող տէրերէն. այդ տարրը Հայն է. Ֆաթիհ կ'ուզէ սիրաշահիլ զանոնք, որ կարենայ դիւրաւ տեղաորուիլ անոնց հայրենի երկիրներուն մէջ։

«Ենթադրենք պահ մը թէ հայ տարրը իրաւունք ունի իրեն երկարած ձեռքը սեղմելու և օգնելու անոր, թէ հայ տարրին ու Ֆաթիհի շահերը մէկ գծի վրայ կ'ընթանան. այդ պարագային Ֆաթիհի աշխարհակալ ցանկութիւնը թերեւս արդարանար մեղի համար, սակայն կէտ մը կայ, զոր մենք կը մօռնանք նկատի ունենալ։

«Հայ տարրը կը տառապի համեմատաբար ստոր ու տկար բռնապետներու երեսէն. օրինակ Ուզուն Հասանի, Զիւլփատրեան իշխաններու, Գարամանի պէյերուն, Ազգոյունլուներու կողմէ ևն.։ Այդ բոլոր իշխանները

հաւաքարար Յաթիհ մը չեն արժեր, կամ չեն կրնար անոր հետ ի վէճ գալ: Արդ, հայ տարրը, մտրակուած իր դժգոհանքէն՝ կ'օժանդակէ Յաթիհին, աւելի զօրացնելու համար անոր դիրքը: Ո՞վ է Յաթիհ, եթէ ռամկավար հիմերու վրայ հիմնուած կառավարութեան մը ներկայացուցիչն ըլլար ան, կ'արժէր հպատակիլ անոր: Եթէ կրօնական կամ քաղաքակրթական նմանութիւն ու բարձր ձգտումներ ունեցող պետութիւն մ'ըլլար անոր կայսրութիւնը՝ կ'արժէր հնազանդիլ ու նոյնիսկ զօրացնել զայն, բայց ընդհակառակը Եէնիշէրիներու կազմակերպութիւնը, իսլամի կրօնը, եաթաղանի քաղաքականութիւնը կը տիրապետեն այդ պետութեան մէջ. բոնապետութիւնը ամուր հիմերու վրայ կանգնած է հոն, և մենք կ'ուզենք զօրացնել այդպիսի իշխանութիւն մը, մենք կ'ուզենք աջակցիլ անոր, միայն մեր ներկայ շահերը նկատի առնելով: Մենք կը նմանինք անբան անասուններուն, որ միշտ քաղցի ու ծարաւի տիրական բնազդովը կը ղեկավարուին, ու չեն խորհիր վաղը, իրենց վաղուան ապագան: Մենք մեր օրական շահը, մեր կեանքի նիւթական ներկայ պայմանները միայն նըկատի առնելով պիտի նմանինք այնպիսի մարդոց, որոնց համար Պօղոս առաքեալը կը գոչէ. «Որոց աստուածք որովայնք իւրեանց»: Զէ՛, իշխաններ լրջօրէն մտածենք, ապագան խորհինք, մեր յաջորդ սերունդները մեզ կըրնան քննադատել, ու անիծել մեր գերեզմաններն ու յիշատակը:

«Այս ընդհանուր տեսակէտն է. հիմակ ես պիտի խօսիմ մասնաւորապէս մեր ներկայ դիրքին վրայ:

«Մենք ու մեր նախնիքները եկեր հաստատուեր ենք Պոնտական այս հիւրընկալ ավերուին վրայ. մեր տունը, մեր հայրենիքը հո՞ս է, և ահա բարբարիկ թշնամի մը

եկեր է մեր երկիրը ռոտակոխ ընելու. մենք կ'ուզենք այդ թշնամին որպէս վիշապ պահել մեր ծոցը, տաքցընել զայն: Մեր այս արարքին համար պատմութիւնը մեզ կրնայ կոչել ոչ միայն վաճ, այլև դաւաճան: Մեր տունը մէկ մասը կը կազմէ այն կալուածին, որուն ընդհանուր տէրը ընտանեակէր հայր մը, որդեգորով ընտանիքի պետ մըն է. մենք հիւր, քաղաքացի ու հպատակ ենք Գինուական կառավարութեան. հասարակաց թշնամին տապարը վերցուցեր է մեր հօր, մեր պետին, մեր կառավարութեան վրայ, և մենք կը խորհինք այդ թըշնամին հիւրընկալել ու մեր վրայ բռնապետ մը նստեցընել. մենք պիտի նմանէինք խելագար ժողովուրդի մը որ դժնիկը կամ տատասկը կը դնէ իրեն գլխուն վրայ թագաւոր: Այսպիսի յիմար ձեռնարկ ու խորհուրդ իսկ պէտք է միանգամ ընդ միշտ վանենք մեր միտքէն:

«Գալով այն դիտողութեան թէ պատերազմի ծախքերուն կէսը մեր վրայ առնել անխոհմութիւն է. ես պիտի պատասխանէի որ խնդրին բուն ոգին չի հասկընալէն առաջ կուգան այդպիսի նկատողութիւններ: Անտարակոյս պատերազմը Գինուայի հասարակապետութեանն է, և պատերազմի ծախքերը կառավարութեան անկ են, ինչպէս ապահովեց մեզ Ամիրբէգ: Բայց կառավարութեան մը հարստութեան աղբիւրը անհատներն են, որոնք մանաւանդ կռուի միջոցին կ'օգնեն անոր, որովհետեւ ո՛չ միայն վստահ են թէ անդորրութեան ատեն պիտի կրնան վերստին ստանալ իրենց տուած դրամները՝ իբրև փոխատուութիւն, այլ. որովհետեւ կըռիւր շահիլ ապագայ նիւթական ապահովութիւնը շահիլ կը նշանակէ: Այդպիսի դիտողութիւն ես վստահ եմ որ մեր հայ իշխանները չպիտի ընեն Գինուացի մեր քաղաքակիցներէն ունէ մէկին առջև, որովհետեւ գիտեն թէ

սոսկալի վարկաբեկիչ է այդ պարագան իրենց համար։
Ուրեմն աւելորդ է այդպիսի անհեթեթ գաղափարներով
մեր ուղեղները ի զուր յօգնեցնել։

«Գինուայի պարծանք այս գաղութը նեղ դրութեան
մէջ է. այսպիսի նեղ դրութիւններ շատ ունեցեր է այս
ոստանը։ Մենք որդիներն ենք մեր այն նախնիքներուն,
որ 1297ի Գինուա վենետիկեան կռիւներուն լայնօրէն
բացին իրենց քսակները, հանդէս բերին նոյնիսկ իրենց
կուրծքերը, ու վերջապէս վերստին ծածանեցուցին ճե-
նովական դրօշը այս բերդերուն վրայ։ Հիմալ մեր թըշ-
նամին վենետիկեան կառավարութեան նման հանրա-
պետութիւն մը չէ, քրիստոնեայ չէ, քաղաքակրթու-
եան ու յառաջդիմութեան սատար մը չէ, այլ Ֆաթիհ
մըն է, որուն աջակից են Թաթար քանի մը հօգի՝ Հաճի
Բէրէյի որդիներէն ոմանք, որ իրարու միս ու ոսկոր կը
կրծեն շարունակ։ Չէ՛, մենք գիտենք ցոյց տալ թէ
Հայը երբ զինքը կառավարող իշխանութեան փարած է,
երբ գիտէ թէ արդարակորով կառավարութիւն մըն է
ան, գիտէ իր բոլոր կորույր, իր բովանդակ ոյժովը օ-
ժանդակել անոր ու ցոյց տալ թէ հաւատարիմ հպատակ
մըն է։»

Գոթուպէյի խօսքերը իրենց բարերար ներգործու-
թիւնն ունեցեր էին. ունկնդիրներուն դէմքերուն վրայ
կը կարդացուէր հաւանութեան արտայայտութիւն։

Աքիքպէյ զգայնիկի պէս ըմբռնեց կ'երեւի տիրող
մթնոլորտին զգալի փոփոխութիւնը՝ իր ընկերներուն
դէմքին վրայ։ Այդ պատճառով անմիջապէս յայտնեց.

— Կատարելապէս համաձայն ենք Իսկէնտէր Պէյի և
Գոթուպէյի յայտնած կարծիքներուն. մենք մեր բոլոր
կարողութիւններով պիտի աջակցինք քաղաքին պաշտ-
պանութեան գործին։

— Այո՛, պիտի աջակցինք, վրայ բերաւ Տիրիմ Պա-
քալեան ճետը, բայց հարց մըն ալ պէտք է լուսաբանենք
նախ. մենք պիտի կրնա՞նք յաղթել կամ կարելի՞ է յաղ-
թել Ֆաթիհի։

— Ուրախ եմ որ այդպիսի հարց մը կը դրուի մէջ-
տեղ, պատասխանեց Դոթոյպէյ, հիմակ ճիշդ ատենն է
որ լրջօրէն քննենք այդ հիմնական կէտը։ Խնդիր է,
այո՛, թէ պիտի կրնա՞նք յաղթել Օսմանցիներու Սուլ-
թանին, կամ կարելի՞ է յաղթել անոր ներեցէք ինծի որ
վերլուծում մը ընեմ Ֆաթիհի բոլոր գործերուն, ցուց-
նելու համար անոր յաղթանակներուն բուն արժէքը։

«Ֆաթիհ, միշտ այսօր, կարելի է ըսել թէ մեծ յաղ-
թանակներ տարաւ, այդ յաղթանակներուն թիւը սահ-
մանափակ չէ. ու ես վստահ եմ թէ դեռ շատ յաղթու-
թեան փառապատկանք պիտի ժառանգէ ան։ Համբոյնք
անոր յաղթութիւնները. առաջին ու մեծ յաղթանակը
Պոլսոյ առումն է. մեզմէ ո՞վ չգիտեր թէ այդ մեծ քա-
ղաքին անկումը պատճառեցին յոյն, վենետիկեան ու
ճենովական իշխաններու իրերամերժ, կասկածոտ ու
մատնիչ վէճերը։ Կոստանդինի, Ղուկաս Նոտարասի,
Յուսէֆիանիի, — միայն գլխաւորներու աննունները յի-
շելով, — միջև ու անոնց շուրջ ծնունդ առած անհասկա-
ցողութիւնները, վէճերը, մատնութիւնները չէի՞ն որ մե-
ծագոյն հարուածը տուին Բիւզանդիոնի պաշտպանու-
թեան գործին։ Պոլսոյ առումէն յետոյ Ֆաթիհի բանակ-
ները ոտքի կոխան ըրին բովանդակ Մոռէան. այդ յա-
ջողութիւնը կը պարտէին անոնք տեղական յոյն իշխան-
ներու և վենետիկեան կառավարութեան միջև տիրող
անհամաձայնութիւններուն, կռիւններուն և անոնց իրե-
րադաւ մատնութիւններուն։ Ֆաթիհի երրորդ մեծագոյն
յաղթանակը Տրապիզոնի կայսրութեան ջնջումն է։

Դուք լաւ գիտէք այդ քաղաքին յոյն իշխանին վախկոտ, այլասերած բնութիւնը, դուք քաջ գիտէք անձնութիւնը՝ քաղաքը պաշտպանող հայ իշխաններու կողքին տիրադրուած յոյն իշխաններու, և Նոյնիսկ հարկ է կարմրելով խոստովանիլ, հայ իշխաններու ներքին դաւերը, Հետեւաբար պէտք չունիք հարցնելու թէ Տրապիզոն ինչպէս զոհուեցաւ, իր կտրիչին առջև անմուռնջ կեցող որովի նման յանձնուեցաւ անոր: Թէև իր անձնատուր իշխանները իրենց գլուխներովը քաւեցին իրենց դիւրահաւանութիւնը, Ծաթիհի խոստումներու մասին:

«Եւրոպայի տակաւին Սուլթանին միւս յաջողութիւնները Ուզուն Հասանի վրայ. Լեսքոսի մէջ, Գարամանի իշխաններուն դէմ, Եւրոպայի առջև: Ուզուն Հասան, իր յոխորտ բնաւորութեան, իր իշխաններուն դաւաճանութեան զոհը դարձաւ: Լեսքոսի պատմութիւնը աւելի քան ծանօթ է ձեզի. Կղզիի իշխանները չկրցին ազատել իրենց գլուխը Նոյնիսկ կրօնքնին ուրանալով: Գարամանի իշխանները պարտուեցան, որովհետև եօթը եղբայրներ իրարու դէմ է որ կը կռուէին: Եւրոպայի առջև վնաս տիկեան ու հողդոսեան մարտանաւերը ինչե՛ր չպիտի կրնային ընել, եթէ իրենց հրամատարը իր զաւակը ազատելու համար չդաւաճանէր կղզիի պաշտպանութեան գործին:

«Հիմակ քիչ մըն ալ իր պարտութիւնները յիշենք: Ո՞վ չգիտէ աշխարհահամբաւ Իսկէնտէր Պէկի կռիւները Ալպանիոյ լեռներուն վրայ, միշտ թուով անհամեմատ բարձր ոյժերու դէմ: Ծաթիհի բանակները քանի՞ քանի անգամներ կորակոր պարտուեցան այդ քաջ իշխանին առջև: Մինչև որ Ծաթիհ, զէնքէն յուսահատ, դաւաճանութեան դիմեց, ու զելով թունաւորել զայն դաւադիրներու միջոցաւ, թէև չյաջողեցաւ երբեք:

«Փառքի դափնին չի՞ պսակեր այսօր իսկ Հոռոգոսի քաջասիրտ հերոսները, ցամաքի ու ծովու։ Ֆաթիհի անթիւ բանակներն ու նաւատորմը ի՞նչ ռոսկալի կորանքի ենթարկուեցան կղզիի անձնուէր պայտպաններուն կողմէ։ Հոն թիւով գերազանց էին Օսմանցիները, իրենց բոլոր կռիւներու միջոցին, բայց ջախջախուեցան դառն կերպով։

«Իսկ այնքան թարմ է Հունիատի, Ստեփաննոս իշխաններու ջախջախիչ հարուածներուն տպաւորութիւնը, որ աւելորդ է կրկին յիշել զանոնք։ Յիշեցէք միայն որ այն մարտանաւերը, որոնք թէոդոսիայի պարիսպներուն առջեւ պիտի յանդգնին երեւիլ, պատրաստուած են դանուբեան պարտութեան վրէժը լուծելու համար։ Ու մի՛ մոռնաք որ Հունիատի բանակները, մոլտաւակա՞ն լէգէոնները սահմանին վրայ պատրաստ են արդէն մտածել տալու համար Օսմանցիներու Սուլթանին։

«Այս բոլոր վերլուծումին եզրակացութիւնը պարզօրէն կրնաք հանել ուրեմն. Ֆաթիհ յաղթանակած է հո՛ն ուր երկպառակութիւնը, դաւաճանութիւնը բոյն դրած են. պղտոր ջուրի մէջ կրցեր է ան ձուկ որսալ։ Իսկ հո՛ն ուր կորովի բազուկ մըն է ծառացեր, ժայռի պէս լանջք մըն է ցցուեր իր առջեւ, ընկրկեր է կորակոր։

«Մի՛ մոռնաք, իշխաննե՛ր, որ մենք մեծ մասամբ որդիներն ենք այն հայրերուն, որ չհանդուրժելով Տուգրիկներու, Ալփաւլաններու, թաթարներու և իսլամներու ստորնացուցիչ լուծին, թողուցին իրենց սիրական հայրենիքը՝ Անին, ու եկան ապաստան փնտռելու եւրոպացի՝ քրիստոնեայ հովանիի մը տակ։ Մենք պէտք է ցոյց տանք յայժմ թէ այդ նախնիքներու հարազատ սերունդն ենք իրապէս։»

Գոթոլպէյ քաշեց իր ետեւէն բոլոր խորհրդականները, իր խօսքերուն ու փաստերուն պերճախօսութիւնը պապանձեցուց զանոնք: Ժողովը եկաւ վերջապէս այն եզրակացութեան թէ պէտք է յաջորդ օրուան զինուորական խորհուրդին ներկայանան իսկէնտէր ու Գոթոլպէյ՝ յանուն հայ իշխաններուն, որոնք կը խոստանային քաղաքի պաշտպանութեան գործին մասնակցիլ, երկու շրջանակներէն մէկուն պաշտպանութիւնն ստանձնելով ամէն կերպով:

Այսօր Զինուորական Խորհուրդը խանդավառութեամբ ընդունեց հայ իշխաններուն ինքնաբերաբար... կատարած այս անձնուիրութեան խոստումը: Ո՛ւր էր թէ խոստումը խոստում չի մնար բնաւ. ես երկիւղներ ունիմ, գուցէ անիրաւ. մեր հայ մեծամեծները ամէն բանի ընդունակ են:

Օրագիրրիս մէջ անցուելիք բաւական կարեւոր դէպքեր պատահեցան երէկ և այսօր։ Կարգով գրի պիտի առնեմ զանոնք։

Երէկ երեկոյեան դարձեր էի քաղաքէն. ամարանոցին բակն ու պարտէզը ոչ ոք կը գտնուէր։ Հապճեպով մտայ տունէն ներս. իմ գալուստը ոչ ոք տեսաւ, բացի պարտիզպանէն ու խոհարարէն, որոնք ներքին բակը հանդիպեցան ինծի։

Այդ վայրկենին բնազդ մը, արթնցած իմ մէջ, մէկու մը պակասը կ'զգացնէր. մէկը կը փնտռէի պարտէզին մէջ, տան սանդուղներուն վրայ, սրահը։ Եւ ան չէր հանդիպեր ինծի, Կուռնեկիան էր ան։

Ձէի գիտեր թէ ինչո՞ւ մասնաւոր տրամադրութիւն մը, մտահոգութիւն մը կ'զգայի ես այդ աղջկան նրկատմամբ։ Կ'ուզէի հանդիպիլ անոր, արժանի ըլլալ անոր ժպիտին։

Փութով բարձրացեր էի երկրորդ յարկը, իմ սենեակը մտնելու համար. կ'անցնէի դրան առջեւէն այն սենեակին, որ Լաւոյի յատկացուած էր և մասնաւորաբար Կուռնեկիայի։ Սենեակին խորէն հծծիւն մը ալանջս հասաւ. բուն հետաքրքրութեամբ մօտեցայ դրան, գրեթէ բաց էր, բայց վարագոյրը կը ծածկէր ներքին տեսարանը։ Քաշմիրի չալէ վարագոյրին մէկ ծալքը վերցուցի մեզմիւ. այն ատեն պարզուեցաւ իմ աչքերուն առջեւ այնպիսի տեսարան մը, որ յուզեց իմ բոլոր էութիւնը։

Սենեակին պատերը զարդարուած են մեր ընտանիքի պետերէն ոմանց նկարներով. պատին մէկ կողմը իմ

մայրը զետեղել տուած է նաև իմ իւղաներկ մեծադիր պատկերը։ Այդ պատկերին առջեւ կանգնած էր գեղանին Կուռնելիա. դէմքն առեր էր երկու ձեռքերուն մէջ ու կը հեծկլտար։

Ա՛հ, պաշտելի՛ Կուռնելիա, սրբուհի՛, դուն կը տառապիս քու մէջ ծնած հոգեկան տառապանքով։

Այո՛, ապահով էի այժմ թէ ինչ բան էր անոր հեծկլտանքին բուն շարժառիթը։ Ան կը սիրէ Իսկէնտէրը, որ անդգայ ապառաժ մըն է իրեն համար։

Այն օրէն ի վեր, երբ կտրուկ կերպով յայտնեց էի ես իմ որոշումն ու զգացումները, Կուռնելիա կը ջանար անտարբեր երեւնալ ինձ նկատմամբ. բայց չէր կարող։ Ան կ'ուզէր փակուած գիրք մը նկատել այն երազը, զոր հիւսեր էին իմ մայրն ու Լաւուս։ Անոր համար այդ երազը արգանդին մէջ խեղդուած մանուկ մըն էր. ան կը ջանար խեղդել իր մէջ բոլոր նորազարթ զգացումները. այո՛, կ'աշխատէր ընել այս բոլորը, բայց անկարող էր. ապացոյցը ահա իր ներկայ դիրքը։ Դժբախտ գեղեցկութիւն...

Ի՞նչ ընէի ես այդ վայրկենին, ե՛ս, որ անգութ գտնուեցայ այդ փափկասուն ծաղիկին հանդէպ։ Մըտնէի՞ ներս, գրկէի՞, մխիթարէի զինքը, արժանի էր ատոր. բայց... Փէրիչէ՛նը կը տնկուի ահա իմ երեւկայութեան առջեւ. բայց հաւանաբար այդ վայրկեանին Տերմինոսի արձանին մօտ իմ գալուստը կ'երազէ ան։ Բայց ինչո՞վ եմ կապուած ես անոր. ա՛հ, ամէն բանով... Բայց ո՛չ մէկ բանով... Իսկ այս ամբիժ հոգին ինչո՞վ է կապուած ինձի, այո՛, ամէն բանով, իր բոլոր հոգիով, իսկ ես ոչինչով...

Չեմ գիտեր թէ քանի վայրկեան մնացի ես այդ դրան առջեւ անշարժ։ Յանկարժ վարի յարկէն սեն-

հակի մը գուռը բացուեցաւ. տեսայ որ օրիորդը ցըն-
ցուեցաւ, գլուխը դարձուց դէպի դրան կողմը: Բնագ-
դական շարժումով մը արդէն քաշուեր էի ետ,
մատնեբրուս ծայրեբրուն վրայ կոխելով կը մանէի իմ
սենեակէն ներս: Գողունի նայուածքս դուրս կը սահի
անգամ մը իմ դրան վարագոյրին ետեւէն, սենեակնեբրու
միջնաբանը քննելու համար: Կուռնելիա գլուխը դուրս
կը հանէ իր վարագոյրէն. կը դիտէ դէպի սանդուղը,
կը դիտէ մանաւանդ դէպի իմ սենեակը: Ա՛հ, իր աչ-
քերը. իր այտերը, իր սպիտակ գիրգ մատները...

Անմեղ հրեշտակ, պիղծ ոգի մըն էր որ եկաւ իր
շունչը պտտցնելու քու սենեակին առջեւ:

Վայրկեան մը ետք սանդուղին վրայ լսուեցան ոտ-
քի ձայներ: Կուռնելիա աչքերը սրբելով ներս մտաւ:
Տեսայ սանդուղին գլուխը Լաւռան, որ դէպի սենեակ
կ'երթար:

Մեծ զգուշութեամբ ու դողալով կը մօտենամ կր-
կին դրան վարագոյրին, այս անգամ չեմ համարձակիր
ծայրը վերցնել, չէ՛, չորս աչքեր կան ներսը. բայց իմ
շունչը կը բռնեմ, համակ ականջ կտրած եմ:

— Ինչո՞ւ լացեր ես դարձեալ, կը հարցնէ Լաւռա,
ինչ ունիս աղջիկս:

— Ոչինչ, մայրի՛կ, Կուռնելիա այս անունով կը կո-
չէ միշտ Լաւռան:

— Չէ՛, աչքերդ կարմրեր են, արցունքի հեռքեր
կան տակաւին:

— Մարդ ամէն վայրկեան ուրախ տրամադրութիւն
չունենար:

— Այո՛, բայց տրամութեան ալ պատճառ մը կ'ու-
նենայ... Սակայն աւելորդ հարցումներ կ'ընեմ, ես
գիտեմ արդէն թէ ինչ են քու արցունքին պատճառ-
ները...

— Եթէ գիտէք, ուրհմն չարժեք որ հետաքրքրուիք
կրկին։

— Ընդհակառակը ես ամէն իրաւունք ունիմ հե-
տաքրքրուելու. դուն այս օտար երկնքին տակ ո՞վ ու-
նիս ինձմէ զատ, աղջիկս, որ ինծի չափ մօտիկ ըլլայ
քեզի։ Արցունքիդ պատճառները գիտնալուս, կ'ըսեմ
քեզի թէ՝ աղայութիւն է ըրածդ. յուսահատելու ոչինչ
ունիս, քանի որ դեռ ամէն յոյս կորած չէ։

— Կը խնդրեմ, մայրիկ, որ անգամ մըն ալ այդ-
պէս չխօսիք. այս երրորդ և վերջին անգամն է, որ
կ'աղաչեմ ձեզի մոռնալ այդ միտքը։ Այլեւս այդ էջը
փակուած է ինձ համար... առաջին օրէն ի վեր ես
կ'զգայի թէ խորին անջրպետ մը կը բաժնէ զիս անկէ.
դուք երկու կիներդ մանաւանդ վառեցիք իմ երիտա-
սարդի զգացումները, խանդավառեցիք ու քաջալերե-
ցիք։ Շնորհակալ եմ որ դուք դրիք այդ կայծն իմ մէջ։
Բայց գիտցէ՛ք, ահա իր նկարը վկայ... գիտցէք որ
Կուռնելիան այդ կայծը գիտէ թաղել իր սրտին խորը
այնպէս որ աստուածներն ալ չիմանան...

— Ըսի՛, աղջիկս, թէ մենք յուսահատ չենք տա-
կաւին...

— Ըսի՛ ես ալ, մայրիկ, թէ պէտք է մոռնաք այլ-
ևս այդ խորհուրդը. պէտք է մոռնաք իսպառ։ Եւ յետոյ
ես պիտի խնդրէի որ մեկնէինք այս տունէն։

— Ինչո՞ւ, կը նեղուի՞ս Ամիրբէգի ներկայութենէն...

— Ո՛հ, ո՛չ. այն օրէն ի վեր երբ յայտնեց ան իր
ուղիդ խորհուրդը, աւելի պատկառելի, աւելի հաճելի է
ինձ իր ներկայութիւնը վայելել, որովհետեւ գիտեմ թէ
իր բոլոր վարուելակերպը անկեղծ է ու յետին միտքեր
չի պարունակեր։ Իսկ ես կ'ուզեմ որ մեկնինք այս տե-
ղէն, որպէս զի տհաճութիւն չպատճառենք մեր ազգա-
կաններուն։

— Ես վստահ եմ որ մենք երբեք տհաճութիւն չենք առթեր իրենց :

— Ա՛խ, մա՛յրիկ, կ'աղաչեմ, կը պաղատիմ քեզի, մի՛ մերժեր զիս, և կարգադրէ որ շուտով մեկնինք աս-կէ : Ա՛հ, կ'ուզեմ պահ մը առանձին ապրիլ մեր սեփա-կան տան մէջ, իմ զբաղումներովս, իմ խոհերովս : Ես հոս փոխուած եմ, մայրիկ, առջի Կուռնելիան չեմ, եր-թանք մեր տունը, թերեւ հոն գտնեմ նախկին Կուռ-նելիան :

— Այս իրիկուն Սքուէրչաֆիքօն պիտի գայ արդէն, կ'աշխատիմ որ շուտով մեկնումի կարգադրութիւն մը ընեն :

— Ենորհակալ եմ մա՛յրիկ . . .

Լսեցի համբոյրի մը ձայնը, որ կ'երեւի Լաւռայի այտերուն վրայ կը հնչէր Կուռնելիայի ջերմին շրթներէն :

Սենեակս դարձեր էի արդէն. դուռը փակեր էի մեղմիւ : Ես ինծի հարցեր կ'ուզէի, որոնց պատասխա-նը կը կախուէին օդին մէջ : Իմ հոգին վերիվայր շրջե-ցաւ քանի մը վայրկեանի մէջ : Այս ազջիկը վրդովեց զիս :

Արդեօք ե՞ս ստեղծեցի այս յորձանուար, որ գլխու պտոյտ կը պատճառէ ինծի. արդեօք ե՞ս գծեցի իմ բո-լորտիքը կախարդական շրջանակը, ուրկէ ելքի հնար մը չեմ կրնար գտնել : Ո՞վ է յանցաւոր, երբ այս ազ-ջիկը կը տառապի այնքան անգթօրէն, երբ ես կը տուայտիմ անճողոպրելի երազաղի մը ցանցերուն մէջ բռնուած :

Ո՞վ հանեց իմ դէմ այս անձնուրաց հրեշտակը, ո՞վ հանեց իմ դէմ մանաւանդ Էմիլէքի աչագեղ դուտորը, ո՞վ դրաւ իմ ճամբուս վրայ Սանդուխտ հանձմի նման խանձօղ մը, հրատ մը, որ նոր հուրեր վառեց իմ հո-

գուն մէջ, ինչո՞ւ իմ իտէալները, իմ ծրագիրները ամէն ժամանակէ աւելի սփինքսի նման ցցուած իմ առջև՝ անյուծելի հանելուկներ կ'առաջարկեն: Ինչպէս լուծեմ ես զանոնք. արդեօք Իդիպոսի նման զո՞հ մը պիտի դառնամ իմ յանդգնութիւններուն. բայց այն ատեն ինչո՞ւ տառապին այն ամբիժ հոգիները, որ կը շրջապատեն զիս:

Ա՛հ, այսպիսի անթիւ, այլազան խոհեր, անհատնում հարցեր կուգային իրարու վրայ դիզուիլ այնպէս ինչպէս երկանաքարի մը տակ դրուած, քախջախուած ցորենի ալիւրը կը դիզուի անոր առջև: Ինչպէ՞ս ելնելու էի ես այս անհատնում խոհերու լարիւրինդոսին մէջէն, ո՞վ պիտի տար ինծի այն դերձանի կծիկը, որուն շնորհիւ ես կարենայի դուրս գալ այն բաւիղին մէջէն. որ աւելի խճող ու անելանելի էր քան Կրէտէի համբաւեալ լարիւրինթոսը:

Շշմուած, տխուր, ընդարմացած մնացեր էի ես բաւական ժամանակ. շուրջս նայեցայ ու տեսայ իմ սենեակի շորս պատերը. այո՛, ահա երկար վայրկեաններ իմ աչքիւրը նայեր էին այս պատերուն ու չէին տեսեր զանոնք. իմ խոհերը, իմ խոռովքը վերացուցեր էր զիս:

— Իսկէնտէ՛ր, տէ՛ր եղիբ քու անձիդ, կ'ըսեմ ես ինծի, թող գործէ պահ մըն ալ քու դատողութիւնը: Սիրաւ թող ունկնդրէ քիչ մը ու դադրի տիրապետելէ:

— Այո՛, պէտք է դատողութիւնս գործէ. բայց ո՞ւր է ան. ա՛խ, իմ միտքը չի գործեր այդ պահուն. տաշեղ մըն եմ ես արագասահ ու զարնանազայր գետի մը կոհակներուն վրայ, կը քշուիմ շարունակ, մազ մը չկայ որուն կարենամ կառչիլ:

Իզուր կը ջանամ արդարացնել ինքզինքս այնպիսի

փաստերով՝ որոնք իմաստակութիւններ կը թուին ինծի։
Կը խորհիմ, կ'ուզեմ դատել իրերն առարկայօրէն, ու
կ'ըսեմ ես ինծի։

— Ես սէր չդրի Կուռնելիայի սրտին մէջ, ես չքա-
ջալերեցի զայն, ինչ ընեմ՝ երբ իր բաղձանքներուն հա-
մեմատ երազներ է հիւսեր ինքը. ես ինչո՞վ յանցաւոր
պիտի ըլլայի եթէ մէկը ինքզինքը տէր կարծէր մեր ըն-
տանիքի բոլոր հարստութիւններուն, մեր կալուածներուն,
մերնաւերուն, Խրիմի ու Կիլիկիայի մեր բոլոր գետին-
ներուն, ու յանկարծ արթննար որ երազ էր։

— Չէ՛, Իսկէնտէր, դու կը խեղաթիւրես. եթէ
դուն չի դրիր սէրն անոր մէջ, քու աչքին տակ, քու
լուռ համաձայնութեամբ այդ դերը կատարեցին մայրդ ու
Հաւառ։ Ա՛հ, դու տկարացար Կուռնելիայի սիրոյ հզօր
թափին առջև, հարուածը, զոր տուիր քու երկդիմի
խօսքերովդ, շուտով ամօքեցիր այնպէս ինչպէս լուսա-
րարը կ'ընէ առկածեալ կանթեղին առատ իւղի զիջումով։

Իմ դատումները ո՛րքան չքոտի կ'երեսին ահա նոյն
ինքն ինծի. իզուր ես կը մտածեմ թէ Կուռնելիա հայ
մը չէ, օտար մըն է. ոչ միայն իմ դէմ կը ցցուի պատ-
կերն այն կնոջ որուն արիւնը կը շրջի իմ երակներուն
մէջ, այլեւ այն աղջկան որուն հանդէպ իմ սիրտը ուժ-
գին բաքախում մը զգացեր է. այո՛, իմ մայրն ալ օ-
տար մըն է. Փէրիչէհէրն ալ թաթարի մը արիւնը կը կրէ։

Իմ դատումները սին՝ փքուռոյց պղպլակներ են
մանր տղաքներու շինած օճառի գնտակներուն պէս,
անոնցմէ աւելի անկայուն, անոնցմէ աւելի դիւրաբեկ։
Պատկեր մը կայ իմ աչքին առջև, որ չարունակ կան-
գուն է, անկորնչելի, տեւական. Կուռնելիայի արտաս-
ուազօծ աչքերն է ան։ Ա՛հ, այդ կը յուզէ զիս. ար-
ցունքներ, սիրոյ՝ դժբախտ սիրոյ արցունքներ...

Աստուած իմ, ինչո՞ւ տեսայ ես այդ մարգարիտներուն հետքերը: Ո՞րքան պայծառ էր, սակայն, անոր դէմքը այդ յուզումին տակ. անոր դէմքը կարծես կամար ունէր ծիրանո՞ր գօտին, աւելի պայծառ քան Ս. Աննայի Լուսապօսակը: Իսկ իմ դէմքը, թէ իսկ ցոյց չի տայ իր ներքին խռովքը, դարձեալ տխուր պէտք է ըլլայ ու մթին:

— Խեղճ աղջիկ, այդ արցունքները դուն թափեր ես ու կը թափես այնպիսի մէկու մը պատկերին առջև, որուն սիրտը դաւաճան մը եղած է քեզի դէմ: Քու արցունքները նման են անոնց, որ մարգարիտներու պէս չարան կազմեցին Յիսուսի դէմքին վրայ, երբ ան կ'ողբար ապառուժ մարդկութեան սիրտերը՝ իր բարեկամին՝ Ղազարու գերեզմանին առջև: Դուն կը սիրես հոն ուր սէր չեն ուզեր ծնցնել քեզի համար. մարտիրոսուհի՜ դու... Ձէ՛, Ամիրբէգը այդքան անզգայ չէ քու արցունքներուն հանդէպ, ան կը գնահատէ անոնց արժէքը. ան սիրտ մը ունի որ կը բաժնէ ահա Քու և իմինէքի աղջկան միջև: Ձեզ երկուքդ ալ պիտի սիրէ սուրբ ու անտափ սիրով: Ո՛չ, դուք երկուքդ ալ չէք կրնար ամուսինն ըլլալ Ամիրբէգին, որովհետեւ Ամիրբէգ, ամուսին չպիտի ունենայ երբեք... Կուռնելիա՛, Կուռնելիա՛, կը սիրեմ քեզ ալ այնպէս, ինչպէս Փէրիշէնէրը, ա՛հ, եթէ կրնաս անոր նման երջանիկ ըլլալ այդ սիրով, կամ աւելի ճիշտ՝ եթէ կ'ուզես տառապիլ այդ սիրով, այն ատեն սիրոյ երրորդութիւնը կազմած կ'ըլլանք միասին:

Իրիկունը ընթրիքի առեն Սքուէրչաֆիքօ մեկնումի խօսք կը բանայ յանկարծ. հազիւ ամարանոց եկած՝ Լաւռայի հետ տեսակցեր ու համաձայններ են կ'երեւի: Անոր այս անակնկալ յայտարարութիւնը կը խռովէ մանաւանդ իմ մայրը, որ գոյնը կը նետէ պահ մը:

— Ստտանա՞ն մտաւ ձեր փորը, կը գոչէ մայրս, եկած օրերնիդ այդպէս շուտ դառնալու գաղափարը չունէիք, ի՞նչ անցաւ անկէ ի վեր... կ'ուզէք զիս միայնակ թաղե՞լ տխրութեան մէջ...

— Անհոգ եղիր, մա՛յր, կը միջամտեմ, վերջապէս, մօրեղբօրս տիկինը, մանաւանդ իմ քուզինը չպիտի մեկնին ամարանոցէն, որովհետեւ գիտեն թէ մենք չպիտի բաժնուինք իրենցմէ, եթէ փախչին, մենք ալ միասին պիտի երթանք իրենց հետ:

Լաւռա կը ճառագայթէ ու նայուածք մը կը նետէ դէպի Կուռնելիան, որ կարմրած է հիմակ օրդան կարմիրի գոյնով:

— Արդէն հաւանական է, կը յարէ մօրեղբայրս, որ շուտով դուք ալ քաղաք իջնէք. թող ժամ առաջ պատրաստեն մեր բնակարանը, երբեմն ձեզ ալ հիւր ընդունելու համար:

— Երբ պէտք ըլլայ քաղաք իջնել, կը պատասխանեմ, ամէնքս միասին պիտի իջնենք:

— Ո՛չ, ես թոյլ չեմ տար որ մեզ լքեն, կը վճռէ մայրս:

— Եւ ո՛չ ալ Ամիրբէգը պիտի հանդուրժէ այդ բանին, կը շարունակեմ. մեր հիւրերուն հետ մտերիմ տեսակցութիւն չենք ունեցած դեռ...

— Յանցանքը Ձերը չէ՞ արդեօք, կը հարցնէ Սքուէրչաֆիքօ:

— Ձեմ գիտեր թէ յանցանքը որունն է, բայց սա

գիտեմ որ դեռ մայիսը չըմբռնենք միասին: Մօրեղբորս տիկինը մեկնելով եթէ խոր վիշտ պիտի պատճառէր մօրս, Կուռնելիան ալ նոյնը ըրած պիտի ըլլար Իսկէնտէրին...

Իմ աչքերը կը քննէին Լաւուան, մանաւանդ Կուռնելիան, որ իմ խօսքերուս իւրաքանչիւր բառէն մէյմէկ տպաւորութիւն կը քաղէր հաւանաբար, որովհետեւ անոր դէմքին գոյնը կ'ստանար հազար այն երանգներէն, որոնք հաճոյքի զղջումի, ամօթի մանաւանդ անմեղութեան ու համեստութեան հագուստներն են յաճախ:

Այսօր մեկնեցաւ մօրեղբայրս, առտուան զով ու զուարթ օգով՝ բաւական տեղ կ'ընկերանանք իրեն՝ ես ու Կուռնելիան: Այսօր քաղաքը գործ մը չունիմ ու կը մնամ ամարանոց:

Սքուէրչաֆիքօն տանող կառքը հեռացած է արդէն, ու մենք երկուքս մինակ ենք՝ բնութեան գեղեցիկ զարթումին առջեւ, գարուն է՝ սա գեղեցկութեան չըման, որ իմ կողքին կը գտնուի:

Կը տեսնէի Կուռնելիան, որ մեր այս մենութենէն խորապէս ընկճուած էր. ինչ յոյզեր կը փոթորկեն իր ներսը: Դէմքիս վրայ ու իրեն ժպտող աչքերուս մէջ ինչ զգացումներ կարդաց ան, որ խոնարհեցուց իր ականողիքը, կը տեսնէի սարսուռը, որ կը պտտէր իր անդամներուն մէջ:

— Խեղճ աղջիկ, դուն կը գտնուիս այնպիսի մէկու մը քովիկ, որուն հանդէպ տածած քու զգացումներդ կը չարչրկեն քու հոգին: Դո՛ւն, անխօս հուրի, կը տուայտիս, որովհետեւ կ'զգաս ու չես կրնար արտայայտուիլ: Դուն նոր Սափփով մըն ես, որ մինչեւ այս վայրկեանը և մանաւանդ այս մենութեան մէջ պիտի

ուզէիր Նիկոպոլիսի սարէն վար նետել ինքզինքդ դէպի
ծով՝ քու տարփանքներուն բժշկութիւնը գտնելու հա-
մար։ Ա՛հ, եթէ հաւատայիր թէ հիներուն համոզումը
ճիշտ էր, պիտի ուզէիր մկրտուիլ Սեղեմնոս^(*) գետին
մէջ՝ մոռնալու համար քու դժբախտ սէրը։

— Կուռնե՛լիս, կը ձայնեմ վերջապէս՝ շարունակե-
լով կարծես իմ խորհրդածութիւնները, աւելի ես չփո-
թեցնելով իմ գեղուհին. Կուռնե՛լիս, դուն կը տառա-
պիս հոգիիդ խորէն...

Դողաց գեղուհին, ակնարկները կը մատնէին իր ան-
հանգստութիւնը, աւձկութիւնը, զոր անակնկալ շեշտ
մը յանկարծ կը ծնի մարդուն մէջ։ Ան իմ աչքերուն
մէջ կ'ուզէր կարդալ իր հոգին կեղեքող հարցին պա-
տասխանը։

— Դուն դժբախտ կը կարծես ինքզինքդ, կը շարու-
նակեմ, առանց գիտնալու թէ ուրիշներն ալ դժբախտ
են միեւնոյն պատճառով...

— Ձեմ հասկնար ձեր միտքը, Ամիրբէգ...

— Դուն չես հասկնար իմ միտքը, բայց Ամիրբէգը
բաց գիրքի մը պէս կը կարդայ քու հոգին...

— Ա՛հ, այսօր Ձեր շեշտերը կը շարչարեն զիս...

— Բայց ես զանոնք կ'արտաբերեմ ամոքելու հա-
մար քու վիշտը։

— Ես վիշտ չունիմ...

— Այնքան խորունկ է քու վիշտդ, որ աստուած-
ներն անգամ չեն տեսներ զայն...

— Ա՛հ, Ամիրբէգ, Ձե՞զ ալ թունաւորեցին։

(*) Ըստ գիցաբանութեան Պատարայի մօտ գտնուած Սեղեմ-
նոս գետին ջուրերուն մէջ մկրտողները կը մոռնային իրենց
սէրն ու տարփանքները։

— Ո՛չ ոք թունաւորեց զիս, կուռնե՛լիա, ես ինքս
թունաւորեցի զիս ու քեզ...

— Ուրեմն...

— Ես տեսայ քու արցունքները իմ նկարին առ-
ջեւ...

— Աստուած իմ... դաւաճա՛ն արցունքներ...

— Փրկի՛չ արցունքներ...

Իմ գրկին մէջն է հիմայ Հերայի գեղեցիութիւնը,
յորդ արցունքներ կը պոռթկան անոր աչքերէն, հծծիւն
մը, հեծկտուք մը կը խեղդէ իր կողորդը:

Յանկարծ դուրս կը պրծի իմ թեւերուս մէջէն,
ձեռքերուն մէջ կ'առնէ իր դէմքը, ու խուլ հառաչանք-
ներու հետ իր հծծիւններովը կը չարչրկի:

— Ձէ՛, կուռնելիա, այդ արցունքները ու հծծիւն-
ները կը յուսալատեցնեն զիս... աւելի դժբախտ կը
դարձնեն քան ինչ որ եմ... կը դառնացնեն իմ ան-
տոխի ու սուրբ սէրը, զոր կը տածեմ իմ քուզինիս
հանդէպ...

— Ա՛հ, Իսկէնտէ՛ր, կը գոչէ ան տամուկ աչքերը
սեւեռելով:

— Կը սիրե՞ս Իսկէնտէրը...

— Առաջին ու վերջին երիտասարդն է ան զոր սի-
րած ըլլամ:

Ու դարձեալ կը ծածկէ ան իր դէմքը: Կը բռնեմ
իր թեւերէն. հայեացքս կը սեւեռեմ անոր կենսադէմ-
քին. ո՛չ մէկ դիմադրութիւն իր կողմէն. իր գլուխը
կ'ընկղմանի իմ կուրծքին վրայ: Ես կը լսեմ անոր
սրաին բաբախումը, ուժգին ու երագ: Կը չօշափեմ ա-
նոր այտերուն կրակը ու թաւիչն իր դէմքին: Սակայն,
ափսո՛ս, այս անձնատրութիւնը, այս ինքնանուէր՝ անձ-
նամատն նուիրաբերումը կը խաչէ զիս:

— Կուռնե՛լիա, երջանի՛կ ես հիմակ:

— Ա՛հ, աւելի քան երջանիկ...

— Երջանիկ պիտի նկատէի՞ր ինքզինքդ երբ մեր սէ-
րը ամուսնութեան մըն ալ չի յանգէր:

— Ամիրբէ՛գ, ես խորապէս կ'զգամ թէ դուք իմ
ամուսինը չէք կրնար ըլլալ երբեք:

— Կուռնե՛լիա, ես խաբած պիտի ըլլայի զքեզ,
եթէ չյայտնէի որ իբրեւ ապագայ ամուսին չէ որ կը սի-
րեմ զքեզ... Այս վայրկեանին աշխարհի վրայ չկայ
այնպիսի մէկը որ ապագայ ամուսինի գաղափարով սիր-
ուած ըլլայ ինձմէ: Ես յաւիտենական ամուրին եմ կար-
ծեա, զոր չէր կրցեր գրաւել մարմինի ցանկութիւնները,
միսի ու ոսկորի ծարաւը. ահա այդ պատճառով է որ
իմ սէրը քեզի հանդէպ կոչեցի անտուփ ու սուրբ սէր:

— Ուրեմն Ձեր սէրը այնպէս է ինչպէս Տանթէի սէ-
րը Պէադրիչէին:

— Այո՛, նոյն և նման, միայն թէ իմ Պէադրիչէն
աշխարհի վրայ է ու մէկէ աւելի:

— Ուրեմն կը սիրէք ուրիշ մէկը ևս...

— Ես քեզի ըսեր եմ արդէն թէ ես կը սիրեմ իմ
հայրենիքը, իմ իտէալները...

— Ես ալ Ձեզի ըսեր եմ արդէն թէ Ձեր հայրենիքը
իմինն ալ է, Ձեր իտէալները Կուռնե՛լիայինն ալ են:

— Բայց իմ հայրենիքն ու իտէալները զոհ կը պա-
հանջեն ու իսկէնտէրը պիտի խլեն քու գրկէն:

— Ե՛ս պիտի ըլլամ այդ զոհը, որ իմ իսկէնտէրը
փրկուի:

— Կուռնե՛լիա...

— Իսկէնտէ՛ր...

Իմ շրթները կը հանգչին անոր բոսոր շրթներուն
վրայ, Անխօս, յուշիկ քայլերով կը դառնանք զէպի տուն:

Ահ, այս լռութիւնը... Կապարի պէս կը ծանրանայ մեր
ճամբուն երկայնքը, ո՛չ ես կը համարձակիմ խելի զայն,
ո՛չ ինքը: Ձեռք ձեռքի, կողք կողքի կը քալենք
մեղմիկ. մերթ ընդ մերթ մեր ակնարկները միայն կը
խօսակցին իրարու հետ. անոնք թարգմանն են ներքին
խռովքներու, ներքին ինքնաբաւ գիտակցութեան ու
սիրոյ:

Վենիւսն է որ կը քալէ իմ կողքին, աստուածա-
շուք ու ամբիծ, որուն սէրը անմարմին ու անտարփանք
կը զուգախառնէ իմինին. ես հոգ եմ այս—դիցուհին
բաղդատմամբ:

Անոր հոգին հետզհետէ կը պարզուի ինչպէս լուսինը
որ կ'ելնէ ամպերուն տակէն, ինչպէս արեւը որ կը թո-
թափէ իր վրայէն մշուշի հանդերձանքը: Երջանիկ է ան
աւելի քան զիս: Հաճոյք մըն է այս աղջկան ընկերակ-
ցութիւնը ինձ համար, բայց իմ հոգին թախիծ մը ու-
նի անթափանց: Այն սեղանը որուն վրայ կը զոհաբե-
րեմ ահա իմ երիտասարդութիւնը, երեք բագիններ,
եւեք անդրիններ ունի. Փէրիշէհէրը, Կուռնելիան ու իմ
հայրենի վրէժը:

Մայիս 14

Նրէկ իրիկուան Եռասուֆը երկտող մը կը բերէր ինձ քաղաքէն: Մօրեղբայրս գրեթէ էր: Ան կ'իմացներ թէ էմինէք մասնաւոր տեսակցութիւն մը կը բաղձայ ունենալ ինձ հետ, թէ վաղ գիշերուան համար ժամադրութիւն մը կուտայ իր ամարանոցին մէջ. թէ Սքուէր չաֆիքօ վաղ երեկոյ պիտի գայ մեզի, ինձ հետ միասին էմինէքի երթալու համար:

Այս երկտողը հազարումէկ ենթադրութիւններու տեղի տուաւ իմ մէջ: Չանազան հարցեր մտահոգ կը դարձնեն զիս, ինչ պիտի խօսին մօրեղբայրս ու էմինէքը. ինչ դիրք բռնելու եմ ես անոնց հանդէպ. իմ գիշերային յարաբերութիւնը կամ այցելութիւնը էմինէքի եթէ իմացուին ինչ մեկնութիւններու տեղի պիտի տան զանազան շրջանակներու մէջ, արդեօք դա՞ւ մը սարքուած էր ինծի դէմ:

Այսպիսի անհատնում կասկածներ, հարցեր խռովեցին զիս ու յափշտակեցին իմ քունը: Առաւօտ կանուխ կը կանչեմ Եռասուֆը, և կը յանձնադրեմ:

— Այսօր պէտք է տեսնես Փէրիշէհէրի նաժիտը, և յայտնես իրեն թէ կը բաղձամ օրիորդին հետ տեսակցութիւն մը ունենալ այս երեկոյ Տերմինոսի արձանին մօտ: Մեր տեսակցութիւնը պիտի ըլլայ բոլորովին զաղտնի:

— Կ'ուզէ՞ք որ ժամադրութիւն տրուելէն ետք իմացնեմ Ձեզի:

— Այո՛, եթէ ցերեկէն առաջ կրցար լուր առնել, կը փութաս քաղաք և կ'իմացնես ինծի: Հակառակ պարագային ինծի կ'սպասես հոս:

— Եթէ կ'ուզէք հիմակ երթամ ու թերեւս փութով կարենամ լուր մը բերել...

— Ո՛չ, զգուշութիւնները ձեռքէ մի՛ թողուր. առաւօտ կանուխ անոնց պարտէզներուն մէջ քու ներկայութիւնդ կրնայ կասկածներու տեղի տալ:

Այս պատուէրը կուտամ և փութով ճամբայ կ'ելնեմ գէպի քաղաք. կը գտնեմ մօրեղբայրս:

— Ստացա՞ք երկտողս, կը հարցնէ ան:

— Այո՛, ինչպէ՞ս իմացաք թէ էմիլնէքը տեսակցիլ կ'ուզէ ինծի հետ:

— Ինքը լուր զրկեր էր ինծի հաւատարիմ պաշտօնէի մը հետ:

— Ի՞նչ բանի համար կը կարծէք թէ կ'ուզէ տեսակցիլ:

— Անշուշտ մեզի ծանօթ խնդիրներու շուրջ պիտի դառնայ անոր խօսակցութեան նիւթը:

— Որոշ բան մը չէ՞ք գիտեր, ուրեմն:

— Կարծեմ, Իսկէնտէ՛ր, որոշ հաւաստիքներ պիտի պահանջէ Ձեր կողմէն՝ ձեռնարկուելիք գործին համար: Կը յուսամ թէ պիտի կրնաք շուտով ցրուել իր կասկածները Ձեր ուղղութեան մասին, կասկածներ՝ զորս ընդունած պիտի ըլլայ վերջին օրերս Ձեր ձեռք առած ծածուկ գործունէութենէն...

— Եւ անդամակցութենէն զինուորական խորհուրդին:

— Եւ մասնակցութենէն գաղտնի խորհրդակցութիւններու:

— Որո՞ւ մօտ:

— Հայ իշխաններուն մօտ:

— Ատոնք գաղտնի բաներ չեն երբեք:

— Գո՛ւցէ. միայն թէ ես պիտի փափաքէի որ այդպիսի խորհրդակցութիւններու Ձեր մասնակցութիւնը

փոխանակ աւելի գրգռելու տիրող մտայնութիւնները, աւելի ամոքէին, հանդարտեցնէին զանոնք ու հասկցնէին Խրիմի գաղութներուն նեղ դրութիւնը:

— Վաղն իրիկուան քիչ մը կանուխ եկէք, ուրեմն, մեզի, որ նախապատրաստական խորհրդակցութիւն մը ունենանք:

— Վաղը ցերեկ ալ կրնանք խորհրդակցիլ:

— Ո՛ր:

— Հոս:

— Տեսնե՛նք. եթէ վաղը չի կրնամ այցելել Ձեզի, կանուխ կուգաք ամարանոց:

— Համաձայն եմ:

Քիչ ետքը, իմ գրասենեակին մէջ, կը տեսակցիմ Գոթոլպէյի հետ, որ յատկապէս կանչել կուտամ իմ մօտ:

— Սարըպէյի վրայ զգուշութիւնն ի՞նչ վիճակի մէջ է, կը հարցնեմ անոր:

— Շատ բնականոն ու աջալուրջ, կը պատասխանէ Գոթոլպէյ. նոր բա՞ն մը կայ արդեօք:

— Դեռ երէկ Սքուէրչաֆիքօ չէր գիտեր հայ իշխաններու մօտ մեր գաղտնի խորհրդակցութիւնը, այսօր գիտէ ու նոյնիսկ կը հաւատտէ թէ էմինէք եւս տեղեակ է այդ բանին:

— Ո՛ւրկէց կրնան իմացած ըլլալ. պիտի հարցնէք անշուշտ:

— Ձիս հետաքրքրող հարցը այդ է առայժմ, թէև այնքան կարեւորութիւն չեմ տար այդ յայտնութեան:

— Ո՞վ կրնայ լուր տուած ըլլալ կը կարծէք:

— Ես ալ այդ կ'ուզեմ իմանալ: Սարըպէյ արդեօք մեր խորհրդակցութեան մասնակցող հայ իշխաններէն որո՞ւն հետ մօտիկ յարաբերութիւններ կը մշակէ:

— Այդ բանը հեշտիւ կարելի է իմանալ :

— Այդ պէտք է ամէնէն առաջ :

— Ես կը կասկածիմ որ Դորակալեանի հետ աւելի օտար յարաբերութիւն մը ունեցած ըլլալու է ան :

— Ուրեմն պէտք է ստուգել և Դորակալեանի վրայ ևս լուրջ հսկողութիւն կատարել :

— Պիտի կարգադրուի այդ կէտը :

— Կարելի է նաև որ Սարըպէյ երկրորդ անձի մը միջոցով ձեռք անցուցած ըլլայ այդ կամ նման գաղտնիքներ . պէտք է հետապնդել նաև այն անձերը, որոնք Սարըպէյի հետ անմիջական յարաբերութիւն ունին և ծանօթ են նաև խորհրդակցութեան մասնակից Հայերուն հետ :

— Այդ շուտով կարելի է ստուգել :

— Սքուէրչաֆիքոյի միջոցաւ հրաւեր ընդունած եմ Էմինէքէն , տեսակցութիւն մ'ունենալու իրեն հետ :

— Ի՞նչ կ'ըսէք . . .

— Զինուորական խորհուրդին պիտի յայտնեմ այս պարագան :

— Ի՞նչ ընթացք բռնել կը խորհիք :

— Այդ է որ մտածել կուտայ ինձ :

— Պէտք է կեղծել ամէն պարագայի տակ , պէտք է բարեկամ երեւնաք իրենց ու գաղափարակից , իրենց գաղտնիքները կորզելու համար :

— Այդ բանն է որ պիտի չկրնամ ընել , Գոթո'լպէյ : Պիտի ուզէի անոնց գաղտնիքներուն թափանցել , ինչպէս անձրեւին կաթիլները կը թափանցնն աւազին մէջ , բայց չպիտի կրնայի կեղծել : Պիտի լռէի , բայց չպիտի կրնայի ստել :

— Բայց գործին անհրաժեշտութիւնը կը պահանջէ այդպիսի վարմունք մը :

— Այո՛, ես լաւ գիտեմ թէ լրտեսութիւնը ռազմական արուեստին միջոցներէն մէկն է, թէ յաղթելու համար պէտք է լրտեսական լաւ կազմակերպութիւն մ'ունենալ, բայց այդ դերը ես չեմ կրնար կատարել:

— Ուրեմն. ի՞նչ կը խորհիք ընել:

— Ձեմ գիտեր, վայրկեանը ինչ որ ներշնչէ այն պիտի ընեմ:

Այդ միջոցին ներս կը մտնէ Եուստֆ:

— Ի՞նչ պատասխան, կը հարցնեմ անոր:

— Կարգադրուած է, տէր իմ:

...

Իրիկնամուտին ամարանոցն հմ, կը դիմեմ գէպի Տերմինոսի արձանը: Հոն է ծաղկեփունջը, թարմ ու երփներանգ, հոն է խարտիչահեր կոյսը չքնաղ:

— Ա՛հ, Ամիրբէ՛գ...

— Փէրիշէհէ՛ր...

— Դուք չէի՞ք գիտեր որ Էմինէքի դուստրը ամէն վերջալոյսի Ձեր ճամբան կը սպասէ ու չի գտներ. ի՞նչ հարկ նախապէս ժամադրութիւն խնդրելու:

— Որովհետեւ քեզ կ'ուղէի տեսնել անպատճառ...

— Վտանգ մը կայ արդեօք զոր ես կ'անգիտանամ...

— Ոչ, ընդհակառակը, վաղը գիշեր դիւ հիւր պիտի ունենաք ձեր յարկին տակ:

— Դո՛ւք մեր տո՛ւնը, ի՞նչ գործով...

— Հօրդ հետ տեսակցելու համար, որովհետեւ ժամադրուած ենք:

— Բայց ես ինչպէ՞ս չիմացայ:

— Որովհետեւ հայրդ Սքուէրչաֆիքոյի միջոցաւ տեղեկացուցած է ինձի իր բաղձանքը:

— Ուրեմն, հայրս է որ հրաւիրած է Ձեզ:

— Նայն ինքը :

— Ա՛հ, Ամիրբէ՛գ, կը դողամ, մի՛ գուցէ վտանգ
մը գայ Զեր գլխուն...

— Անհոգ եղէք, ազնուական հոգի, իսկէնտէր էմի-
նէքի տան մէջ վտանգի չի կրնար հանդիպիլ : Դուն
այն ըսէ ինծի թէ վերջին օրերս Սարբպէյը տեսակ-
ցած է հօրդ կամ անոր խորհրդակիցներէն մէկին հետ :

— Այո՛, մէկ անգամ միայն :

— Ի՞նչ եղած է արդեօք իրենց տեսակցութեան
նիւթը :

— Տեսակցութիւնը տեւած է շատ կարճատեւ ու
զաղտնի : Ես չկրցի իմանալ թէ ի՞նչ խօսած են անոնք :
Միայն գիտեմ որ անոր խօսակցութենէն անմիջապէս
ետքը հայրս եղած է աւելի ցասկոտ, աւելի անհան-
գիստ, ու սկսած է աջ ու ձախ խիստ հրամաններ ար-
ձակել :

— Ի՞նչպիսի հրամաններ տուած է արդեօք :

— Ընդհանրապէս զինուորական շարժումներու կը
վերաբերին իրեն տուած հրամանները :

Օրինա՞կ :

— Օրինակ հրամայած է Այա Տաղիի ու Ազարմիշ
Տաղիի մերձակայ բլուրներուն վրայ բանակած զօրքե-
րուն վրայ աւելցնել մէյմէկ վաշտ հետեւակ : Գարա-
պազարի մերձակայ սարերուն վրայ գտնուած բանակը
տեղափոխել էլմա Սուի մօտ տեղ մը եայլն : Բայց իմ
հետաքրքրութիւնը գրաւած է մանաւանդ այն հրա-
մանը, զոր տուած է ձիաւոր զինուորի մը, որ անմի-
ջապէս մեկնած է դէպի Թէոդոսիայի կողմը :

— Սարբպէյի տեսակցութիւնը ե՞րբ տեղի ունեցաւ :

— Առջի օրը կէս օրէ ետք :

— Զիաւոր զինուորը ե՞րբ մեկնեցաւ դէպի քաղաքին կողմը :

— Երէկ առտու :

— Ան է ուրեմն :

— Ո՞վ, ի՞նչ բանը :

— Այդ զինուորն է որ միջոցով մը մօրեղբօրս լուր տարած պիտի ըլլայ զիս տեսակցութեան հրաւիրելու համար :

— Ուրեմն Սարըպէյը Զեր մասին ևս խօսքեր ըրած է հօրս :

— Այլեւս տարակոյս չունիմ :

— Արդեօք կրնա՞յ չարիք մը հասցնել Զեզի . . .

— Սարըպէյին տրուած չէ ինծի չարիք հասցնել :

— Ա՛հ, չէք գիտեր թէ ո՞րքան կը դողամ :

— Գիտեմ, սիրելիս, գիտեմ քու հոգուդ բոլոր գաղտնիքները, որովհետեւ գաղտնիք չունիս դուն ինձ համար : Այլեւս զարմանք չի պատճառեր ինծի քու պատրաստակամութիւնդ ձեր ընտանիքին ամենամօտիկ գաղտնիքներն իսկ հաղորդելու, մանաւանդ այն օրէն ի վեր երբ լսեցի քու անզուգական մօրդ ցաւոտ պատմութիւնը :

— Զէք գիտեր, Ամիրբէ՛գ, թէ որքա՛ն փոխուած է մայրս Զեր հետ ունեցած տեսակցութենէն ի վեր : Ան առջի կինը չէ. կարծես ծանր բեռ մը թեթեւցած է անոր վրայէն : Ի՛նչ կախարդական ներգործութիւն կրցիք ունենալ դուք անոր վրայ, որ մէկ տեսակցութեամբ յատակեցիք անոր միտքը, յոյս մը գրիք անոր սրտին մէջ :

— Անշուշտ պատմեց քեզի ինչ որ խօսեցանք մենք :

— Այո՛, գրեթէ բոլորը :

— Ըսաւ անշուշտ ինչպիսի՛ ծանր բեռ մը դրաւ իմ ռեսերուս, երբ ինքը թեթեւցաւ իր հայրենի կտակէն :

— Այո՛ . ան միշտ կ'ազօթէ Ձեզի համար : Ան միակ բաղձանք մըն ալ ունի , զոր դարձեալ միայն դուք կրնաք կատարել :

— Ի՞նչ :

— Ան կը խնդրէ Ձեզմէ որ Ձեր տաներէց քահանան կամ ուրիշ ո՛ր է եկեղեցական մը մկրտէ զիս քրիստոնէական աւագանին մէջ :

— Ո՞ւր և ի՞նչ միջոցներով :

— Ձեր տունը եթէ կարելի է , կամ մեր տունը , և կամ ուրիշ յարմար վայր մը , ուր կարելի ըլլայ գաղտնի մնալ :

— Այդ անկարելի է , Օրիորդ :

— Մօրս համար անկարելի բան չկայ : Դուք միայն խոստացէք ուղուած ատենը պատրաստ պահել քահանան , ամէն բան կարգի կը մտնէ : Մօրս համար գաղտնապահ եկեղեցական մը պէտք է միայն :

— Այդ մասին պիտի աշխատիմ հոգալ :

— Մայրս պիտի հրճուի Ձեր այդ պատասխանն իմանալով : Ամիրբէ՛գ , իմ մօրը բովանդակ յոյսն ու վրստահութիւնը դուք էք . ան ինչ հետ կը մրցի Ձեր վրայ գուրգուրալուն մէջ : Պիտի մեռնէինք մենք երկուքս ալ եթէ վտանգ մը գար Ձեզի :

— Դեռ կը սիրե՞ս Ամիրբէ՛գ :

— Ա՛հ , դուք անգութ էք ու անողոք , Ամիրբէ՛գ . դուք զիտէք թէ իմ բոլոր անձովս կը սիրեմ Ձեզ :

— Բայց ան չի սիրեր քեզ :

— Թէ իսկ ատէ զիս , դարձեալ ես պիտի սիրեմ զինքը :

— Ան չի սիրեր քեզ , որպէս ապագայ ամուսին , այլ կը սիրէ որպէս իր սրտի աստուածուհին , որպէս իր բազինին անձեռագործ անդրին :

— Ահա, հիմակ կը հաւատամ թէ Ամիրբէգը հասկըցած է իմ սէրը ու անոր նշանակութիւնը :

— Այդ պայմանով, ուրեմն, պահանջէ քու իրաւունքդ, համարոյրը Իսկէնտէրի շրթներուն :

Իմ շրթները կը հանգչին անոր ճակտին վրայ :

— Այս համարոյրի մկրտութիւնը, զոր դուք զրոյմեցիք իմ ճակտին վրայ, Ամիրբէգ, աւելի եւս պիտի գաղափարականացնէ Ձեր անձը, որ ինձ համար աննիւթ էութիւն մըն է՝ աստուածային շնորհքին պէս :

Ան դուրս թռաւ իմ գրկէն ու .

— Յետեւութիւն վաղ իրիկուան համար, ձայնեց ան, գուցէ կարենամ լրացուցիչ տեղեկութիւններ եւս քաղել Գնաց, հեռացաւ հապշտապ :

Համարձրն, իմ շրթներուն... իրեն համար կը գաղափարացնէ իմ անձը, իսկ ինձ համար՝ կը թանձրացնէ անոր էութիւնը :

— Ահ, պագչո՛տ բերան, դու յուզումներ կը թելադրես իմ սրտին, դուն կ'զգացնես որ ես մարմին եմ, միս ու դնդեր :

— Ձէ՛, Իսկէնտէ՛ր, դու պէտք է պայքարիս քու տռիփներուն, քու ցանկութիւններուն դէմ. ուխտեցիր ու նազովրեցի մըն ես դուն հիմակ. դուն պիտի պայքարիս այն կռիւը, զոր ստիպուած է մղել կուսակրօն ուխտի քահանայութիւնը : Դուն չպիտի ապրիս քարայրներու կամ ժայռերու քարածերպերուն մէջ, դուն պիտի ապրիս աշխարհի մէջ, չըջապատուած ոչ թէ երեւակայութեամբը այլ իրականութեամբը մօին, որուն դէմ տարուած յաղթանակը աւելի մեծ, աւելի փառայեղ է քան Թեբայիտի ճգնաւորներուն յաղթանակները :

Մայիս 16

Երէկ, Քաղաքէն դարձիս, առանց ժամանակ կոր-
սընցնելու, ուղղակի դիմեր էի ժամագրավայր։ Շուտով
եկաւ իմ գեղունին։ Իր գէժքը խորհուրդ մը կը ծած-
կէր այդ պահուն։ Սկսայ անմիջապէս անհանգիստ լլլալ։

— Ի՞նչ նոր լուրեր, կը հարցնեմ անհամբեր։

— Բաւական լրացուցիչ ու բաւարար լուրեր, Ամիր-
բէգ, կ'ըլլայ անոր պատասխանը։

— Ի՞նչպէս։

— Այդ լուրերը, սակայն, չստ վրդովեցին իմ ու
իմ յօր սրտերը։

— Շուտ պատմեցէք, ուրեմն։

— Ես կրցայ իմանալ թէ Սարըպէյ ինչեր խօսած է
հօրս։

— Իրա՞ւ կ'ըսէք։

— Սարըպէյ ըսած է թէ Հայ իշխաններուն մէջ գաղտ-
նի խորհրդակցութիւն մը տեղի ունեցած է, որուն մաս-
նակցած են իմէջ այլոց Իսկէնտէր ու Գոթոլպէյ, թէ
այդ խորհրդակցութեան մէջ մեծ ազդեցութիւն գործած
են Գոթոլպէյի խօսքերը, թէ՛ Իսկէնտէր թէև համա-
կարծիք զանուած է Գոթոլպէյի կարծիքներուն, բայց
հայ իշխանները կը կասկածին անոր անկեղծութեան վը-
րայ, ընդհակառակը աւելի կը միտին շնորհակալութիւն
էմինէքի խորհրդակցին է ան, թէ՛ վերջապէս՝ հայ մե-
ծերը որոշած են քաղաքին պաշտպանութեան գործը
բաժնել իրենց մէջ։

— Զինուորական կարգադրութիւններու մասին ինչ
լուրեր հաղորդեր է Սարըպէյ։

— Այդ մասը այնքան չի կրցի ստուգել. մանաւանդ
թէ զիս չէին հետաքրքրեր։

— Բայց ինձ համար նոյնքան կարեւոր էին :

— Կը հասկնամ ու կ'զգամ, բայց պէտք է խոստովանիմ որ իմ ջանքերն ի դուր անցան աւելի մանրամասն տեղեկութիւններ քաղելու համար :

— Հօրդ կարծիքն ի՞նչ է ինձ նկատմամբ :

— Այդ է ահա որ մեր սիրտերը կը խռովէ. անայլեւս համոզում է գոյացուցեր թէ Դուք ամէն կերպով կը գործէք իրեն դէմ, թէ՛ անկարելի է սիրաշահիլ զԶեզ, և եթէ այս գիշեր ժամադրուած է Զեզի հետ, իր վերջնական կարծիքն ու նոյն իսկ սպառնալիքն ընելու համար է Զեզի :

— Եւ դուք ալ այդ պատճառով մտահոգ էք :

— Անտարակոյս :

— Գէթ քու մայրը պէտք էր ուրախ ըլլար, որ Իսկէնտէր կ'սկսի մտնել իր բուն դերին մէջ :

— Այո՛, բայց անձկալից է :

— Երբեք անձկութեան տեղի չկայ : Դուն և քու մայրը պէտք է կրկնէք այժմ այն խօսքերը, զորս Շահնաւի մեծ հեղինակը Ֆիրաուսի կը դնէ իր հերոսներէն մէկին բերանը. «Պէտք չէ ծածկել վրէժը մեր վերարկուներու քղանցքին տակ» :

— Ժամանակն է բոլորովին իյայտ գալու :

— Ե՛ւ անցած է, տե՛ս, դուն կ'ըսես թէ հայ իշխաններէն ոմանք կը կասկածին Իսկէնտէրի անկեղծութեան վրայ :

— Աւելի՛ լաւ. եթէ կը կասկածին դուք պիտի կրոնաք քիչ մը աւելի երկար ժամանակ քուն պահել Զերթշամիները :

— Այդպէս չպիտի ընէին ո՛չ իսկ Շահնամէի դաւադիր հերոսները : Թուրանի կռուողներն անգամ աւելի ճակատաբաց հրապարակ եկած են, քան քու պաշտած հերոսդ :

—Ա՛հ, դուք, առի՛ւծ, Ռուստամի չեչտերն ունիք
և Զոհրապի ձգտումները:

—Այդ ապագան կրնայ ցուցնել: Իսկ քու մկրտու-
թեանդ համար խօսած եմ մեր տաներէց քահանային.
ան վաղուընէ սկսեալ մեր ամարանոցը կը գտնուի լու-
ծեր տրամադրութեան տակ: Նաժիշտի մը կամ ուրիշի
մը միջոցով կրնաք կանչել զայն, երբ յարմար ժամա-
նակ մը գտնէք կամ կարգադրէք:

—Ի՞նչ անուն կ'ուզէիք որ տային ինծի, Ամիրբէ՛գ:

—Այդ քու կնքահայրիդ իրաւունքն է, սիրելի՛ս:

—Ո՞վ կրնայ ըլլալ իմ կնքահայրը:

—Եռուսուֆը պիտի ըլլայ քեզի կնքահայր: ան ինչ-
պէս գիտես իմ ազատագրեալս է, Համէէնցի կեակես
մըն է, արտաքուստ իսլամ, բայց ներքուստ քրիստոնե-
այ, ան մկրտուած է ու իր անունն է Յովսէփ:

—Եռուսուֆը մկրտուած է, ուրեմն:

—Մանկութենէ իվեր, ազնուական սերունդի մը
զաւակն է ան, բայց այնքան բարի ու ազնիւ սիրտ մը
կը կրէ, որ չուզեր թողուլ զիս, զինքը գերութենէ ա-
զատելէս ետքն ալ:

—Որքա՛ն հաճոյք կը պատճառէք մեզի, Ամիրբէ՛գ,
այդպիսի պատուական անձ մը ծանօթացնելով մեզի
այսքան հետաքրքիր պարագաներու մէջ: Ուրեմն Եռ-
ուսուֆ մեզի բախտակից ու վիճակակից է:

—Որ հօր մը պէս պիտի դուրգուրայ քու վրայ:

—Զոր ես պիտի յարգեմ որպէս հայր:

—Ան արժանի է այդպիսի յարգանքի մը:

—Այս գիշեր պիտի գա՞ք, մեզի, Ամիրբէ՛գ:

—Այո՛, արդէն կը մօտենայ ժամը, երբ պէտք է
զայ ինծի մօրեղբայրս, միասին այցելութիւն տալու
համար:

—Ա՛հ, ես ու մայրս դողի, ու անձկութեան վայրկեաններ պիտի անցնենք, իսկէ՛նտէր:

—Պիտի կրնա՞ք իմանալ մեր խօսակցութիւնը:

—Հաւանաբար մեր ականջներովն իսկ:

—Հանգիստ եղէք, ուրեմն, և քու մայրդ թող հրճուի, որովհետեւ առաջին անգամ ըլլալով պայքարի ձեռնոցն է որ պիտի նետեմ:

Այդ միջոցին սուրիչի մը ձայն կը լսեմ. Սուլուսը կ'երկրորդուի:

—Եռասուֆն է, կ'ըսեմ ոտքի ելնելով. Սքուէրչաֆիքօ եկած է. զիս կը կանչէ:

Երբ դէպի ամարանոց կ'ուղղուիմ, տան կից պարտէզին մէջ կը գտնեմ Սքուէրչաֆիքօ, որ անհամբեր է զիս տեսնելու:

Թեթեւ ընթրիքէ մը յետոյ, որու միջոցին ոչ մէկ խօսակցութիւն տեղի ունեցաւ մեր միջև, ճամբայ կ'ելնենք դէպի Էմինէքի ապարանքը: Մօրեղբայրս տարապայման սրտենդ վիճակ մը ունի. իր քայլերը կը մատնեն զայն: Գլխիկոր ու մտածկոտ կը քալէ:

Ծառաստանին մէջէն Էմինէքի ամարանոցին լոյսերը կը տեսնենք արդէն. պարտէզին անկիւնէն ստուեր մը կը շարժի, ապա դուռ մը կը բացուի ու ճամբան կը լուսաւորէ: Այն ատեն մօրեղբայրս ինձ կը դառնայ ու վերջին հրահանգ մըն ալ կուտայ, որ աւելի աղաչանքի չեղտ ունի.

—Իսկէնտէ՛ր, Ձեզ տեսնեմ, խոհեմ եղէք և զգուշաւոր:

Կը բարձրանանք վեր, ուր սանդուղին գլուխը մեզ կը դիմաւորէ Էմինէք, իր բոլոր փաղաքշանքի ծրարները քակելով ու բանալով մեր առջև:

Ընդունելութեան սրահէն դէպի Բէօշկի սենեակնե-

րէն մին մտնելու միջոցին կը տեսնեմ սրահին վրայ բացուող դուռներէն մէկուն ետին, կիսախուփ բացուած քէն, երկու լափող ու պսպղուն աչքեր, որոնք մանրերկրորդ մը կիսադէմքին կ'ընկերանան. կը ճանչնամ Սանդուխդ հանըմը, ու կը պատասխանեմ անոր խորհրդաւոր ժպիտին:

— Հոտ են ուրեմն, մեր խորհրդակցութեան սենեակին պատկից:

Սենեակէն ներս մտնելէս ետք ուշադրութիւնս կը գրաւէ երկու սենեակները բաժնող միջնորմին վրայ վառարանի մը խողովակին անցքը, ուրկէ կը հասկնամ միջնորմի խիստ նուրբ ու նեղ կերտուածքը. անցքին կափարիչը անցուեր է իր ճարմանդին, լայն բացուած ականջի մը պէս բաց է թողեր անցքը, որուն ետեւ կը նշմարեմ նուրբ պատառի մը ծալքերը՝ իբր վարագոյր:

Հոտ, այդ անցքի ետին կը գտնուին ուրեմն չորս լարուած ականջներ, երկու բարախուն սիրտեր, որոնք պիտի հետեւին մեր խօսակցութեան անձնիւր շնչափն:

Սովորական հարց պատասխանիէ մը ետք,

— Իսկէնտէ՛ր Պէյ, կ'ըսէ Էմինէք, դուք երիտասարդ էք, ես ձեր մանկութիւնը գիտեմ իմ զաւկիս պէս, որովհետեւ բաւական տարիներ ապրեցաք իմ տան մէջ. իմ խնամքով տեսաք այնպիսի զինուորական կրթութիւն մը, զոր ոչ մէկ քրիստոնեայ իշխան կրցեր է տեսնել ցարդ, դուք իմ հոգածութեամբ ռազմական դաստիարակութիւն մըն ալ ընդունեցիք Չէրքէզիայի ամէնէն ճարպիկ ու վարպետ ռազմիկներուն մօտ, ես Ձեզ սիրեցի իմ հարազատին պէս, շնորհիւ այն յարաբերութեան զոր ես ունէի Ձեր մօրեղբոր հետ, որ ներկայ է ահա, ինչպէս նաեւ Ձեր ողբացեալ մեծ հօր Սոճա Թաւաքալի ու Ձեր պատուական հօր Պարոն Վարդի հետ:

Եղբայր էինք մենք մանաւանդ Պարոն Վարդի հետ, որուն հետ մէկտեղ տեսեր եմ ես զինուորական կրթութիւն, որուն հետ միասին հրացանն ուսիս որսի եմ պրտըտեր օրերով, որուն հետ մէկտեղ աղ ու հաց եմ կերեր, գաղափարի ընկեր եմ գտեր անոր մէջ, մենք ունեցեր ենք համանման իտէալներ, նման երազներ. աստուծո, որ շուտով թաւ ան մեր այս ցաւոտ աշխարհէն։ Ես չեմ մոռնար տակաւին այն խօսքերը, զորս ան իր մահամերձ անկողնին մէջ իրրեւ կտակ ըրաւ ինձի. «Խնդրեմ, էմինէ՛ք, քու հովանին անպակաս ընես իսկէնտէրին, իմ զաւակներուն ու իմ ընտանիքին վերայէն»։ Այս կտակն ըրաւ հայրերնիդ, Ամիրբէ՛գ, ու ես չեմ կրնար մոռնալ զայն, որովհետեւ անոր շիրիմը դեռ թարմ է։ Ինձի անծանօթ չեն նաև Ձեր ցեղին իտէալները, հետեւաբար նաև Ձեր ձգտումները։ Ուստի եկած կը նկատեմ վայրկեանը, ուր պէտք թմրութենէ սթափիլ։ Իրրեւ իմ հարազատը ահա կը դիմեմ Ձեզի. կոչում կ'ընեմ Ձեր խոհեմութեան, վայրկեանն եկած է որ դուք ցոյց տաք Ձեր ընդունակ զինուորական կրթութեան արժէքը։

— Ինչ պէտք է ընեմ, ուրեմն, կը հարցնեմ վերջապէս՝ ուղիով կարճ կապել իր պատմական յառաջարանը։

— Վայրկեանը հասած է որ դուք քիչ մ'աւելի սերտ կերպով կապուիք Օսմանեան կառավարութեան հետ, ու գործնապէս ցոյց տաք ձեր հայրենի համակրանքը այդ իշխանութեան նկատմամբ։

— Ինչ գործով ես կրնամ ցոյց տալ իմ համակրանքը այդ իշխանութեան նկատմամբ։

— Իսկէնտէ՛ր Պէյ, երբ իմ զաւկին հետ կը խօսիմ՝ պէտք չունիմ ես պատիպատ խօսքեր ընելու։ Ձենէ

գաղտնի չէ արդէն այն մտադրութիւնը, զոր ունի Օսմ. կառավարութեան յարգելի պետը՝ Յաթիհ՝ Խրիմի նրկատմամբ։ Այդ մտադրութիւնը կրնայ իրականանալ մէկ օրէն միւսը, պէտք է այժմէն դուք ճշդէք Ձեր դիրքը այդպիսի պատահականութեան մը առջեւ։

— Ի՞նչ է իր մտադրութիւնը. գրաւել Խրիմը թէ իր դաշնակիցը դարձնել զայն։

— Այդ անշուշտ կախում պիտի ունենայ թէ ողոսիայի կառավարիչին ու գննուական կառավարութեան բռնելիք ընթացքէն։

— Բայց չէ՞ որ հիմակ երկու կառավարութիւններուն միջև յայտնի պայքար մը չի կայ. եթէ Յաթիհ յարձակում գործէ թէ ողոսիայի վրայ, ինք խանգարած պիտի ըլլայ իրաց վիճակը, հետեւաբար իր ձեռնարկը գրաւումի համար կրնայ ըլլալ։

— Ընդունինք պահ մը թէ այդպէս ըլլայ. ի՞նչ պիտի ըլլայ ուրեմն Ձեր բռնելիք դիրքը։

— Այդպիսի պարագայի մը թէ ողոսիան այն երկիրը պիտի ըլլայ որ յարձակում կը կրէ աշխարհակալ ցանկութիւններ ունեցող մէկու մը կողմէ։ Անշուշտ յիմար ու վատ պիտի ըլլար յարձակում կրող կառավարութիւն մը՝ եթէ ինքնապաշտպանութեան չդիմէր։ Արդ, ինքնապաշտպանութեան դիմող երկրի մը քաղաքացին, եթէ չի մասնակցէր այդ գործին, ի՞նչ անուշով կարելի էր որակել զայն՝ բացի վաս ու դաւաճան մակդիրներէն։

— Բայց եթէ այդ քաղաքացին տեսնէր որ ինքնապաշտպանութիւնը յիմարական ձեռնարկ մըն է, որ աւելի ևս պիտի կործանէ երկիրն ու անոր հարստութիւնները, եթէ տեսնէր որ թշնամին զօրեղ՝ բայց ընդունակ է ունէ համաձայնութեան մը գալու, անմիջապէս՝ նոյնիսկ անհատական միջոցներով բանակցութեան կ'սկսէր, փոք-

բազոյն չարիքով մը իր երկիրը փրկելու համար։ Այդպիսի քաղաքացի մը իր երկրին համար ոչ թէ դաւանան մը կրնայ ըլլալ, այլ փրկիչ մը։

— Երբ յարձակող պետութիւնը դեռ իր նկատումներն ու դիտումները յայտնած չէ, երբ ըսի-ըսաւ զըրոյցներ միայն կը շրջին տակաւին պատահելիք դէպքերու մասին, իրաւունք ունի՞ ունէ քաղաքացի բանակցութեան մտնել կարծեցեալ թշնամի պետութեան մը հետ։

— Բայց Օսմ. կառավարութեան դիտումը աւելի քան որոշ ու յայտնի է արդէն. կը տարակուսի՞ք...

— Են պիտի տարակուսիմ մինչև այն բոլէն, երբ Սուլթանին մարտանաւերը տեսնեմ Թէոդոսիայի սլաքիսպներուն առջև։

— Լա՛ւ. ենթադրենք թէ դուք կը տարակուսիք Ֆաթիհի դիտաւորութեան մասին մինչև անոր իրականութիւն գտնելը։ Չէ՞ք կարծեր թէ կրնաք զղջալ ժամանակի կորուստին մասին, երբ իրականութիւն գտնէ այդ խորհուրդը. ի՞նչ պիտի ընէք այն ատեն։

— Երբ անոր դիտաւորութիւնը իրականութիւն գտնէ, այն ատեն պիտի խորհիմ այդ մասին։

— Քանի որ կը տարակուսիք Սուլթանին դիտումներուն նկատմամբ, Իսկէնտէ՛ր Պէյ, ինչ՞ու կը մասնակցիք զինուորական և ուրիշ գաղտնի խորհուրդներուն, որոնց մէջ անոր դիտումները իբրև իրականութիւն նկատուած են։

— Թէև կը տարակուսիմ, բայց քաղաքացիի պարտականութիւնս կը կատարեմ այդպիսի խորհուրդներուն մասնակցելով։

— Ուրեմն, դուք կը խարխափէք օդին մէջ, դուք երեւակայական թշնամիներու դէմ կը պատրաստուիք՝

կռուելու համար։ Այդ կերպով չէ՞ք վախճար որ կը գրգռէք քնացող առիւծը։

— «Դուռդ ամուր կղպէ, դրացիդ գող չի բռնելու համար», կ'ըսէ ժողովրդական առածը։ Իմ դերը այդ է ահա, ես այդպէս հաւատացած եմ։

— Ձեր այդ դերը շատ վտանգաւոր դեր է, Իսկէն-տէ՛ր Պէյ։

— Թշնամիին համար, եթէ մէջտեղ ելնէ ան։

— Ձեր անձին համար, Ամիրբէ՛գ։

— Իմ անձը արժէք չունի։

— Բայց ձեր անձը գրաւականն է ձեր հայրենի բո-լոր նպատակներուն, դարաւոր ծրագիրներուն։

— Իմ հայրենի դարաւոր նպատակները չեն կրնար զիս դաւաճանութեան մղել...

— Շատ կը ցաւիմ, մէջ մտաւ մօրեղբայրս, որ մինչև այդ վայրկեանը լուռ ունկնդիրի դերին մէջն էր. շատ կը ցաւիմ որ, սխալ թեզի վրայ կանգնած, սխալ ճամբաներու կ'առաջնորդուի, էմինէք Պէյ։ Բայց պէտք է մտածէ ինքը թէ, յամառելով իր ուղղութեան մէջ, դաւաճան մը պիտի ըլլայ իր հայրերու հողիին դէմ։

— Սի՛րելիս, տղա՛ս, ըսաւ է՛ինէք խօսքը ինձ ուղ-ղելով, մտածեցէք որ ես ու մօրեղբայրդ անձնապէս սիրով կապուած ենք ձեզի. եթէ այդպէս չըլլար մենք չպիտի հետաքրքուէինք նոյնիսկ բռնելիք ուղղութեամբդ ինչպէս չենք հետաքրքուիր՝ օրինակ՝ Գոթոլպէյի բռ-նած դիրքով։ Ըսի արդէն թէ, ինչպիսի՛ կապերով միա-ցած ենք մենք։ Արդ, թողէք ձեր այդ լարուած շնչերը և մեղմով ըսէք ինչ որ կը մտածէք։ Ձերար հասկնանք. քննենք բոլոր պատահականութիւնները, կշռենք ու եթէ կարելի է միջին ճամբան գտնենք, խուսափելով ամէն ծայրայեղութենէ։

— Էմիլնէ՛ք պէյ, կ'ընդունիմ թէ դուք հօր մը
խնամքն ունեցած էք իմ վրայ. ես ապերախտ պիտի
ըլլայի եթէ չի ճանչնայի ու չխոստովանէի այդ պարա-
գան: Սակայն պէտք է ընդունիք որ ես ալ մարդ եմ
ու չափահաս, որ ունի իր դատումներու կշիռը:

— Եթէ ձեզ չափահաս ու գիտակից տրամաբանու-
թեան տէր մէկը չի նկատէինք, այս բոլորէին գլուխ գլխի
խորհրդակցութեան չէինք նստեր:

— Լա՛ւ, ուրեմն, իմ համոզումով ու դատումով,
Օսմանցիներու վեհապետը եթէ յարձակի թէոդոսիայի
վրայ, անիրաւ ձեռնարկ մը կատարած պիտի ըլլայ:

— Նոյնիսկ հոտ է որ կը սխալիք:

— Ապացոյց:

— Թէոդոսիան այնպիսի ոյժ մըն է, Գենուայի այդ
գաղութը այնպիսի կայան մըն է, որ Պոլսոյ տէր Իշխա-
նի մը համար կատարեալ փուշ է: Տեսէ՛ք, անգամ մը
ինքզինքիդ դրէք Ֆաթիհի տեղ. տէրն էք Բիւզանդիոնի
ու նեղուցներուն, տէրն էք Սև Մովի գրեթէ բոլոր
եղերքներուն, Ձեր երկրին ծովային բոլոր յարաբերու-
թիւնները յարաճուն վտանգի ներքեւ են, որովհետև Սև
Մովի մէկ անկիւնը միշտ կը խուսափի ձեր ազդեցութե-
նէն. գենուական առևտրական նաւերուն հետ մարտա-
նաւերը միշտ վտանգ մըն են քու երկրին. անոնք կը
նմանին ուտիճին որ բոյն դրած է հսկայ կաղնիի մը
ծոցը ու կը կրծէ շարունակ:

— Ընդհակառակն Ֆաթիհն է որ մշտնջենական
սպառնալիք մըն է Գենուայի հանրապետութեան: Ան
տէրն է նեղուցներուն ու իր թնդանօթներով ամէն վայր-
կեան կրնայ փակել հազորդակցութեան միակ ուղին:
Կրնայ չիչի մը մէջ փակել ու սեղմել ամուր խցանով:

— Այդ ալ թերևս Ֆաթիհի առաւելութիւններէն

մէկն է: Սակայն Թէոդոսիան աւելի մեծ վտանգ մըն է Սուլթանին բանակներուն համար:

— Ֆաթիհ ամէն պարագայի տակ երկրակալութեան ցանկութիւններով տողորուած յարձակող մը ու յափըշտակող մըն է ինձ համար:

— Բայց եթէ Ֆաթիհ Քերայներու ընտանիքին օգնութեան փութար, Իսկէնտէ'ր, ինչ պիտի ըլլար ձեր ընթացքը. պիտի կռուէի՞ք դեռ ինծի դէմ:

— Քերայներու ընտանիքէն ամէնէն աւելի յարգանք ու պատկառանք ունիմ ձեր անձին նկատմամբ, բայց եթէ ձեր քաղաքականութիւնը պիտի վտանգէ Թէոդոսիայի և հետեւաբար իմ ընտանիքին անկախութիւնը, իմ զէնքը պիտի դառնայ Ձեզի դէմ:

— Ձեր այդ խօսքերը Իսկէնտէրի մը վայել չեշտերը ունեցած պիտի ըլլային, եթէ տրամաբանական հիմունքի վրայ կառուցուած ըլլար Ձեր գնահատումը:

Էմինէք ծանր կերպով ազդուած էր իմ վերջին խօսքերէն. ան իր գոյնը նետեր էր: Եւ այն բառերը զոր արտասաններ էր ինծի իբրեւ պատասխան, դժուարաւ դուրս թափեր էին իր դողացող շրթներէն:

Յանկարծ իր դէմքին լուրջ կերպարան մը տուաւ ան.

— Իսկէնտէ'ր, ըսաւ կտրուկ շեշտերով, կը տեսնեմ որ դուք ծախուած էք ու այս ժամէն անդին դուք վտանգ մըն էք իմ ծրագիրներուն: Ես Ձեզ իրաւունք ունիմ կոչելու՝ ապերախ:

— Իրաւցնէ ապերախտ պիտի ըլլայի այն ատեն երբ դաւաճանէի ձեռնէ սորված մէկ բարձր առաքինութեան: Առաքինութիւններու ամէնէն բարձրը նկատել սորվեցուցած էք դուք ինծի, տղամարդ (vlkrs) ըլլալ ու ճակատաբաց:

— Տղամարդու գործ չէ հօր մը դէմ դաւադրել :

— Տղամարդու գործ է բռնել ձեռքերէն հօր մը, որ կրակ կը ձգէ իր սեփական տան մէջ :

— Եթէ իմ երգիքին տակ չի գտնուէիք, ես Ձեր պատիժը իմ սուրովս կուտայի Ձեր կուրծքին :

— Եթէ դուք էմինէք մը չլլայիք՝ այդ պիտի անխոհմտութիւն մը կը գործէիք...

— Լռեցէ՛ք. չեմ ուզեր որ խօսիք այլևս...

— Կը լռեմ ու կը մեկնիմ, բայց վստահ եղէք թէ ինչ դատարարակութիւն որ տուիք, այն պիտի քաղէք ինձմէ :

Ոտքի կ'ելնեմ, կ'ուղղուիմ դէպի դուռը : Ոտքի է նաև մօրեղբայրս : Դուռնէն դուրս կը նետուիմ դէպի սրահը, իմ ետեւէն Սքուէրչաֆիքօ դուրս կ'ելնէ :

— Պահ մը կեցցէք հոս, կ'ըսէ ան, խօսք մ'ունիմ :

— Շո՛ւտ պէտք է երթանք, ես չեմ սպասեր այլևս, կը պատասխանեմ սրտնեղութեամբ :

Ան կարեւորութիւն չի տար ինծի, կը մտնէ ներս ու կը գոցէ դուռը իմ երեսին : Դալ մը կ'առնեմ դէպի հիւրասրահին մեծ դուռը : Յանկարծ կը բացուի պատկից սենեկին դուռը, դուրս կը խոյանայ Սանդուխտ հանըմը : ձեռքէս կը բռնէ, անդիմադրելի թափով մը կը քաշէ դրան առջեւ : Հո՛ն է, Փէրիչէհէրը, դալկացած, արցունքը աչքերուն մէջ, նուաղկոտ ինկեր է գետին, գորգերուն վրայ : զիս տեսնելով ոտքի կ'ելնէ ան ու կը դիմէ դէպի դուռը, իր մօրն ետին :

Նոյն դալուկը նաև Սանդուխտ հանըմի դէմքին վրայ : Ա՛հ, ես դաշուռնեցի այս երկու սիրտերը : Տարաբախտ էակներ...

— Երկար խորհրդածութեան առիթ չեմ ունենար համբոյր մը կ'ընդունիմ իմ ճակտին :

—Աստուծոյ օրհնութիւնը հե'տդ ըլլայ, Ամիրբէ'դ,
կը շնչէ ան:

—Վաղն առաւօտ կը սպասեմ, կը շնչէ նոյնպէս
Փէրիշէհէր:

Գլուխով հաւանութեան նշան մը կ'ընեմ ու կը
հեռանամ: Երբ մէկ դուռը կը բացուէր, միւս դուռն
էր որ կը գոցուէր: Սքուէրչաֆիքօ ամուր քայլերով
դուրս կուգար սրահէն, ու զիս կը գտնէր սանդուղնե-
րուն վրայ:

—Դուք տո՛ւն գացէք, Իսկէնտէ'ր, կ'ըսէ ան, ես
քիչ մը ետքը պիտի գամ:

Ու կրկին կը դառնայ դէպի Էմրնէքի սենեակը:

Սենեակս կը գտնուէի կէս ժամէ ի վեր, գրասե-
ղանիս առջեւ երկու արմունկներովս կրթնած, դէմքս
առած երկու ձեռքերուս մէջ, թնդուած խոր մտա-
ծումներու մէջ, երբ ներս կը մտնէ մօրեղբայրս:

—Հաւնեցա՞ք ձեր ըրածին, կ'ըսէ ան բարկութեամբ:

—Ես ոչինչ ըրի, մօրեղբայր, ոչինչ որուն համար
դղջում գգամ:

—Առաջին վայրկեանէն ըսի, նոյնը կը կրկնեմ դարձ-
եալ, դուք կուրցեր էք բանականութեան լոյսէն:

—Դա՞րձեալ պիտի սկսինք վիճաբանութեան:

—Ո՛հ, ոչ, ձեզի հետ վիճաբանութեան համար ներս
մտած չեմ ես հոս:

—Ուրեմն, հանգիստի ժամանակն է ձեզի համար,
սիրելի՛ մօրեղբայր:

—Շնորհակալ եմ ձեր այդ հոգածութեան համար,
ըսաւ ան հեզնութեամբ, բայց գիտցէք որ կը վիրաւո-
րէք նաև իմ սիրտը:

—Պատասխանատուն ես չեմ:

— Դուք էք, քանի որ հասուն տրախարանութեամբ կ'ուզէք դատել իրերը։

Դարձեալ հեգնութիւն կար իր բառերուն մէջ։

— Անդարմանելի կերպով վիրաւորեցիք էմինէքը շարունակեց ան իր խօսքը։

— Այնքան փոյթս չէ։

— Այո՛, որովհետեւ ձեզի համար արժէք չունին ո՛չ մէկ սրբութիւն...

— Դուք կ'անարգէք ձեր քեռորդին, գիտնալով որ ան պիտի չուզէ ձեզի փոխադարձել։

— Ո՛չ, չեմ անարգեր, իմ սէրն է որ այդպէս խօսիլ կուտայ ինծի։ Ահ, եթէ իմ քեռորդին ու իմ հարազատ սիրելին չըլլայիք...

— Ի՞նչ պիտի ընէիք...

— Պիտի սպաննէի ձեզ...

— Արդէն այդպիսի խորհուրդ ունեցած չէ՞ք...

— Ո՛չ երբէք։

— Կը ստէ՞ք...

— Դուք կ'ուզէ՞ք կարծեցեալ գաղտնիքներ խլել իմ բերնէն...

— Կը ստէ՞ք...

— Ի՞նչ ըսել կ'ուզէք...

— Որ դուք և էմինէք խորհած էք արդէն զիս սպաննելու մասին...

— Ե՞րբ։

— Ապրիլի վերջին օրը։

— Ո՞ւր։

— Չեմ գիտեր, բայց դուք մարդասպանն ալ որոշած էք...

— Ո՞վ...

— Սարըպէյ, Մարտիրոսեանը։

— Զրպարտութիւն է...

— Տակաւին կը ստէ՞ք...

— Հիմակ կը յիշեմ իմինէքի խոսքը. երբ քու մասիդ կը խորհրդակցէինք, ան կ'ըսէր. «Եթէ ուրիշ մէկը եղած ըլլար, դիւրին էր սպաննել զայն.» Այդ խօսքն է կ'երեւի որ ծնունդ տուած է այդ առասպելին:

— Ուրեմն կը խոստովանիք թէ առասպել չէ. թէ այդ միտքը տեղ բռներ է ձեր ուղեղին մէջ:

— Կը խեղաթիւրէք, Իսկէնտէ՛ր, կամ խեղաթիւրուած տեղեկութիւն էք ստացած: Մենք երբեք այդպիսի խորհուրդ մը չենք ունեցած և ապացոյցն այն է որ իմինէք, Ձեր մեկնելէն վերջ, զղջաց նոյնիսկ Ձեզի հանդէպ բարկացած ըլլալուն համար:

— Այդ ալ դուք կ'ըսէք...

— Հաւատացէք խօսքիս որ հօր մը պէս կը սիրէ Ձեզ, ու վերջին խօսքերը զոր արտասանեց իմ մեկնած միջոցիս սա բառերն եղան. «Գացէք, աշխատեցէ՛ք հանդարտեցնել զինքը. երիտասարդ է ու դիւրաբորբօք. ես անոր պարկեշտութեան ու խոհեմութեան վրայ հաւատք ունիմ:»

— Այդ հաւատքն է որ պիտի արդարացնեմ:

— Միայն թէ հանդարտ ու առողջ դատողութեամբ իրերը քննելէ ետքը:

— Ես քններ եմ արդէն...

— Այնքան հապճեպ կերպով, որ չէք կրցեր զանազանել մածունը կաթէն:

— Այդ ապագան կը յայտնէ:

— Այո, պիտի յայտնէ թէ դուք սխալած էք. թէ յիմար թափով յոյսեր դրած էք այնպիսի ուժերու վրայ, որոնք ոյժ չեն, որոնք խախուտ են: Կռիւ մղելու համար բանակ պէտք է ունենալ:

— Ուրեմն ի՞նչ ընէ տկարը, երբ զօրաւորը յարձակի:

— Պէտք է խոնարհի ինչպէս եղէգը փոթորիկին տակ:

— Պէտք է խայթէ ու մեռնի որպէս մեղուն...

— Ի՞նչ շահ այդպիսի մահէն...

— Ի՞նչ շահ խոտի պէս կեանքէն, ստրուկ կեանքէն:

— Հա՛ւ, լա՛ւ, ես այս իրիկուն խօսք չունիմ Ձեզի:

Միայն պիտի խնդրէի որ լա՛ւ մտածէք այս գիշեր, վաղը և միւս օր: Վաղայաջորդ գիշերն ալ պիտի գամ ամարանոց, պէտք է առողջ դատումով ամէն պատահականութիւնները կշռած, աննախապաշար մտքով գնահատած ու նոր որոշում մը տուած ըլլաք:

— Նոր որոշում տալու պէտք չեմ զգար արդէն:

— Ես կը խնդրեմ որ նոր որոշում մը տաք կամ արդէն Ձեր տուած որոշումները վերագնահատէք: Մարդ միշտ պէտք է իր բոլոր քայլերը քննէ, կշռէ: Հապճեպ որոշում մը միշտ կը սխալի: Առաքինութիւն է գործուած սխալ մը ճանչնալ և ուղղել զայն:

— Գիշեր բարի. ուրեմն:

Ու ան կը մեկնի, առանձին թողելով զիս:

Կը լսեմ վարի յարկէն դռան կղպուիլը: Ոտքի վերայ էի արդէն երբ մեկնեցաւ ան. դեռ ոտքի վրայ կեցած եմ այն դիրքով, զոր ունէի անոր դուրս ելած միջոցին. քարացած էի Ղովտի կնոջ աղի արձանին պէս. բայց իմ դէմքին վրայ կը կարդացուէին ապահովարար և՛ արգահատանք, և՛ յաղթականի հաճոյք, և՛ անհանգրստութիւն:

Յանկարծ կը լսեմ ոտնաձայներու մեղմ խշրտոց մը:

Դուռս կը զարնուի ու ներս կը մտնէ Կուռնելիան: Ա՛հ, այս անակնկալ այցելուն, որուն մասին երբէք մտածած չէի այդ վայրկեանին, մազերը ուսերուն վրայ տարտղնած, սպիտակ գիշերազգեստով, դեմի դեղին կտրած ու դողդոջուն:

— Ամիրբէ՛գ, կ'ըսէ ան, լսեցի ձեր խօսակցութիւնը...

— Կուռնե՛րիա...

— Լսեցի ու կը դողամ, ահա...

— Բայց մեր խօսակցութեան մէջ սարսափ ազդող ոչինչ կար, իմ սիրուն հրեշտակը:

— Սկիզբէն մինչեւ վերջը պակուցի՛չ էր, Իսկէնտէ՛ր, մի՛ ստէք. կ'աղաչեմ, որովհետեւ դուք ստել չէք գիտեր:

— Ա՛հ, մի՛ վախնաք կ'ըսեմ քանի որ Իսկէնտէր միշտ քու մօտն է ու անյողդողդ:

— Ձեզ պիտի սպաննեն... Աստուած իմ, ես կը մեռնիմ այդ զաղափարէն իսկ...

— Ձիս ո՛չ ոք կրնայ սպաննել:

— Սուտ կը խօսիք կամ Ձեր երկիւղները կը ծածկէք ինձմէ, Իսկէնտէ՛ր, Դուք զիս Պէպդրիչէն նկատեցիք, խօսեցէ՛ք ուրեմն Ձեր սրտի խռովքը ինծի, ես իմ տկար ու թրթռուն հոգիովս պիտի աշխատիմ սփռփել զՁեզ...

— Բայց ի՞նչ կ'ուզես որ խօսիմ, հո՛գիս:

— Խօսեցէ՛ք ինչ որ կրնաք, խօսեցէ՛ք ի՞նչ որ կ'ուզէք. բայց ամէնէն աւելի խօսեցէ՛ք Ձեր սուրբ իտիւլներու մասին, որոնց համար մահուան սպառնալիք կ'ըլլայ Ձեզի:

— Ազնիւ հրեշտակ, եկուր պիտի խօսիմ քեզի ամէն ինչ որ կը շահագրգռէ զքեզ ու կրնայ անդորրեցնել քու հոգին. բայց նախ պէտք է պատասպարուիս գիշերային ցուրտին դէմ:

Այս ըսելով ձմեռնային երկար վերարկուս կը ձգեմ իր փափկասուն ուսերուն վրայ, կը վառեմ ջերմանոցը ու կը նստիմ անոր մօտիկ՝ բազմոցին վրայ:

— Իմ արքայական նախնիքներէն իշխանազուն մը ուրացած է իր կրօնը, մասնութեամբ դաւաճանած է իր հայրենի բանակին, անցած է Իսլամի՝ թշնամիին կողմը և որդւոց որդի իբրեւ իսլամ իշխան տիրած երկիրներու, մանաւանդ իմ հայրենի աշխարհի մէկ մասին: Իմ հայրերը, սերունդէ սերունդ երկու հարիւր յիսուն տարիներէ աւելի, վրէժ սնուցած են այդ դաւաճանի ընտանիքին դէմ, ու իբրեւ վերջին շառաւիղը ինծի կտակած են այդ վրէժը:

— Այդ դաւաճան ընտանիքը ի՞նչ կը կոչուի:

— Գարաման:

— Կիլիկիայի մէկ մասին տիրած են անոնք:

— Այո՛, միայն թէ այժմ տկարացած են ուրիշ զօրաւոր թշնամիէ մը. Ֆաթիհէն: Ան ալ իսլամ է, ան ալ սկսած է տիրապետել իմ հայրենի երկիրներուն:

— Դուք կը ձգտիք, ուրեմն, ձեռք անցնել Ձեր հայրենի կալուածները:

— Այնչափով որչափ կարելի է: Ահա այդ է իմ մեծագոյն իտէալներէն մէկը:

— Դուք կը յիշէք անշուշտ Որատիոսի չքնաղ տողերը. Dulce et decorum est pro patria mori (Քաղցր է ու գեղեցիկ մեռնիլ հայրենիքին համար): Այդպիսի բարձր իտէալ մը պատիւ կը բերէ կրողին:

— Այդ չէ սակայն իմ միակ նպատակը: Իմ հայրերու փառքը խորտակուած, իշխանութիւնը փճացած է միմիայն և մանաւանդ դաւաճան ազգակիցներու պատճառով. ես պէտք է վրէժ դառնամ այդպիսիներուն համար:

— Պաշտելի՛ Իսկէնտէր...

— Հո՛ս է, սակայն, որ ես, կոչում պիտի ընեմ քու բովանդակ կորովին: Ուշադրութիւն: Օսմանցիներ-

րու Սուլթանը շուտով պիտի գայ պաշարէ Թէոդոսիան՝
գրաւելու համար զայն...

—Ա՛հ, պիտի շանթահարէ՛ք զիս...

—Կուռնե՛լիա, ցոյց տուէ՛ք Պէադըրիչէի անդորր ու
պայծառ հոգին։ Աղէտ մըն է աս, որուն առջեւ պէտք
է ժայռի պէս ամուր մնալ ու չի տպաւորուիլ։

—Ուրեմն Ձեր երկրորդ նպատակն է Թէոդոսիայի
պաշտպան կանգնիլ Ֆաթիհի բանակներուն դէմ...

—Այդ իմ պարտականութիւնն է, զոր ես պիտի
կատարեմ, բայց կայ ուրիշ բան մը որ ես ստիպուած
եմ մտածել.

—Ի՞նչ...

—Դաւաճաններու դէմ վրէժ...

—Կա՛ն այդպիսի դաւաճաններ...

—Չափազանց շատ ու նոյնիսկ մեր մօտիկ։

—Եւ մեզի ազգակա՞ն։

—Եւ մեզի ազգական։

—Ա՛հ, ես կը մեռնիմ ամօթէս...

—Ո՛հ, հրեշտակս, պէտք չէ յուսահատիս, որովհե-
տե Իսկէնաէր մը կայ որ պիտի ջանայ արգիլել այդպի-
սի ո՛ր է դաւաճան արարք, գէթ մեր ազգականներուն
կողմէ։

—Ի՞նչ կ'ըսէք Ամիրբէ՛գ, ա՛հ, պարզ խօսեցէ՛ք, կը
տանջուիմ։

—Պարզ խօսիմ, անո՛ւշս. Սքուէրչաֆիքօ արդէն
խոստացած է Էմինէքի միջոցաւ Օսմ. կառավարու-
թեան, թէ պիտի բանայ Թէոդոսիայի դռները, եթէ ո՛
ր է յարձակում մը ըլլայ անոնց կողմէ։

—Ա՛հ, ի՛նչ կ'ըսէք. թող խարանեն իմ ճակատը
այդպիսի դաւաճանի արիւնակիցն ըլլալուս համար։

—Անհո՛գ եղիք, իմ հոգին, որովհետեւ Սքուէրչա-

Ֆիքս չպիտի կրնայ այդպիսի դեր մը կատարել, քանի որ վերջին պահուն ո՛ր և է պաշտօն պիտի չունենայ իր ձեռքին տակ, շահագործելու համար զայն։

— Ուրեմն, ուրիշները գիտե՞ն արդէն իր յիմար ձեռնարկը։

— Բոլորովին չեն գիտեր, այլ կը կասկածին։ Իսկէնտէրն է միայն այդ գաղտնիքին ծանօթ, ու վերջին բոլորէին, պիտի գործէ ինչպէս կը թելադրէ մեր ընտանիքին պատիւը։

— Մօրեղբայրնիդ գիտէ՞ թէ դուք ծանօթ էք իր գիտաւորութիւններուն։

— Ո՛չ, չգիտեր և պէտք չէ որ գիտնայ։

— Ուրեմն Ձե՛զ ալ դաւաճանութեան կը հրաւիրէր այդքան սպառնալից եղանակով։

— Այո՛, բայց իսկէնտէր երկիւղ չզգար այդ սպառնալիքներէն, որովհետեւ ոչ միայն աշալուրջ հսկողութեան մը տակ առած է իր բոլոր թշնամիները, կամ անոնք որ կրնան գործիք դառնալ, այլեւ ամբիժ, անարատ հոգի կրող հրեշտակներ ունի որ կը լուսաւորեն իր խաւար ճանապարհը, կը քաջալերեն զինքը իր բարի ձեռնարկներուն մէջ, ու աստուածային շնորհքին պէս կը հսկեն անոր սնարին վերեւ։

— Ամիրբէ՛զ, ամուր կառչեցէք Ձեր նպատակներուն, Ձեր ձեռնարկներուն, հաւատացէ՛ք որ Կուռնելիան իր բոլոր հոգիովը կը տենջայ բաղձանք դառնալ որ դուք յաջողիք։

— Այդ բանին խորունկ գիտակցութիւնը արդէն հաճոյք կը պատճառէր Ամիրբէզի։

— Հաւատացէ՛ք որ ամէն բոլոր աւելի ևս կը բարձրանաք դուք Կուռնելիայի աչքին, ամէն բոլոր աւելի ևս թզուկ կ'զգայ ան Ձեր տիտանեան մեծութեան առջեւ...

— Ընդհակառակը, Կուռնելիա, Իսկէնտէրը Բարձրեալի աթոռին մօտեցնող, մինչև եօթներորդ երկինքը առաջնորդող ճառագայթը իմ Պէագրիչէն է...

— Ամիրբէ'գ...

— Կուռնելիա...

Անոր կիսամերկ բազուկները տարածուել էին իմ վզիս շուրջ, տամուկ աչքերը կը դիտէին իմ աչքերուն մէջ, թափանցիկ ու կենդանի պատուհանն էին անոր հոգիին, որուն մէջ ես կը տեսնէի Յաւիտենականին օրհնութիւնը, աստուածային խանդաղաթանքը:

Չեմ գիտեր որքան ժամանակ տեւեց այս գրկախառնումը, որ քուրայի մը պէս մաքրագործեց իմ հոգին:

Արշալոյսը կը ճեղքուէր արդէն երբ ան քաշուեցաւ իր առանձնարանը, խաղաղութեան քունը ննջելու:

Աստուածային արդարութեան պատգամաբերն ես դու, երկնային զուարթուն, որ կը բերես Անմահի աթոռէն կայծ մը կը քսես իմ շրթներուն, այնպէս ինչպէս երբեմն Ամովսածին Յսային մաքրուեցաւ իր շրթներով: Դուն արդարութեան հատու սուրը կը դնես իմ ձեռքերուն մէջ...

Վերջին երկու օրերու դէպքերն այնքան բազմաթիւ ու շարայարուած էին, որ անկարելի եղաւ մէկ օրուան մէջ գրի առնել զանոնք։ Ուստի անոնց մէկ մասն ալ այսօր կ'արձանագրեմ Օրագրիս մէջ։

Մայիսի տասնևվեցը կը ծնէր խաւարի արգանդէն, երբ ես ալ պարտասած մարմնով անկողին մտայ։ Անցնող պահերու յուզումները որքան գրգռեր էին իմ երեակայութիւնը, ու կոտորտեր էին իմ քունի թեւերը, կուռնելիայի այցելութիւնը այնքան կազդուրեր էր իմ հոգին, ու ես շուտով սկսայ հաւի մրափը նիրհել։

Առաւօտ երբ կ'արթննամ մօրեղբայրս մեկնած է արդէն։ Կը կանչեմ Եռսուֆը ու կը յանձնարարեմ իրեն որ երթայ դիտէ թէ ծաղկեփունջ մը կա՞յ Տերմինոսի արձանին վրայ։ Բանի մը վայրկեան ետքը,

— Այո՛, Տէր իմ, լուր կը բերէ ան, նոյնիսկ օրիորդն ալ հոն՝ ձեզի կ'սպասէ։

— Տեսա՞ւ քեզ։

— Այո՛։

Կը դիմեմ ուրեմն միւս պարիկին մօտ։ Բուն հետաքրքրութիւն մը զիս կը կրծէ. ինչե՞ր խօսեցան արդեօք էմինէք ու մօրեղբայրս։

Կը տեսնեմ Փէրիշէհէրը, Աստուած իմ, ո՛րքան դեղնած է ան. օգուտ չէ ունեցած մայիսեան առաւօտին մեղմ զեփիւռը. դէմքին վրայ հազիւ վարդի նուրբ երանգ մը կը նշմարուի։

— Ի՞նչ ունիս, կը հարցնեմ արագ արագ, ի՞նչ ես եղեր, դեռ չանցուցի՞ր գիշերուան նուաղումիդ հետքերը։

— Ոչինչ, բան մը չունիմ կը պատասխանէ ան։

— Բայց ոչ, դուն կը ծածկես. ինչպէս անցուցիք գիշերը՝ մայրդ ու դուն :

— Ամբողջ գիշերն անքուն ենք անցուցեր, Ամիրբէ'գ : Ձեր մեկնումէն անմիջապէս ետքը կարգը մօրս էր. ան ալ նուաղեցաւ, բայց բարեբախտաբար յոյժ թեթեւ կերպով :

— Հիմակ հանգիստ է :

— Այո՛, կատարելապէս : Մայրս դեռ նուաղած էր, երբ կրկին լսեցի Սքուէրչափիքոյի ձայնը : Անհամբեր էի իմանալու անոնց խօսակցութիւնը : Կանչեր էի նաժիշտը, որուն միջոցաւ շուտով սթափեցաւ մայրս ու քաշուեցաւ իր սենեակը :

— Ինչե՛ր խօսեցան անոնք :

— Իր խօսքերէն յայտնուեցաւ թէ հայրս զղջացած էր Ձեր վրայ բարկացած ըլլալուն համար : Ան խնդրեց Սքուէրչափիքոյէն որ աշխատի ձեր սիրտն առնել :

— Մօրեղբայրս ի՞նչ շեշտ ունէր :

— Ան յայտնեց թէ տակաւին իր յոյսը կտրած չէ, թէ դուք պիտի կրնաք դառնալ ձեր ուղիէն :

— Հայրդ համակարծիք էր :

— Ո՛չ, ընդհակառակն ան համոզուած է այլևս թէ Ձեր կողմէ աջակցութեան սպասել յիմարութիւն է :

— Ուրեմն ի՞նչ խորհրդակցութիւն ունեցան :

— Հայրս առաջարկեց որ Սքուէրչափիքօ, եթէ կրնայ, — քանի որ կը հաւտայ թէ կարելի է — համոզէ Ձեզ, աջակցութեան՝ գործակցութեան համար : Իսկ եթէ անկարելի ըլլայ, թողուլ որ քաղաքին պաշտպանութեան գործին նուիրուիք, ինչպէս կ'ուզէք. միայն պէտք է Սքուէրչափիքօ երբէք իր յարաբերութիւնները չի խզէ Ձեզի հետ ու աշխատի ուրիշ ճամբու մը առաջնորդել :

— Ինչպիսի ճամբու :

— Մօրեղբայրնիդ պիտի աշխատի համոզել Ձեզ որ, քաղաքին պաշտպանութեան համար աշխատելով հանդերձ, ըմբռնէք թէ անկարելի է պաշտպանել զայն, թէ անհրաժեշտ է միջին ճամբայ մը գտնել :

— Յոյց տուի՞ն այդ միջին ճամբան :

— Այո՛, Քէրայներու իշխանութեան հովանիին տակ, գաղութին բոլորներքին քաղաքային կազմակերպութիւնն ու օրէնքները յարգուելու պայմանով, տեղական իշխանութիւն մը կազմէ, որ դաշնակից ըլլալ Օսմանեան կառավարութեան : Այս գաղափարին եթէ համոզուիք, հայրս կը խոստանայ Ձեր ընտանիքին՝ որդւոց որդի տիրելու պայմանով՝ յանձնել թէոգոսիայի կամ Մանգուրի կառավարչութիւնը :

— Ինքը, ուրեմն, վստահ է թէ Քէրայներու պիտի յանձնուի Խրիմի բովանդակ Խանութիւնը :

— Անտարակոյս . կը թուի թէ այս մտքով դաշինք մը կայ արդէն հօրս ու Ֆաթիհի միջև :

— Ուրիշ ինչե՞ր խօսեցան :

— Ուրիշ ոչ մէկ խօսակցութիւն անոնց միջեւ, բացի նոր ժամադրութենէ մը :

— Որո՞ւ հետ :

— Իրարու հետ, իրենք իրենց մէջ :

— Ե՞րբ և ո՞ւր :

— Մեր տան մէջ, վաղը գիշեր :

— Դո՞ւք ինչեր խորհեցաք, Փէրիչէհէ՛ր :

— Ա՛հ, մեր խորհուրդը... Մայրս ու ես, Ամիրբէ՛գ, ամբողջ գիշերը ունեցանք և՛ հիացում Ձեր տեղամարդու կորովին վրայ, և՛ տառապանք՝ Ձեր անձին սպառնացող վտանգներուն նախազգացումով, և՛ անձկութիւն գալիք օրերուն ու դէպքերուն համար : Ա՛հ,

երէկ գիշեր աւելի քան երբէք խորունկ վի՛ մը բաց-
ուեցաւ մեր երկուքին միջև...

— Փէրիշէնէ՛ր, հօրդ ու իմ միջև թշնամութիւն մը
չի կրնար բաժնել մեր սիրտերը...

— Այո՛, բայց...

— Բայց, ի՞նչ...

— Բայց դուք թշնամի մը պիտի ըլլաք մեր ընտա-
նիքին հանդէպ:

— Կը սխալիք, ես թշնամի պիտի ըլլամ էմինէքի
քաղաքականութեան և ոչ թէ անոր անձին. իսկ անոր
ընտանիքին հանդէպ ես բարեկամ մը պիտի մնամ միշտ:

— Մինչև ետք պիտի կրնա՞ք պահել այդ զանազա-
նութիւնը:

— Կը տարակուսի՞ք...

— Իմ ներքին ձայնը ոչ կը պատասխանէ ձեր հար-
ցումին, բայց իմ չրթները կ'ուզեն այո ըսել:

— Եւ ո՛չ իսկ քու չրթները թող ունենան այդ
տարակոյսը:

— Ամբարէ՛գ, ես շատ տանջուեցայ այս գիշեր...
Ա՛խ, ինչո՞ւ հանդիպեցան մեր աստղերն իրարու: Ինչո՞ւ
եւ եղբօնը գործեցի յայտնելու իմ սէրը Ձեզի հանդէպ:
Ինչո՞ւ եւ ուրիշ միջոց մը չի գտայ Ձեզի սպառնացող
վտանգը հաղորդելու համար: Ինչո՞ւ...

— Մի՛, մի՛ խօսիր այդպէս, որովհետեւ դուն կը
պատուես իմ սրտին առագաստը, դու կը փշրես իմ հոգին:

— Աստուած իմ, որ զուարթունը դրաւ իմ սրտին
մէջ սէր ու խանդաղատանք... Ձեզի հանդէպ...

Հեծկատութները կը խեղդէին անոր կոկորդը:

— Ի՛նչ... ուրեմն կը զղջա՞ք իսկէնտէրը սիրած
ըլլալնուդ համար...

— Ո՛չ, ո՛չ. այդ իմ միակ մխիթարութիւնն է.

Թող առնեն այդ սէրը ինձմէ, Փէրիչէհէր հող ու մոխիր պիտի ըլլայ այլևս:

— Խղճահարութիւններ ունեցար, ուրեմն, գաղտնիքներ տուած ըլլալուդ համար ինձի...

— Կը համարձակի՞ք այդ բառերով այրել ձեր շրթները... Իսկէնտէ՛ր, այն բոլոր գաղտնիքները զորացարդ հաղորդեր եմ Ձեզի՝ Ձեր գիտնալիքներն եղած են արդէն. ես տուեր եմ վայրկեան մը առաջ, երբ ուրիշներ վայրկեան մը ետքը պիտի յայտնէին Ձեզի:

Ոտքի ելաւ յանկարծ:

— Ամիրբէ՛գ, Ձեր քայլերը հաստատուն են ու կորովի, Ձեր ուղին գծուած է, քալեցէ՛ք, իսկ ինձ թողէ՛ք որ երթամ...

— Ո՛ւր...

— Իմ հարէմը... հոն փակ է, հոն երկինք չկայ, հոն պրե չկայ...

— Այդպէ՛ս... դուն կը փախչիս Իսկէնտէրէն, որպէս թէ մահն ինքնին ըլլար ան...

— Եթէ գիտնայի, Իսկէնտէ՛ր, որ դուք մահն իսկ էք, կը փաթթուէի Ձեր մանգաղին, բայց դուք կեանքն էք, ու էմինէքի աղջիկը պէտք է փախչի Ձեր երեսէն...

Թռա՛ւ... կորսուեցա՛ւ ան, գլխիկոր ու վշտահար, գնաց որպէս ամառնային թուխպ ու մռայլ ամպ՝ որ կերթայ զեղուլ իր գոգն ամբարած անձրեւը թաթաւուն:

— Իսկէնտէ՛ր, դուն ժանտախտն ես, դուն սերմանացանն ես վշտի... քու քայլերդ ամէն տեղ տառապանքը կը պաշտօնեն: Դուն երկինքը դժոխք պիտի դարձնէիր, իսկ դժոխքը պիտի դողար քու մօտենալդ տեսնելով...

Այսպիսի դառն խորհուրդներ քչեցին, բերին զիս իմ սենեակը: Ա՛խ, ինչո՛ւ ես ալ արցունք չունիմ իմ

աչքերուն մէջ... ինչո՞ւ չունիմ այդ սփոփանքը վշտին:

Երբ այս տողերը կը գրեմ, ունիմ այն միեւնոյն խռովքը, միեւնոյն պակուցումը, միեւնոյն թախիծը, ինչ որ ունէի երէկ այս վայրկեաններուն: Գրիչս չէ կարող թարգմանն ըլլալ իմ հոգեկան յոյզերուն. միտքս կ'զգայ միեւնոյն ընդարմացումը... պէտք է թողուլ գրիչը...

Մայիս 20

Անցնող երկու երեք օրերը ստիպուեցայ քաղաք անցնել, այդ պատճառով չկրցի Օրագիրս շարունակել: Թո՛ղ որ իմ կեանքի շուրջ ու է կարեւոր դէպք չպատահեցաւ արդէն:

Մայիս 17ի երեկոյին երկար տեսակցութիւն մը ունեցանք ես ու մօրեղբայրս: Անոր դերը պարզ էր և նախապէս գծուած: Արդէն գիտէի ես իր բովանդակ բլանը, շնորհիւ Փէրիչէհէրի յայտնութեան: Բայց թողուցի որ ուզածը խօսի, ուզած կապարովը ձուլէ իր որոշուած ծրագիրները:

Ան կ'երեւի պէտք է համոզուած ըլլայ այլեւս թէ իսկէնտէր չէ կարելի լուողել, որպէս զի աջակցի էմի-նէքի կամ օսմանեան բանակներուն: Ան սկսաւ համոզուած ցուցնել իմ բռնած ուղղութեան նկատմամբ. ապա սկսաւ «միջին ճամբան» ցուցնել ինծի. ան ուղեց զիս առաջնորդել այն եզրակացութեան, որը յայտնած էր ինձ էմինէքի գեղանի դուստրը: Բայց այդ գետնին վրայ եւս հանդիպեցաւ բուռն ընդդիմութեան իմ կողմէ: Ան դարձեալ նոր պայմանաժամ տուաւ ինձ ու քաջուեցաւ իմ սենեակէն: Գիշերը էմինէքի մօտ ան-

ցուց ան ու յաջորդ օրը դարձաւ իր պաշտօնատեղին: Շատ ալ չի հետաքրքրուեցայ ես իրենց այս նոր խորհրդակցութեան մասին, համոզուած որ անոնք երկուքը դաւադրութիւն մը չեն կրնար սարքել ինձ դէմ. իսկ այդպիսի պարագայի մը իմ հրեշտակները պիտի տեղեկացնէին ինծի:

Յաջորդ օրը կատարուած էր Էմինէքի դատեր մկրտութիւնը, անոր հարէմին մէջ: Եռսուֆ իր սանուհին կոչեր էր Սաքենիկ:

Մայիս 19ին ստիպուած մնացի քաղաք, ամբողջ օրն ու գիշերը զինուորական խորհուրդի կարեւոր գործերով զբաղուած:

Այսօր դարձեր էի ամարանոց, երբ, Եռսուֆ ինծի գալով,

— Տէ՛ր իմ, կ'ըսէ, արձանին մօտ Ձեզի կ'սպասեն:

— Հիմա՞կ ... կը հարցնեմ անոր:

— Այո՛, հիմակ իսկ... կը նետուիմ առաջ. բնազդ մը զիս կը քշէ այս անգամ: Հո՛ն, Տերմինոսի արձանին մօտիկ, Սաթենիկի մայրն է, Սանդուխտ հանըմը: Հետաքրքրութիւնը զիս կը ծամծմէ...

— Ա՛հ, տիկին, ինծի՞ կ'սպասէիք:

— Այո՛, Իսկէնտէ՛ր, կ'ուզէի տեսնել Ձեզ, և բախտաւոր եմ որ կրցայ շուտով հանդիպիլ Ձեզի:

— Խնդրեմ շուտով յայտնեցէք, ես բոլորովին Ձեր տրամադրութեան տակն եմ:

— Շնորհակալ եմ, Ամիրբէգ: Որդեա՛կ, ես եկած եմ Ձեզի ծառայութիւն մը մատուցանելու:

— Ա՛հ, աստուածային օժանդակութեան բազուկն էք Դուք ինձ համար, Տիկին...

— Յոյժ կարեւոր խորհրդակցութիւն մը կատարուած է մեր տան մէջ, որուն մասնակցած են ի մէջ այլոց մօ-

բեղբայրդ, Սարգսէյ Մարտիրոսեան, Դորապալեան և ուրիշներ:

— Երբ տեղի ունեցած է այդ խորհրդակցութիւնը:

— Երէկ գիշեր:

— Չափաւանջ կը հետաքրքրէք զիս:

— Այդ խորհրդակցութեան նիւթ դարձած են ամէնէն աւելի Գոթոլպէյ ու Ամիրբէգ Իսկէնտէր:

— Ի՞նչ տեսակէտով խօսակցութեան նիւթ դարձեր ենք մենք:

— Պարզ է, դուք երկուքդ հայ իշխաններուն մօտ կը ներկայանաք որպէս առաջնորդներ ու իրենց բառով շարժուիշներ: Հետեւաբար պէտք է չեզոքացնել Ձեր գործունէութիւնը կամ զՁեզ:

— Լաւ, ինչ միջոց խորհեցան...

— Սարգսէյ առաջարկեց սպաննել զՁեզ միաժամանակ, Գոթոլպէյը քաղաքին մէջ, իսկ Ձեզ՝ ամառանոցի չամբուն մը: Անոր այս գաղափարին բացարձակ կերպով դէմ կեցան Էմինէք ու Սքուէրչաֆիք: Դորապալեան առաջարկեց խնայքի մը հրաւիրել Ձեզ՝ ու թոյնով սպաննել: Այս գաղափարը ժողովին մէկ մասը կը պաշտպանէր, իսկ միւսը դէմ էր:

— Որո՞նք դէմ էին...

— Մասնաւորապէս մօրեղբայրդ ու Էմինէք: Վերջապէս որոշեցին յարաժամ լրտեսել Ձեր բոլոր քայլերը, հայ իշխաններուն մէջ գաղտնի ժողովներ օտարքել՝ Ձեզի դէմ հանելու համար, և չեզոքացնել Ձեր գործունէութիւնը ուրիշ զանազան միջոցներով, ծաւով կը տեսնէինք, Ամիրբէգ, որ հայ իշխաններ դաւաճանութեան ստոր խորհուրդներով լի են. Դորապալեան մինչև հոգ աժուր կառչած կը մնայ իր գաղափարին վրայ, որ է թունաւորել Ձեզ: Նոյնիսկ խորհրդակցութեան վերջին

Վայրկեաններուն ան կը յայտնէր թէ ո՛ր է մէկը եթէ
թունաւորէ կամ սպաննէ ձեզ երկուքդ, ժողովին հա-
ճելի բան մը ըրած պիտի ըլլայ, թէն ժողովը պաշտօ-
նապէս դէմ կը կանգնի այդ գործը յառաջացնելու գա-
ղափարին: Իսկէնտէ՛ր, մայր ու աղջիկ մենք համոզ-
ուած ենք թէ այդ վատերը անպայման պիտի գոր-
ծադրեն իրենց դիտաւորութիւնը ուստի կը խնդրենք,
կը պաղատինք զգոյշ եղէք...

— Անհոգ եղէք, Տիկին, այսքան ծանօթութիւն
հերիք է մեզի ամէն զգուշութիւն ընելու և իրենց փո-
րած փոսին մէջ զիրենք ձգելու համար: Կ'երևի շատ
զգածուեցաք այդ խորհրդակցութենէն...

— Տարապայման. մանաւանդ Սաթենիկ, հիւանդ
պառկած է սրտին ցաւէն...

— Խեղճ աղջիկ...

— Ինքը ուզեց գալ յայտնել Ձեզի, բայց պարտէզին
մէջ երկրորդ անգամ ըլլալով նուազեցաւ ինկաւ...

— Ա՛հ, ի՛նչ անձնուիրութիւն...

— Վերցուցինք զինքը, առաջնորդեցինք անկողին:
Արդէն էմինէքի հետ Ձեր վերջին տեսակցութենէն իվեր
բոլորովին փոխուած է ան...

— Այո, զգացի ես մեր վերջին տեսակցութեան
ատեն:

— Գիշերները քուն չունի բնաւ, միշտ նոր վտանգ-
ներ կ'երևակայէ Ձեր անձին շուրջ ու կ'ուզէ օգնու-
թեան փութալ...

— Ա՛խ, Տիկին, ես դժբախտ դարձուցի Ձեր գեղա-
նի դատրիկը...

— Ո՛չ, Ամիրբէգ, ո՛չ. ես գիտեմ Ձեր յարաբերու-
թիւններուն բոլոր մանրամասնութիւնները. դուք չէք որ
դժբախտ դարձուցիք զայն, այլ ինքն էր որ իր սիրոյ

յայտարարութեամբ թուժեր կանգնեց Ձեր կեանքին առջև...

— Ձէ՛, Տիկին, չէ՛, ես դժբախտ աստղի ծնունդեմ, ես իմ բոլոր անցած տեղերը ցաւ կը ցանեմ...

— Ես իմ հոգիովը կը վկայեմ թէ Ձեր աստղը փայլուն է, Ամիրբէ՛գ, ես հաւատք ունիմ թէ Ձեր փոխադարձ սէրը պիտի պտղաբերի աս պտղատու ծառին երփնագեղ ծաղիկներուն պէս:

— Այդ հաւատքն է, Տիկին, զոր ես չունիմ դժբախտաբար. կրօնական, ընկերային այնպիսի կաշկանդող կապեր կան, որ երազազի մը փոկին պէս կը սեղմեն իմ կոկորդը. ընտանեկան աւանդութիւններ, ինծի աւանդուած վրէժի կտակներ կան, որ կը գրաւեն իմ բովանդակ էութիւնը:

— Այդ բոլորը արգելք չպիտի կրնան ըլլալ Ձեր սիրոյն:

— Ձէ՛, Տիկին, ես յաւիտենական ուխտադիր ամուրիին եմ, ես ամուսնացած եմ իմ գաղափարներուն հետ... Եւ այդ է պատճառ որ ես չպիտի կրնամ երջանկացնել ձեր սիրուն զաւակը, որ արժանի է երջանկութիւններու ամէնէն կատարեալին: Մի՛ մոռնաք, Տի՛կին, որ Էմինէ՛քի աղջիկն է ան ու իսլամ, իսկ ես՝ Սիմիսեան Իսկէնտէրն ու քրիստոնեայ...

— Ա՛հ, միակ խտրոցը ձեր միջև ա՛յդ է դժբախտաբար:

— Եւ մեծագոյն խտրոցը որ մեր միջև հսկայ լեռներ է դիզած: Կ՛ուզէի՞ք, Տի՛կին, որ Սիմիսեան ճեղք ուրանայ իր կրօնը:

— Ա՛հ, չեմ կրնար այո ըսել...

— Ես հայրենի կտակ ունիմ իսլամացած ու դաւաճան ազգակիցներու վրէժը լուծելու, ե՞ս ալ գործեմ

այդ միեւնոյն արարքը... Ձեմ կրնար ընել այդ բա-
նը, այդ իմ կարողութենէն վեր է։ Ահա թէ ինչո՞ւ
Տիկին, ես կը տառապիմ իմ տխուր ու ամուլ սէրե-
րով... մշտնջենական կռիւ կայ իմ մարմինին ու հոգիին
միջեւ, իմ զգացումներուն ու կամքին միջեւ։ Պրոմե-
թէոսը կողկասի սարերուն վրայ շղթայուած ու իր սիր-
տը անգղի մը մշտնջենի կուր, Պրոմեթէոս, կ'ըսեմ,
այնքան վիշտ ու տառապանք չի կրնար զգալ որքան
ես կ'զգամ։ Որովհետեւ ան գիտէ թէ պատժուած է,
իսկ ես չունիմ այդ գիտակցութիւնը։ Քանի քանի
անգամներ բողոք բարձրացուցեր եմ Աստուծոյ ու սուր-
բերուն, թէ ինչո՞ւ մեզ երկուքս իրարու դէմ հանած
են, ինչո՞ւ սէր դրած են իմ ու անոր սրտին մէջ։

— Դժբախտ էք, երկուքնիդ ալ...

— Առաջին վայրկենին ըսի ես Ձեր հրեշտակին, թէ
մեր սէրը տառապանք կրնայ ծնիլ միայն... թէ մենք
փարսախներով հեռու ենք իրարմէ, հորիզոնն ենք մենք՝
երկինքն ու երկիրը, որ յաւիտենապէս բաժնուած են
իրարմէ, նոյնիսկ հոն ուր կը կարծուի թէ միացած են
... Եւ Դո՛ւք, բարի ու ազնուական հոգի, ըսէ՛ք հիմակ
թէ կ'արժէ՞ որ ապրի Սիմիսեան շառաւիղը...

— Այո՛, պէտք է ապրի, որովհետեւ աստուածային
արդարութեան գործիքը պիտի ըլլայ ան։

— Այո՛, խաչ մըն է այդ պաշտօնը իմ ուսիս, զոր
ես պիտի տանիմ մինչեւ Գողգոթա. ես իմ խաչի վրա-
յէն կսկիծով պիտի տեսնեմ իմ սիրականներուն հիւծումը,
իմ սիրելիներուն տուայտանքը, մի՛ լաք, Տիկին, Ձեր
արցունքները քացախին հետ խառնուած լեզին են որ կը
մատուցեն իմ մշտատեւ խաչին վրայ... ա՛հ ես
արցունք չունիմ, որովհետեւ անոր աղբիւրները իմ

սրտին մէջ կը բացուին, կը վազեցնեն հոն, կ'ուռեցնեն ու ես կզգամ թէ ան պիտի պայթի օր մը...

Ոտքի կ'ելնէ այս հրաշագեղ նոճին.

— Ախ, ուրիշ բան չունիմ ըսելիք, Ամիրբէ'դ, եթէ ո'չ մաղթանք մը միայն. աստուածային խաղաղութիւնը գայ անդորրացնել Ձեր երկու խռոված հոգիները... Զգուշացէք միշտ Ձեր կեանքէն որ թանկագին է...

Ու կը մեկնի հապճեպով:

Հոս՝ կանգ կ'առնեմ, առանց նոր խորհրդածութիւններու. ես կը փախչիմ այդ դժբախտ վայրէն, կը փակուիմ իմ սենեակին մէջ, ու առաջին անգամ ըլլալով դառնօրէն կը հծծեմ առանց արցունքի...

Մայիս 25

Անցան գացին օրեր, որ անձկութեան ու եղբրական վայրկեաններ էին ինձ համար։ Այսօր դրիչս ձեռք կ'առնեմ կարմրադեղեկու իմ Օրագրին էջերը՝ ամփոփ կերպով պատմելով իրադարձութիւնները։

Մայիս 21 ին կ'իջնեմ քաղաք ու կը գտնեմ Գոթոլպէյը։

— Նոր լուրեր ունի՞ք, կը հարցնեմ անձկանօք։

— Նոր բան մը չունիմ հաղորդելիք Ձեզի, կը պատասխանէ ան, միայն թէ նախորդ գիշեր տեսնուած է Սարըպէյի, Դորակալեանի ու Սքուէրչաֆիքօյի՝ անջատ անջատ ու նոյնիսկ տարբեր ուղիներով քաղաքէն դուրս ելնելը։

— Ձի կրցի՞ք իմանալ թէ ուր գացած են։

— Սարըպէյ ու Սքուէրչաֆիքօ գացած են դէպի Էմինէքի ամարանոցը, իսկ Դորակալեան Գարապազարի ճամբան բռնած է և իր հետքը կորսուած է։

— Իր բարեկամները, ծանօթները կամ ընտանիքը բան մը չեն գիտեր անոր ուր մեկնած ըլլալու մասին։

— Ո՛չ ոք բան մը գիտէ. իր կնոջ ըսած է թէ մօտակայ թաթար գիւղ մը պիտի երթայ ու յաջորդ առաւօտ պիտի դառնայ։

— Դարձե՞ր է։

— Այո՛, երեքն ալ յաջորդ առաւօտ քաղաքն էին արդէն։

— Միասին դարձած են։

— Ո՛չ։

— Գոթոլպէյ, կը յարեմ վերջապէս, այս քանի մը օրերս ամարանոց չպիտի երթամ, այլ պիտի մնամ քա-

դաք, և կը պահանջեմ որ իմ մօտէն չի գատուիք բընաւ:

— Լաւ, մեր տունը կը մնաք, ուրեմն:

— Կ'ընդունիմ. ո՛չ մէկ վայրկեան պիտի բաժնուինք իրարմէ, ու թէև դուք ինձմէ տարուք էք, բայց կը պահանջեմ որ առանց իմ խորհուրդին ո՛չ մէկ տեղ երթաք, ո՛չ մէկ գործ կատարէք:

— Բա՛ն մը գիտէք, արդեօք:

— Այո՛, գիտեմ և ժամանակը երբ գայ պիտի յայտնեմ Ձեզի:

— Կ'ընդունիմ Ձեր բոլոր պայմանները, վստահ եղէ՛ք որ ծառայի մը պէս կրնաք վարուիլ ինծի հետ:

— Ոչ ծառայի, այլ մտերիմ ու սիրակից բարեկամի մը պէս:

— Այդպէս թող ըլլայ:

— Այս գիշեր պէտք է բոլոր հայ իշխաններուն տուները մարդ զրկենք, իմանալու համար թէ տո՛ւնն են:

— Կը կասկածի՞ք թէ գաղտնի ժողով կրնա՞ն գումարել:

— Ո՛չ միայն կը կասկածիմ, այլև գիտեմ թէ պիտի ընեն:

— Ե՛րբ:

— Այդ է ահա զոր կ'անգիտանամ, որովհետև դեռ սարքողներն ալ ժամը որոշած չեն հաւանաբար:

— Ի՞նչպէս կրնանք իմանալ թէ բոլոր հայ իշխանները իրենց տունը կը գտնուին:

— Պէտք է այսօր իսկ ընտրել 30—40 հոգիներ ընտիր խումբ մը երիտասարդներ, և յանձնարարել որ հետապնդեն զանոնք խրաքանչիւրը մէկ կամ երկու հոգիով: Ընթրիքէն ետք, ժողովի յարմար ժամուն պէտք է զարնեն անոնց դուռները և անոնց հետ անձամբ տեսնուիլ ուզեն:

— Ի՞նչ ըսելու են, կամ ի՞նչ պատրուակ ստեղծելու են :

— Շատ դիւրին . կը հաղորդեն թէ գննուական երկու խոշոր մարտանաւեր առանց միջադէպի անցած են նեղուցներէն ու վազն առաւօտ կը հասնին մեր նաւահանգիստը :

— Լա՛ւ , ապահով միջոց :

Նոյն և յաջորդ գիշերները նմանօրինակ միջոցներով ստուգեցինք որ դեռ ժողով կայացած չէ : Իսկ ցերեկները հետապնդութեան ենթակայ ըլլալով , ո՛ր և է յարմար տեղ մը հաւաքում ունեցած չըլլալին քաջ ծանօթ է մեզի :

Անցան այսպէս առաջին երկու օրերը :

Մայիս 24ի առտուն , ես ու Գոթոլպէյ , հրաւէր կ'ընդունինք Տիրիմպաքալեանց իշխանէն , իր եղբոր ծննդեան տարեգարձը տօնելու համար : Զինուորական խորհուրդի ժողովէն ետք պիտի երթանք իրենց :

— Գոթոլպէյ , կ'ըսեմ այն ատեն , հացկերոյթը տեղի պիտի ունենայ իրիկնամուտին . պէտք է որ մեզմէ մէկը գտնուի հոն շատ կանուխ . նոյնիսկ կէս օրին :

— Ես կ'երթամ ուրեմն :

— Ո՛չ , դուք պիտի չերթաք , այլ Աքիքպէյը :

— Պարոն Վա՛րդը . . .

— Ո՛չ , Աքիքպէյ Գաֆաֆը . ան ծերունի է և մեզի հաւատարիմ :

— Ի՞նչ պիտի ընէ հոն . . .

— Իր ներկայութեամբ պիտի արգելք ըլլայ որ խորհրդակցութիւններ տեղի չունենան :

Առանձինն կը հրահանգեմ նաև Եուսուֆը , որ ամէնէն սուր խանչերն առնէ իր վրայ , փոքր չախմախըն լեցուն պահէ ու հետեւի մեզի :

Զինուորական խորհուրդը սովորականէն քիչ մը երկար նիստ ունեցաւ այդ օրը։ Եւ մենք ստիպուեցանք մեր ժամադրութեան յապաղիլ։

Վերջապէս կը հասնինք Տիրիմպաքայեանց բնակարանը։ Հրաւիրեալները ամբողջ հասեր են արդէն։ Մեր երկուքին մուտքը խանդավառութիւն կը յառաջացնէ ոչ միայն տանուտէրներուն մէջ, այլև հրաւիրեալներուն մեծ մասին մէջ։ Միայն մէկ երկու հոգիներու դէմքին վրայ կը նշմարեմ կեղծիք ու անձկութիւն։

— Սարըպէյն ալ հոս է եղեր, կը շնչէ Դոթուպէյ, առանց լսելի ըլլալու։

— Եւ իր ընկերները, լու՛ռ կաց, կը պատասխանեմ մեղմիկ։

Մեզ երկուքս կը բազմեցնեն սեղանին գլուխը, իրարու քովիկ։ Դոթուպէյ աջ կողմս է. որուն քով բազմած է Էմիրպէյ։ Իսկ իմ ձախ կողմը նստած է Տիրիմպաքայեանց իշխանը, անոր քովիկ Դորակայեան։ Սեղանին միւս անկիւնը նստած են Մարգարեան, Աքիքպէյ Գաֆաֆ, Աքիքպէյ Պարոն Վարդ, անոր քովիկ՝ սեղանին անկիւնը՝ ուրկէ ամէն վայրկեան դիւրին է ելնել ու ինքզինքը սենեակին մէջ ազատ գտնել՝ նստած է Սարըպէյ Մարտիրոսեան։

Իւրաքանչիւր հրաւիրեալի առջև ջուրի շիշ ու պարպ գաւաթներ կը կենան։ Տրիմպաքայեան գերդաստանին կրտսերը, որուն ծննդեան տարեդարձն է այդ օրը, ձեռքն առած օղիի լեցուն շիշը, աւանդական սովորութեան համեմատ, անձամբ կը մատուցակէ, կը լեցնէ իւրաքանչիւր գաւաթին մէջ։ Մաղթանքներ, ուրախ բացազանչութիւններ։ Անձնիւր հանդիսականի առջև, առանձին, մէյմէկ փոքրիկ հաց դրուած է։

— Հացէն մի՛ ուտեր բնաւ, կամ ինծի պէս ըրէ, կը շնչեմ Գոթուպէյի:

Կ'առնեմ հացէն պատառ մը, բերանս տանիլ կը ձեւացնեմ, ու անզգալաբար կը նետեմ սեղանին տակ:

Նոյնը կ'ընէ Գոթուպէյ: Օղիի գաւաթները կը լեցուին ու կը պարպուին: Հրաւիրեալներուն զուարթութիւնը աւելի ևս կրկնապատկելով:

Վերջապէս կը վերցուն օղիի սպասները, թացաններու, աղանդերներու պարպուած պնակները, ու սեղանին մէջտեղ կը դրուն խորովուած հնդկահաւ մը և գառնուկ մը: Տանուտէրը անձամբ կը մատուակէ հրաւիրեալներու իւրաքանչիւրին պնակները լեցնելով, միշտ մէյմէկ սրախօսութեամբ համեմուած:

Գինիի առաջին գաւաթները անձամբ կը լեցնէ դարձեալ երիտասարդ տօնապետը: Գաւաթները կը պարպուին մաղթանքներով, զուարթ գոչերով:

— Այս գինին լաւ չէ՛, կը գոչէ յանկարծ կոշնատէր տանուտէրը. Զուղայի գինիէն բերէք, կը հրամայէ:

Անմիջապէս գաւաթները կը ժողվուն՝ մաքրուելու համար: Եւ սպասաւորը մեծկակ ափսէի մը մէջ լեցուած գաւաթները կը բերէ կարգով կը շարէ հանդիսականներուն առջև: Ուշադրութիւնս կը դրաւէ այն պարագան որ երկու զատուած գաւաթներ, ափսէին մէկ անկիւնը, կը դրուն իմ ու Գոթուպէյի առջև: Աչքիս տակէն կը դիտեմ Դորակալեան իշխանը, որուն գոյնը կը փոխուի յանկարծ ու ձեռքերը կը դողան իր գաւաթը առած միջոցին:

Զարմանալի՛ բան. Տիրիմպաքալ իր պաղարիւնը երբե՛ք չի կորսնցնել:

Գաւաթները ձեռք առնուելուն պէս, կը գոչեմ ամուր չեչտով մը.

— Իմ և Գոթոլպէյի գաւաթները պիտի փոխանակակենք Տիրիմպաքալ և Դորակալեան իշխաններու գաւաթներուն հետ :

— Այո՛, կը յարէ Գոթոլպէյ, անոնց գաւաթները լեցուն են :

— Ի՜նչ, ա՜չք տնկեցիք մեր գաւաթներուն, կը պատասխանէ Դորակալեան, ամէն մարդ իրեն ինկած բաժինէն գո՛ւ պէտք է ըլլայ :

Իր բառերը կը թափթփին բերանէն, անոր ձեռքը կը դողայ և գաւաթը գետինը կը դնէ : Կը նշմարեմ Սարըպէյը, որ նոյնպէս սաֆրանի գոյն կը հագնի. ան ալ սարսուռ ունի :

— Ո՛ւշ, պէտք է փոխանակենք, կ'ըսեմ ու կը ջանամ ժպտիլ, բայց իմ ժպիտը հեզնութեան խմորն ունէր թաքթաքուր :

— Զըլլար անանկ բան, կը գոչէ Դորակալեան :

— Ես կը փոխեմ իմ գաւաթը, կ'ըսէ Տիրիմպաքալ ու կ'առնէ իմ ձեռքինը :

Նոյնը կ'ըսէ Դորակալեան Գոթոլպէյի գաւաթն առնելով : Սարըպէյի դէմքը կապուտցած է հիմակ :

— Յակոր, կը ձայնէ Դորակալեան, սպասաւորին դառնալով, ասանկ քիչիկ գաւաթներ մենք ալ չենք կրնար խմել, ա՛ռ ասոնք և լրացո՛ւր :

Սպասաւորը առաջ կը նետուի :

— Զէ՛, կը ձայնեմ տիրական կերպով, մեր պայմանը փոխանակել էր, դուք փոխանակեցիք, պէտք է ատով գոհանաք :

Սարըպէյի դէմքը կարմրեցաւ յանկարծ :

— Դուք չգոհացաք, մենք ի՜նչպէս գո՛ւ ըլլանք, կը պատասխանէ Դորակալեան, ջանալով իր դողը զսպել :

— Ես կը խմեմ, բարեկամներ, կը յարէ Տիրիմպաքալեան ու գաւաթը կը տանի դէպի բերանը :

Դորակալեան կը ճչէ յանկարծ .

— Չէ՛, պիտի չխմե՛ս, կ'արգիլեմ .

— Պիտի խմեմ, կը գոչէ կոչնատէրը .

— Պիտի չխմե՛ս, կ'ըսեմ . կը ճչէ դարձեալ ու ձեռքը կը տանի անոր գաւաթին, որ բերնին մօտեցեր էր արդէն, կը դարնէ անոր, որ կը թափի կիսովին .

— Մի՛ թափե՛ր, դաւաճա՛ն, կը պոռամ :

Սարըպէյ կը ցատկէ վեր . կը խոյանայ դէպի ինծի, կը տեսնեմ դաշոյնը մերկացած : Կը ցատկեմ ես ալ իմ տեղէն, ու խանչերովս սոսկալի հարուած մը կուտամ ճիշդ կուրծքին, կռնակին վրայ փռելով զայն .

Կը տեսնեմ Եռսուֆն ու Գոթովպէյը մերկացուցած իրենց «խանչէր»ները կ'ուզեն յարձակիլ Սարըպէյի և Դորակալեանի վրայ :

— Թողէ՛ք այս դիակը, Դորակալեանը կապեցէ՛ք, կը պոռամ : Դուռը զոցեցէ՛ք : Պարոններ, ո՛չ ոք տեղէն չարժի :

Արդէն ամէնքն ալ ապուշ դարձած են ու սարսափած : Կը նայիմ փռուած դիակին, աքացի հարուած մը կուտամ անոր ու կը ճչեմ .

— Այսպէ՛ս պէտք է սատկին մատնիչ ու դաւաճան Հայերը :

Դորակալեան աղիողորմ ճիչեր կը հանէ . կ'ուզէ ոտքս իյնալ, ներողութիւն խնդրել :

— Վիրաւորուած է՛ք, Տէ՛ր իմ, կ'ըսէ յանկարծ Եռսուֆ :

Այո՛, ձախ բազուկէս արիւն կը հոսի : Դաւաճանին սուրը ծակեր է զգեստս ու կտրեր է դնդերներէն ջնջին մաս մը :

— Վիրաւորուե՞ր եմ... ոչի՛նչ... կը պատասխանեմ :

Կը հանեմ խայքանը ճամփանս, չապիկս վեր կը քաշեն. վէրքը գինիով կը լուան ու լաթ մը կը փաթթեն շուտով: Աթոռի մը վրայ նստած եմ հիմակ. ոտքի վրայ են Տրիմպաքալեանները, Գոթոլպէյ, Դորակալեան՝ կ'սպուած, Աքիքպէյ Խաֆաֆ եւլն. Խօսքս կ'ուղղեմ կոչնատէրին.

— Շուտով ձերբակալել տուէք Ձեր սպասաւոր Յակօբը:

Իրար կ'անցնին, չկայ, փախեր է:

— Տրիմպաքալեան իշխան, դուք տեղեկութիւն ունէի՞ք սարքուած դաւէն, կը հարցնեմ անոր:

— Ո՛չ, բնա՛ւ, Ամիրբէ՛գ, Աստուա՛ծ է վկայ...

— Հիմակ դուք ալ յանցաւոր չէ՞ք զգար ինքզինքնիդ:

— Ա՛հ, բացարձակապէս յանցաւոր եմ որ այսպիսի դաւադրութիւն մը կը սարքուի իմ տան մէջ, ու ես տեղեկութիւն չունիմ:

— Բնա՛ւ զգացած չէիք:

— Երբէ՛ք...

— Իսկէնտէ՛ր, մի՛ չարչարէք տանուտէրը, ըսաւ Դորակալեան, որովհետեւ ան բնաւ տեղեկութիւն չունի այս գործէն:

— Լա՛ւ, ուրեմն, ահա քու մատնիչ ու ստոր ընկերօջ դիակին առջեւ կը հրաւիրեմ զքեզ որ ճշմարիտը խօսիս:

— Հարցուցէ՛ք, ես պատրաստ եմ պատասխանելու:

— Այս խորհուրդը ո՛ւր յղացաք և որո՞ւ հետ:

— Սարըպէյի հետ ու մեր տունը:

— Անկէց առաջ այս խորհուրդն ունեցած չէի՞ք բնաւ:

— Ո՛չ...

— Դորակալեա՛ն, քու բոլոր գաղտնիքներդ ինծի ծանօթ են, ահա խանչէրս պատրաստ է քու արիւնդ ալ պոռթկացնելու, եթէ ստոյգը չխօսիս...

— Հարցուցէ՛ք և ես ճշմարտութիւնը պիտի խոստովանիմ:

— Մայիս 19ին գիշերը ո՛ւր էիր:

— Էմինէքի տունը:

— Ի՞նչ ընելու գացիր հոն:

— Սարըպէյ զիս հոն տարաւ:

— Ինչո՞ւ առանձինն Գարապազարի ճամբան բռնեցիր ուրեմն:

— Որպէսզի Էմինէքի ամարանոցն երթալս մարդ չիմանայ:

— Ո՞վ կար ժողովին:

— Մօրեղբայրդ, Էմինէք, Սարըպէյ և թաթար իշխաններ:

— Ի՞նչ էր ձեր խորհրդակցութեան նիւթը:

— Թէ ի՞նչպէս կարելի է Գոթուպէյն ու Ձեզ հեռացնել Թէոդոսիայի պաշտպանութեան գործէն:

— Ի՞նչ առաջարկներ եղան:

— Սարըպէյ առաջարկեց սպաննել ձեզ երկուքդ ալ, ուրիշներ առաջարկեցին թունաւորել:

— Ո՞վ առաջարկեց թունաւորել:

— Մօրեղբայրդ...

— Սրիկա՛յ... ստախօ՛ւ... Եթէ անգամ մըն ալ ստես ականջդ պիտի կտրեմ, եթէ երկրորդեա, պիտի սպաննեմ քեզ... Ո՞վ առաջարկեց թունաւորել:

— Ես:

— Ժողովը համակարծիք գտնուեցա՛ւ քեզի:

— Էմինէք...

— Ուրիշ ո՞վ...

— Մ'օրեղբայրդ . . .

— Ժողովը ի՞նչ որոշեց ուրեմն :

— Որոշեց հսկողութեան տակ առնել Ձեր քոյրերը, չէզոքացնել Ձեր գործունէութիւնը :

— Հայ իշխաններէն որո՞նց հետ գաղտնի խորհրդակցութիւն ունեցաք :

— Ո՛չ ոքի հետ, թէեւ որոշեցինք ունենալ :

— Ի՞նչ ընելու համար :

— Համոզելու համար որ ականջ չկախեն ձեր խօսքերուն :

— Լսեցի՞ք, իշխաններ, Լսեցի՞ր Տիրիմպաքալեան . . . ահա երկու Հայեր, որոնք մատնութեան, դաւաճանութեան ու ոճրագործութեան խորհուրդներ յղացեր են : Բայց երկինք արդար եղաւ այս անգամ, որ իրենց դարբնած կայծակն իրենց գլխուն պայթեց : Հայրենադաւները թող դողան խանչէրէն . . .

Ապա կը դառնամ Եռսուֆին :

— Թաղին ոստիկանը կանչէ չուտով :

— Արդէն վարը երկու երեք ոստիկաններ Ձեր հրամանին կ'սպասեն, կ'ըսէ կրտսեր Տիրիմպաքալեանը :

— Եռսուֆ, անոնց ընկերակցութեամբ տա՛ր այս դաւադիր սրիկան կեդրոնական բանտ : Սա դիակն ալ վերցուցէք այս տեղէն, վարը սենեակ մը դրէք առ այժմ :

Հրամաններս կը գործադրուին անմիջապէս :

— Ելէ՛ք, Գոթոլպէյ, այլեւս գործ չունինք հոս . . .

— Ո՛հ, ոչ. ո՛ւր կ'երթաք, կը ձայնէ տանուտէրը, Իսկէ՛նտէր, ես երախտապարտ եմ Ձեզի . . .

— Այդ խօսքերը պահէ հիմակ . . .

— Ըւղհակառակը, դուք արդար պատիժը տուիք անոնց, Դուք արթո՛ւն դիւցազուն, կը հսկէիք այնտեղ ուր ես կը քնանայի :

— Աւելորդ խօսքեր մի՛ ընէք այլեւս, սա թուաւոր գաւաթներու բովանդակութիւնը չիշի մը մէջ լեցուցէ՛ք և տուէ՛ք Գոթոպէյի:

Կը կատարուի:

— Հիմակ բերէ՛ք մէյմէկ գաւաթ գինի, բամենցէ՛ք հանդիսականներուն:

Գաւաթներ կը լեցուին:

— Պարոններ, իշխաններ, կ'ըսեմ գաւաթը ձեռքըս, մենք ազնուական սերունդէն ենք այն ցեղին, որ ունեցած է փառքի չրջաններ, յաջողութեան օրեր, դիւցազնական իշխանութիւններ, իսկ այսօր վայրավաւատին ու թափառական, ստրուկ ու հալածական, շարչարուած, գերի, թշուառ, կը տուայտի երկրիս վըրայ: Մեր այս ստոր կացութեան միակ պատճառները եղած են նախարարական ներքին պայքարները, քէնը, ատելութիւնը, ռիւը, մանաւանդ հայրենադաւ մատնութիւնը և դաւաճանութիւնը: Մեր մէջ մատնիչներն ու դաւադիրները ամէն անգամ մնացեր են անպատիժ, հասեր են բարձր աստիճաններու և իշխանութեան: Մեր պատմութեան մէջ մէկ անգամ միայն կը հանդիպինք դաւաճանի մը՝ Մեհրուժանի որ իր արժանի պատուհասը կը գտնէ չամփուր պսակով: Հայը, ամէն տեղ իր հետ տալեր է հայրենի այս դժբախտ ու գձուձ մոլութիւնը: Եւ ահա, մայր հայրենիքէն հեռու, տարագիր, այս հիւրընկալ ափերուն վըրայ, մեր այս երկրորդ հայրենիքին մէջ, իժերու ձագի պէս կը բուսնին այդ դաւաճաններէն: Մենք, այդ ցեղին հարազատ զաւակները, պէտք է պատժենք բոլոր այոպիսի մողէսները և օձերը մեր մէջէն. պէտք է մեր խանչէրը կաթեցնէ դաւաճաններու արիւնը, վրէժ գոչելով: Այս գաւաթս, ուրիմս, կը պարպեմ Ձեր ամէնուդ կենացը, մանա-

Լսելը այն անհայտ օրհասարկի թնկացը, իրեն ինքն
հիշեցնելը ևս չէին գիտակցածներս զի՛ն:

Մասնաւոր ինքններս, ւրիշ՝ ինչ քրտնեցող մէջ,
էր պարտաւոր գիտակցածքս ու ինչ միջինը ստեղծ:

Եւստի իմանալով ինչ պատահելով Մարտիկի՝
դիմելը լսեմէն իրենց ընտանիքին, զոր պէտք է թաւ
դէն առանց մեկ անգիտութեան:

Ինչ անմիջեք Պաշտպանի ստեղծ, այն արդէն իսկ
բնականներ, Զանգեզուր, Զառադրաթեան մէջէն ինչպէս
մեկ: Սուրբ անգիտ միտ է ինչ սարգսն իմ, Պաշտպան
պէջ պիտ ինչ անգիտացմէն աւելանալ իրեն իման ինչպէս
Եւստի ինչ մասնաւոր իման:

— Զարդ եղան է. Զեզ անանկ ինչպէս անկ իմ,
ի՛նչն ան:

— Եւստի ինչ Զարդ Զարդան, ինչ անգիտ ինչ
մասնաւոր:

— Այո՛, Զարդ ինչ:

— Անգիտանցէն անգիտ է:

— Այո՛:

Ինչպէս անգիտանցէն, ինչ անանկ մեր միջինէն ինչ
Եւստի:

— Այո՛ առանց ինչ: Զարդ անգիտանցէն, ինչ
անգիտանցէն:

— Մարտիկայրը զրգնց զիս, անգիտանցէն առ-
նկու:

— Ինչ բանի անգիտ անգիտանցէն անանկու:

— Զեզ պատահած փորձանքի մասին:

— Ո՛վ իմ քերական ինչ...

— Մարտիկայր սպասուորը:

— Ինչ իմ քերական...

— Թէ Մարտիկայր քեզ ծանրանցէն վերականգնի է, թէ
թուլանգիտներ էք կային:

— Տունիններն ալ գիտե՞ն այդ բանը :

— Այո՛, յիմար ծառան այնպիսի իրարանցումով ու շփոթութեամբ սկսաւ դուրս կանչել մօրեղբայրը, որ Տիկինը և մայրիկը կասկածեցան : Դուրսը այնչափ բարձրը ձայնով սկսաւ պատմել, որ ամէնքը լսեցին . կուռնելիա նուաղեցաւ ինկաւ...

Անմիջապէս կը դառնամ սենեակ ու ներողութիւն խնդրելով կը մեկնիմ, սրընթաց ու քառատրոփ, ձիուս ետեւէն քաշ տալով Ծուսուֆն ու Վարդը :

Ամարանոց կը հասնիմ կէս գիշերը անցած : Ամէնքն ալ արթուն կը հսկեն : Մօրեղբայրս այդ միջոցին ներս կը մտնէ պարտէզէն : Կը հասկնամ որ է Ռինէքի տունէն կը դառնայ ան : Ի՞մ ներկայութիւնը, ողջ առողջ վիճակի մէջ, նոր կեանք մը կը բերէ թշուառ կիներու սրտին մէջ . կը հրճուին բոլորը, նոյնիսկ բոլոր ծառաները : Մայրս կը գրկէ ու կը համբուրէ զիս, նոյնը կ'ընէ լաւագ . Կուռնելիա կը սեղմէ իմ ձեռքը, բայց իր աչքերն ու սիրտը չատ բան կ'ըսեն ինծի :

Քանի մը բառով կը պատմեմ իրողութիւնը : Քիչ մը կը հանգստանամ ու կը յանձնարարեմ ելնել պառկիլ : Ես կը բարձրանամ իմ սենեակը . ինծի կը հետեւի մօրեղբայրս, որ կը մտնէ իմ ետեւէն :

— Դորակալեան ո՛ւր է հիմակ, կը հարցնէ կրկին . ուղեւիով մանրամասն իմանալ դէպքը :

— Ըսի թէ կեդրոնական բանտն է արդէն, կը պատասխանեմ :

— Ի՞նչ խոստովանութիւններ ըրաւ :

— Պատմեց բոլորը . ինչ որ տեղի ունեցած է :

— Ի՞նչ :

— Պատմեց մայիս 19ի ձեր ժողովը, յայտնեց ձեր որոշումները իմ ու Գոթոլպէյի մասին, վերջապէս ձեր բոլոր դաւերը...

— Մենք դաւ չենք նիւթած բնաւ :

— Չէք նիւթած, բայց իրականութիւնը ձեզ կը
հերքէ :

— Այդ իրենց անհատական պատասխանատուութեան
գործն է ժողովին գործը չէ...

— Իմ փոյթը այդ չէ, մօրեղբայր, այլ այն որ Ձեր
անունն ալ կը մտնէ այս եղեռնական գործին մէջ...

— Բայց ես ի՞նչ պատասխանատուութիւն կրնամ
ունենալ :

— Դուք լաւ կը հասկնաք թէ Ձեր անուան շուրջ
ինչե՛ր պիտի հիւսուին վաղը, թէ ձեր ծածուկ դիմակը
պատռուած է արդէն՝ շնորհիւ այդ դաւաճան Հայերուն :
Բայց դուք այն ըսէք, ո՛ր դացած էիք քիչ առաջ :

— Էմինէքի մօտ :

— Ի՞նչ խօսեցաք :

— Ոչի՛նչ... հաղորդեցի անոր Սարըպէյի ու Դո-
րակալեանի խելագար, յիմար արարքը :

— Դողաց էմինէք :

— Ձի դողաց, բայց խորհապէս վշտացաւ. մանա-
ւանդ որ մենք երկուքս արգիլած էինք իրենց այդպիսի
վատ գործ մը :

— Արգիլած էիք, բայց դուք՝ որպէս մօրեղբայր՝
չի հաղորդեցիք ինծի, չզգուշացուցիք զիս գալիք
վտանգէն :

— Բայց ես չէի կարծեր որ ժողովով արգիլուած
բան մը պիտի գործէին անոնք :

— Ի՞նչ պիտի ըլլայ այսուհետեւ ձեր բռնելիք դիրքը :

— Ինչ որ էր մինչև հիմակ՝ նոյնը :

— Ուրեմն, միշտ դաւադիրի դերին մէջ...

— Երբեք...

— Միշտ էմինէքի հետ...

— Ո՛վ կրնայ արգիլիկ զիս...

— Ձեր և մեր ընտանիքին պատիւը...

— Ես մեր ընտանիքի պատիւին արատ չեմ բերեր:

— Կը բերէ՛ք Ձեր այդ ընթացքով:

— Բնա՛ւ:

— Մօրեղբայր, դուք մեր գերդաստաններուն համարաւը պիտի ազարտէ՛ք...

— Յամա՛ռ էք:

— Որակեցէ՛ք զիս ինչպէս կ'ուզէք, ես Ձեր անունը կը խնայեմ Ձեզի:

— Տուէ՛ք իմ բուն անունը, մի՛ քաշուիք:

— Կ'ուզէ՞ք որ տամ:

— Այո՛:

— Դաւաճան մըն էք:

— Ե՛տ առէք Ձեր խօսքը...

— Ձեմ առնե՛ր:

— Ե՛տ առէք կ'ըսեմ...

— Ի՞նչ պիտի ընէք եթէ չառնեմ:

— Կ'սպաննեմ Ձեզ...

— Ո՛չ, ո՛չ, չէ՛ք կրնար սպաննել, դաւաճա՛ն, կը գործայ Կուռնեկիս, ներս խոյանալով:

Այս անակնկալ խոյանքը՝ այս ներս թափուող բարկութիւնը, այս շանթը իմ վրայ խոր տպաւորութիւն կը գործէ. բայց պակուցիչ կը դառնայ մանաւանդ Սքուէրչաֆիքոյի համար:

— Ո՛չ, Ձեր ձեռքը պիտի չպղծուի Ամիրբէգի անարատ ու սուրբ արիւնով, կը շարունակէ ան. ա՛լ բա՛ւ է Ձեր հայրենադաւ գործունէութիւնը:

— Լռէ՛, աղճկորդի՛, կը պողայ Սքուէրչաֆիքօ, ինքնիրմէն ելած, լռէ՛, հիմակ կը սատկեցնեմ քե՛զ ալ...

— Ահա՛ կուրծքս, գո՛րկ, դուստուն...

— Ո՛հ, կը կտրեմ, բա՛ն է այս գիշերուան թափում արիւնը... մօրեղբաւ՛յր, Ձեզի կ'ուզգեմ խոտքս, ես Ձեզի կը խափեմ որպէ՛ս քնոտրգի՛, կրնա՞ք ուրանալ թէ խոտք տուած էք է մինէքի միջոցաւ Ծաթիկին որ վերջին պահուն պիտի բանաք Թեղոտիայի գոները։

— Յը գրագարա՛նք...

— Ահա՛ նրկինքը վկայ, կ'ուրանա՛ք։

— Ո՛հ,

— Կ'ուրանաք բոլորովին։

— Ո՛հ կ'ըսեմ...

— Դուք այդ խոստումը չի տուի՞ք Գազէստրայի բանակեաղին մէջ, է մինէքի միակ հաւատարիմ ընկեր-
ներուն ներկայութեանը...

— Ե՛րբ։

— Յունվար 15ին...

— Թիւրիմացութի՛ւն... գրագարաութի՛ւն...

— Ահ, գեռ կը տառամսիք... առաքինութիւնը չունիք այո՛ ըսելու անոր, որ այդ գաղտնիքին միակ վկան է ցարդ ու ո՛չ ոքի յայտներ է գայն։

— Աստուա՛ծ իմ... կ'ըսէ ան ձեռքը ճակատին տա-
րած ու կ'իյնայ բաղմոցին վրայ։

— Այդպէ՛ս... գիտցէ՛ք ուրեմն թէ ես Ձեր բոլոր գաղտնիքներուն տեղեակ եմ...

— Ահ, Դուք լրտեսութեան հրեշային կազմակեր-
պութիւն մը ունիք...

— Մօրեղբաւ՛յր, կոչում կ'ընեմ Ձեր ընտանեկութեան, մեր գերդաստաններու իբրեւ մարմնացած պա-
հապան հրեշտակ՝ այս աղջիկը վկայ... խոտք տուէք որ այլեւս յարաբերութիւն չպիտի ընէք է մինէքի հետ։

Ձի կրցաւ պատասխանել ան. կ'երեւի իր ներքին խռովքը կը չարչարէր իր միտքը։

— Եթէ այս խոստումը չի տաք, կը շարունակեմ, ես պիտի չկրնամ երաշխաւորել Ձեր կեանքը, որ վաղուընէ վտանգի տակ է... Ձեր պաշտօնն ու պատիւը իսպառ պիտի կորսնցնէք...

Դարձեալ խորին լռութիւն։

— Մեր գերդաստաններուն անունով, մեր պատիւին անունով կ'աղաչեմ Ձեզի որ այդ խոստումը տաք ինծի։

— Ահ, հայրի՛կ, կը գոչէ Կուռնելիա, խոստացէ՛ք այդ բանը... և ես Ձեր առաքինութեանը համար աւելի եւս պիտի սիրեմ զՁեզ...

— Կը խոստանամ, տղաս, կը խոստանա՛մ, աղջիկս... կ'լսէ ան յորդ արցունքներ թափելով։

Կուռնելիա կը փաթթուի անոր վիզը, կը համբուրէ անոր այտերը խանդաղատանօք։

— Ահ, Կուռնելիան այլեւս ամօթերես չպիտի ըլլայ, կ'ըսէ ան իրեն համար։

— Ո՛չ, աղջիկս, ո՛չ, չպիտի ըլլայ, կը պատասխանէ ան համբուրելով ու գգուելով անոր դէմքն ու գանգուրները։

— Հիմակ գնա՛, աղջիկս, կը յարէ ապա, գնա՛, պառկէ՛, և թո՛ղ որ Ամիրբէգի հետ խորհրդակցութիւն մ'ունենանք։

Կուռնելիա կը մեկնի թաց աչքերով...

— Աստուած զրկեց Ձեզ երկուքդ ալ, Իսկէնտէ՛ր, կ'ըսէ ապա։ Ո՞վ գիտէ իմ կոյր ընթացքը մինչեւ ո՛ւր պիտի առաջնորդէր զիս...

— Եւ մեր ընտանիքին պատիւը...

— Այո՛, կորսուած էինք, ու նոյնիսկ արդէն կորսուած ենք...

— Ո՛չ տակաւին։

— Ի՞նչպէս։

— Դորափակեան հրապարակաւ խոստովանեցաւ թէ դուք արգիլած էք իրենց վատ խորհուրդը :

— Այդ հերիք չէ, սակայն :

— Վաղը միասին վար պիտի իջնենք, ես պիտի աշխատիմ ապացուցանել որ դուք Ձեր հաստատուն գաղափարին զոհն էք, թէ՛ համոզուած ըլլալով լուրջ դիմադրութեան մը անօգուտ ըլլալը՝ աշխատած էք պատերազմի մը առաջքն առնել...

— Արդարեւ այդ է եղած իմ միակ ձգտումը...

— Թէ ուրիշներ, վատեր, օգուտ քաղելով Ձեր այդ համոզումէն, աշխատած են իրենց դաւերուն մասնակից ընել Ձեզ, նոյնիսկ առանց Ձեր գիտակցութեան...

— Այդ է արդէն բացարձակ ճշմարտութիւնը :

— Սակայն հիմակ դաւադիրներուն բուն գոյնը մէջտեղ ելած ըլլալով, Դուք կը քաշուիք նոյնիսկ գաղտնաբար դեր մը կատարելէ, թողլով որ դէպքերը խօսին Ձեր տեղ :

— Այդ խորհուրդը իմինն ալ է :

— Այդպէսով դուք զերծ պիտի ըլլաք ո՛րէ հետապնդութենէ, պիտի մնաք Ձեր փափուկ պաշտօնին վրայ, միայն թէ զիս մէկ բանի մասին պէտք է ապահովցնէք :

— Ի՞նչ բանի :

— Որ, ոչ միայն յարաբերութիւն պիտի չունենաք էմինէքի հետ, որուն համար խօսք տուիք արդէն, այլ և եթէ յանկարծ Ֆաթիհի կամ էմինէքի բանակները յարձակին՝ ո՛չ մէկ օժանդակութիւն պիտի ցուցնէք անոնց :

— Խոստացայ արդէն և դարձեալ կը խոստանամ, իսկէնտէր, դուք լուսաւորեցիք իմ մթամած միտքը, ես դաւադիրներու զոհն եմ եղեր ցարդ :

— Լա՛ւ ուրեմն, այն ատեն մեր ընտանիքին պատիւը փրկուած կ'ըլլայ ու իրերը կը քալեն իրենց ճամբան, առանց մեր պատիւը մրոտելու :

Այս շեշտերով և այս ուղղութեամբ քիչ մըն ալ կը խօսինք և ան կը քաշուի իր սենեակը։ Քանի մը բռնակէ Դուրս կ'եննեմ սենեակէս, կը մօտենամ Կուռնե-լիայի դրան։ Ներսը լոյս մը կը պլպլայ, ռաքի մը ձայնը կը պտտի։ Վարագոյրը կը վերցնեմ ու կը տեսնեմ Կուռնեիան կանգուն սենեակին մէջտեղը։ Կը դառնայ ու կը տեսնէ զիս։

— Ա՛հ, Ամիրբէ՛գ...

Ու կը խոյանայ իմ վրայ։ Ներսն եմ արգէն։

— Կուռնե՛լիա...

Ան իմ գիրկն է հիմակ։

— Ա՛հ, իմ յա՛ջը... իմ առի՛ւծը... Դուք փրկիչը եղաք մեր պատիւին...

— Ես խոստացեր էի քեզի...

— Եւ տէրը եղաք Ձեր խոստումին...

— Բայց դուն ալ փրկեցիր իմ կեանքը։

— Ե՛ս, քու կեանքդ փրկեմ... Սքուէրչաֆիքո-յէ՛ն... Ա՛հ, անոր քաջութիւնը խօսքին մէջն է... անոր խանչէրը արիւն տեսած չէ տակաւին ու Իսկէնտէրինը բնաւ չի կրնար տեսնալ...

— Բայց դու ազատարար հրեշտակ մ'էիր այն վայր-կենին ու նոյնիսկ հիմակ։

— Ձէ՛, Ամիրբէ՛գ, մի՛ չափազանցէք, ես ինչ որ լրի Ձեզի կը պարտիմ, Ձեր հուրը, Ձերը խանդը վառեց զիս...

Շրթունքներս կը զետեղեմ անոր կարմիր շրթներուն վրայ։

Լիլակ մըն է որ կը փթթի իմ բազուկներուն մէջ, ցօղաթուրմ ու թրթռուն։ Անոր աչքերն այնպէս կը յառին ինչպէս արեւակէզ վարդն իրիկուան տամուկ կաթիլներուն։ Կը տեսնեմ որ թեթեւ ցած՝ անգայտացած կ'զգայ ան իմ թեւերուն մէջ։

Ձեմ գիտեր որչափ ատեն կրցայ ես քամել նեկտարը կեանքին. բայց յանկարծ իմ աչքերուն առաջ կը կանգնի Փէրիշէհէրն իր սիրոյ զեղումով: Ձեռքերս կը թուլնան: Եւ Կուռնելիա բնազդական շարժումով մը կը ճողոպրի իմ գրկէն ու կ'իյնայ բազմոցին վրայ:

Յանկարծ նոր գիւտ մը կատարած մէկու մը պէս.

— Բայց ի՞նչպէս կրցաք իմանալ թէ թունաւոր էին այդ բաժակները կը հարցնէ ան:

— Քեզի նման երկնային հուրի մըն էր. Կուռնելիա, որ բացաւ իմ աչքերը, տուաւ ինծի գաղտնիքի բանալին:

— Երազի մէջ թէ արթնութեան միջոցին:

— Հո՛ս մեր մօտիկն է այդ զուարթունը. ո՛չ, մէկ չեն այլ երկու, երկու պարիկ. որ կ'ընակին էմինէքի տան մէջ...

— Բայց, ո՞վ են այդ ազնուական հոգիները...

— Էմինէքի կինը և աղջիկն են այդ ազնիւ հոգիները:

— Անո՞նք յայտնեցին Ձեզի այդ գաղտնիքը:

— Այո՛, անոնք ալ քեզի նման պահապան հուրիներ են իմ կեանքիս համար:

— Ուրեմն...

— Ա՛հ, դու գիտես, պաշտելի՛ հոգի, որ Իսկէնտէր ստել չի գիտեր... ես սիրած եմ մանաւանդ Փէրիշէհէրը՝ այն միւսնոյն սիրով որով սիրած եմ զքեզ... տարբերութիւնը հո՞ն է որ ես քու շրթներդ եմ համարուած, իսկ անոր ճակատը միայն...

— Ուրեմն, ապագայ կողակիցդ է ան...

— Ո՛չ, ո՛չ. ես կողակից չունիմ և պիտի չունենամ ընաւ... Եթէ ես կողակից մ'ունենայի, Կուռնելիան աւելի մօտիկ էր ինծի քան Փէրիշէհէրը, որովհետեւ Իսլամ մըն է ան, գէթ արտաքուստ...

— Ուրեմն ներքուստ քրիստոնեա՞յ է :

— Այո՛, նոր մկրտուեցաւ իր մօրը ու իր փափաքով Նուսուֆ կնքահայրն է իրեն ու իր աւագանի անունն է Սաքենիկ :

Կուռնելիա նուազուն աչքերով, երեսը ձեռքերուն մէջ կ'առնէ, ու կ'սկսի խորապէս հառաչել :

— Կուռնելիա, իմ երկնային Պէտղրիչէ, իմ յայտնութիւնը զգեանե՞ց քեզ . դու տարակոյսներ ունիս քու մտքին մէջ . . . Ձի համոզուեցա՞ր թէ իբրեւ կողակից սիրած չեմ գայն ու չեմ կրնար սիրել երբեք . . .

— Իսկէնտէ՛ր, դուք փոխանակ սիրելու անիծեցէք Կուռնելիան, դժոխային ոգին է ան, որ եկած է փաղաքուշ միջոցներով մոլորեցնել Ձեր սիրտը . . .

— Ինչե՛ր կը խօսիս, Կուռնելիա . . .

— Ան եկած է փուշի պէս ցցուելու Ձեր երկուքին միջև ու քանդած է Ձեր երազները երջանիկ . . .

— Սխալ կը խորհիս, դու քու սրտին թարգմանը չե՛ս :

— Այո՛, ինչ որ կ'զգամ այն է որ կը խօսիմ, ես մինչև հիմակ աչքեր չունէի, խաւարին մէջ . հիմակ լոյսին մէջ կը տեսնեմ ամէն բան : Դո՛ւք, Իսկէնտէր, իմ արցունքներէն պարտուեցա՛ք, դուք զոհեցիք ինծի համար Ձեր սէրն ալ, Ձեր երազներն ալ, Ձեր ապագան ալ : Ա՛հ, ես թշուառական աղջիկ մըն եմ, որ խաւարը խմորեցի Ձեր տունէն ներս . . .

— Դուն կը յուսահատեցնես Ամիրբէ՛գը, Կուռնելիա, դուն վիշտեր կը բարդես իմ վիշտերուն վրայ :

— Ե՛ս եմ, ես եղած եմ Ձեր բոլոր վիշտերուն սկզբնապատճառը, ե՛ս եմ Ձեր երկնքի մութ ու խաւար ամպը, ես գարշելի աղիճ մըն եմ . . .

— Ա՛հ, դուն կը հայհոյե՛ս և՛ Աստուծոյ դէմ, ե՛ւ

իմ հոգուս դէմ, և՛ բոլոր սրբութիւններուն դէմ...

— Ափսո՛ս, որ դեռ կ'ապրիմ... իմ զարչելի չուն-
չը կը պտտցնեմ այս սուրբ տան մէջ...

— Աստուած իմ, կանացի նախանձ պիտի գտնէի ես
այս երկնային հոգիին մէջ, Կուռնե՛լիա, Կ'ուզէիր որ Իս-
կէնտէր ուրիշ ծաղիկներ ալ չսիրէ՞ր երբեք...

— Ո՛հ, ո՛չ, Ամիրբէ՛գ, դուք սուրբ մըն էք, դուք
դիւցազն մըն էք, դուք գիտցաք զոհարերել Ձեր ամէ-
նէն նուիրական բանը՝ Ձեր կեանքը, ես պէտք է եր-
կրրագագեմ Ձեր սրբութեան առջև, ե՛ս, պիղծ մեղաւո-
րուհիս...

— Կուռնե՛լիա, Կուռնե՛լիա, Կ'աղաչեմ քեզի, փերջ
մը տուր այդ խօսքերուդ, որ տապարի պէս կը ջախ-
ջախեն իմ գլուխն ու սիրտը, Դուն պիտի ստիպես զիս
յուսահատութեան ամէնէն Վերջին միջոցը գործադրել...

— Ափսո՛ս:

— Իմ մութ երկնքին վրայ արուսեակ մը և բն
ւեռական աստղ մը ունէի, որոնցմէ մին անա կը մարէ
իր լոյսը ինձ համար: Կուռնե՛լիա, իմ փշոտ ճամբուն
վրայ, կեանքս էր որ գտայ քու մէջ, ու դուն անա կը
չիջուցանես զայն: Դու չե՞ս յիշեր իմ խօսքերը թէ ես
ամուսին չունիմ բնաւ, թէ ես ամուսնացած եմ իմ
գաղափարներուն, իմ իտէալներուն հետ, և դուն, որ-
պէս երկնային Պէտդրիչէ, պիտի առաջնորդես իմ աստ-
ղը՝ անխոտոր: Ես այսօր իմ հայրենի մէկ վրէժը լու-
ծեցի, ո՛ւր է իմ մխիթարութիւնը, ո՛ւր է քու առաջ-
նորդող լոյսդ, Պէտգորիչէ՛, իմ հոգին, իմ հրեշտակը...

— Ա՛խ, Ամիրբէ՛գ, փոշին ըլլամ Ձեր ոտքերուն,
մի՛ պղծէք Ձեր շրթունքները... Դուք պէտք չունիք
խեղճ աղջկան մը տալիք մխիթարութեան, Ձեր մխի-
թարութիւնը Ձեր մէջն է արդէն...

— Կուռնե՛լիա, անունիդ տէրն էիր մինչև հիմակ,
նոյնը եղիր հիմակ ալ. ցոյց տո՛ւր առաքինութիւնդ.
մի՛ մեռցնե՛ր իմ հոգին. քու այս վարձունքդ պատճառ
պիտի ըլլայ որ Ամիրբէ՛գ փախչի, հեռանայ այս աշխար-
հէն, չքանայ ու կորսուի անհետ խաւարին մէջ... Մի՛
մի՛ թողուր որ այդ որոշումը տայ ան. իր որոշումէն
ետքը աստուածներն անգամ չեն կրնար փոխել զայն:

— Իսկէնտէ՛ր, դուք կը բռնադատէք զիս որ տա-
կաւին ապրիմ ու քաշքշեմ իմ ցաւագար կեանքը:

— Ա՛հ, Դուն իմ կեանքս ես, քու կեանքիդ թելը
իմինին հետ հիւսուած. առէջ կազմած է. եթէ կ'ուզես
որ իմ կեանքը վերջ գտնէ փրցուր քու թելը այնպէս
ինչպէս դժոխքի Ատրովպէ պարիկը իր մահաշուք մկրա
տով կը կտրէ մարգոց կեանքին թելերը:

— Ո՛հ, դուք պէտք է ապրիք, եթէ բոլոր ուժովս
պոռայի այս ճշմարտութիւնը, դարձեալ պիտի չկրնայի
թարգմանն ըլլալ իմ սրտի բաղձանքի ուժգնութեան:

— Ուրեմն, դուն ալ պէտք է ապրիս, քու ջերմ
շունչովդ ոգեւորես իմ չոր հոգին. դուն քու ներկա-
յութեամբդ թռիչ կուտաս իմ երազներուն, դուն զիս
կ'ստիպես որ դառնամ Ոսկեդարու հերոսները, հետա-
մուտ ըլլամ անոնց դիւցազնական գրոհներուն ու ձրգ-
տումներուն...

— Ամիրբէ՛գ, Դուք էք որ իմ արեան շրջանը կը
վերսկսեցնէ՛ք, դո՛ւք որ իմ կեանքի մեքենան կը շար-
ժէք վերստին...

— Ես Ձեր մէջ երկնային հրեշտակ մը տեսայ ու կը
տեսնեմ, Կուռնե՛լիա, քեզի նման հրեշտակներ են ա-
նոնք ալ վաղը պիտի ներկայացնեմ քեզ անոնց ու դուք
իմ աղաւնետան տառակները պիտի ըլլաք խորհրդաւոր
երեք թիւով...

— Ես սե փետուրներով ագռաւի պիտի նմանիմ անոնց մէջ :

— Ընդհակառակը, քու ազնիւ սրտով աստուածային աթոռին սպիտակութիւնը հագած ես, ու սուրբ հոգիին մաքրութիւնը պիտի ցուցնես անոնց մէջ :

— Երկինք քար կը տեղացնէ Ձեր վրայ, զգուշացէք զիս այդպիսի նմանութեամբ ցուցադրելէ :

— Ո՛հ, իմ ազնիւ էակ, իրաւունք չունիս այդպէս մտածելու. լոյսերու մէջ ողողուած էութիւնը չզգար իր լոյսը շքեղ, մինչ անոնք որ խաւարին մէջ են աւելի յստակ ու որոշ կ'ըմբռնեն փայլն ու շքեղանքը անոր լոյսին :

— Ամիրբէ'դ...

Ու կը լռէ. կ'զգամ թէ անթափանց քող մը կը սնգուրէ անոր աչքերը և ես չեմ կրնար կարդալ անոր հոգին :

Այդ վայրկեանին կ'զգամ թէ կուռնելիա գերազանցապէս բարձր է և՛ Փէրիչէհէրէն և՛ ինձմէ. Թնչո՛ւ, ուրեմն, ան չի դառնայ իմ ամուսինը :

Դարձեալ Փէրիչէհէրի անդրին, Տերմինոսի արձանը, ահա Սանդուխտ հանրմն ու իր ազնիւ կը հմինէքի պատկից սենեակին մէջ :

Մեղմով հրաժեշտ կ'առնեմ ու կը քաշուիմ իմ սենեակը՝ բացուող արշալոյսով ցօղելու հաւար իմ խաւար հոգին :

Առջի գիշեր շարունակութիւնը եղաւ ինձ համար նախորդ ցերեկին. ես երբեք քուն չկրցի քնանալ:

Առաւօտ կանուխ պարտէզ իջեր էր մօրեղբայրս. կ'երեւի ան ալ չէր կրցեր քնանալ: Կ'իջնեմ ես ալ բաց օդին մէջ կազդոյր մը փնտռելու: Իմ չորս պատերը գառազեղի մը երկաթներուն տպաւորութիւնը կը գործէին իմ վրայ. բաց երկինքը, մայիսեան առաւօտը, բուրումնալից զեփուռին շունչը և թարմ օդը չեն գոհացներ զիս. տակաւին կ'զգամ թէ բանտուած եմ: Կ'երեւի Սքուէրչաֆիքօ ես իմինին նմանող կացութեան մը մէջ է. որովհետեւ ան ալ սովորական ողջոյնէն զատ ո'չ մէկ խօսք կ'ուզէ փոխանակել ինծի հետ: Նախաճաշէ մը ետք շուտով կը մեկնինք քաղաք:

Առջի իրիկուան դէպքը բովանդակ քաղաքին սեփականութիւնն է արդէն: Կը հանդիպինք զուարթ դէմքերու, որ մաղթանքներ ունին իրենց լեզուին ծայրը. մեր ճամբուն վրայ կը տեսնենք երբեմն ծանօթ դէմքեր, որ զարմանքի արտայայտութիւն մը կը չինեն՝ իմ հետ մօրեղբայրս տեսնելով, կիններ ու տղաքներ իսկ մատներով մեր կառքը ցոյց կուտան իրարու:

Շուտով ամէն բան կարգի կը մտնէ, որովհետեւ մէկ քանի կարեւոր անձնաւորութիւններ կը տեսնեմ ու կը կատարեմ երէկ գիշերուան տուած խոստումս՝ Սքուէրչաֆիքոյի: Կառավարիչը հաճոյքով կը լսէ մօրեղբօրս որոշումը, և անոր այդ արարքը կը կոչէ «բարեգէտ դարձ»: Զինուորական խորհուրդը ևս նոր որոշումներ կը կայացնէ, լրտեսութիւններու ցանցը սեղմելու և չքա-

ցնելու համար։ Դորակալեան նոր հարցաքննութեան կ'ենթարկուի, ու նոր յայտնութիւններ կ'ընէ, մասնացոյց ընելով Սարըպէյի արքանեակներէն չատերը։ Իրիկուան, երբ պիտի դառնամ ամարանոց, մօրեղբայրս խանդազատանքի զեղումով մը կ'ողջագուրէ զիս ու անձամբ ճամբու կը դնէ։

Իսկ ես շարունակ տխուր եմ ու թաղծալից, կարծես ոճրագործ մը ըլլայի։ Մարդոց շնորհաւորութիւնները անարգանք կը թուին ինծի, մայիսեան այս գեղեցիկ օրը միտն է ինձ համար ու ամպամած։ Ես կ'ուզեմ առանձնանալ, կ'ուզեմ փախչիլ քաղաքին ժրխորէն, որ իմ հոգին կը թունաւորէ։

Ամէն մանրեկրորդի իմ աչքերուն առջև կը ցցուին պատկերը Կուռնելիայի, արտատիպը Փէրիշէնէրի ու անոր մօր։

Ախ, անոնց բոլորին արցունքները... որոնց միակ պատճառ ես եմ, ես անվճռական ու տատամսոտ։ Այսօր ես անիծեցի իմ ծնած օրը...։ Ես, անբարոյական մը չեմ արդեօք, ես իրաւունք ունիմ անմեղ կոյսերու պատիւին հետ խաղալու, ես իրաւունք ունիմ անպատիժ մնալու իմ այս արարքներուն համար։ Ինչո՞ւ ես մէկն ու մէկին վերջնական կերպով, կտրուկ, պատասխան մը չի տուի առաջին բռնէն իսկ։ Ե՛ս, ես չեմ միակ յանցաւորը, եղեռնաւորը...։ Ես չխաբեցի՞ անմեղ արտերը՝ կեղծիքներով ու սին յոյսեր արթնցնելով ա նոնց մէջ։

Այո՛, ես պէտք է պարզ կերպով խօսիմ ինձ հետ, ես անքնական դիրքի մը մէջ չեմ գտնուիր երկու կոյսերուն հանդէպ, անոնք իրենց հոգիին խորը զիս կը նկատեն իբրեւ ապագայ ամուսին, անոնք չեն կրնար մինչև վերջ ապրիլ այն միեւնոյն կեղծիքով, զոր ես կը

ցցեմ անոնց առջև, ե՛ս, ե՛ս ալ պիտի կրնամ մինչև վերջին վայրկեանը ապրիլ այս ինքնախաբէութեան մէջ, Ո՛վ է ուրեմն այս իրադարձութիւններու պատասխանատուն, ես չեմ միթէ...

Ա՛խ, ինչո՞ւ այս յաւիտենական քառան է իմ առաջև. ինչո՞ւ այս թո՛ղ ու բո՛հր, ո՞վ ո՞վ տարածեց զայն իմ ոտքերուն առջև. Փէրիչէ՛հէ՛ր՝ իր նամակովն ու յայտնութիւններով, իմ մայրն ու Լաւռա՛ն՝ իրենց խթումովն ու քաջալերութեամբ՝ Կուռնելիայի առջև, ե՛ս՝ իմ դեղեւուն, տատամսոտ, թաքթաքուր վարուելակերպով, ա՛խ, իմ տարապայման անձնատրութեամբ զգացումներուս որ կոյր էին:

Ես ինկած եմ արդէն վիհին մէջ, աւելի խոր քան Մասիսի խորխորատները ուր Արտաւազդն է գահավիժեր, աւելի բորբոք քան Ետնայի խառնարանը, քան Վեսուվի երախը: Ո՛վ, ո՞վ կրնայ հանել զիս այս վիհէն, իմ մօտ առիւծներ ու օձեր չկան ինչպէս Դանիէլի ու Գրիգոր Լուսաւորչի վիրապններուն մէջ, ես ինքս եմ օձը, վիշապը՝ գալարուն:

Ա՛խ, իմ բարկութիւնը, իմ ցա՛ւը, եթէ կշռէին զանոնք, ծովու աւազէն աւելի ծանր պիտի նստէին, որպէս բարկութիւնը և ցաւը Յօրին: Սակայն իմ բարկութիւնն ու ցաւը Ամենակալին դէմ չէ, այլ իմ անձին դէմ, ես որպէս չարիքը ինքնին...

Եւ որո՞նք են զոհերը այն անեղ չարիքին որ ես եմ, որո՞նք են որ կը գալարին ու կը տուայտին տիւ և գիշեր. ա՛հ, Կուռնելիան, Փէրիչէ՛հէ՛րն ու Սանդուխտը... Կուռնելիան՝ աւելի առաքինի քան առաքինութիւնը նոյնիսկ, աւելի պայծառ ու ամբիժ քան լոյսը Արուսեակին, Փէրիչէ՛հէ՛ր, Սանդուխտ՝ աւելի սուրբ ու վսեմ քան սրբուհիներն ու օրհնութիւնները կրօններուն:

Ի՞նչ ընե՛մ... ո՛ւր չքանամ... Ինչպէ՛ս անհետա-
ցընեմ իմ հետքը որպէս նաւու մը արահետը ծովին վը-
րայ, ինչպէ՛ս խուսափիմ այն աստուածային ցասումէն
որ իմ մէջն է։

Ո՛ւր էք դուք, հայրենի իտէալներ, հայրենի վը-
րէժներ, ինչպէ՛ս պիտի կրնաք բարձրացնել ու մաքրել
զիս այն կեղտէն որ աւելի գարշելի է քան ցեխը ճախ-
ճախուտին. քան դիրտը նեխած մօրուտին։ Ա՛հ, դուք
պիտի կրնաք բռնել տեղը այն լուսաւոր արահետին, զոր
կը թողու Կուռնելիայի նման ասուպ մը հրեղէն, դուք
պիտի կրնա՞ք լրացնել այն պակասը զոր կը թողու փէ-
րիչէ՛նէրի նման գիսաւոր մը եօթնարփեան։

Կուռնելիա՛, փէրիչէ՛նէ՛ր, կ'զգա՞ք արդեօք աղօթի-
ւը, ալը ձեզ ճմրթկող չարիքին, կ'զգա՞ք « րդեօք այն
լայնափեռեկ երախը ուրկէ կը փչէ ձեզ փոթորկող հող-
մը չարութեան... Ո՛չ, դուք կ'անգիտանա՞ք, դուք
նոյն ինքն կը սրբացնէ՛ք զայն, դուք ճշմարիտ պաշտում
մը ունիք անոր որ Մողոքն է՝ Ձեր ճենճերներուն ծա-
րաւի, որ Բահադն է՝ Ձեր նուիրաբերումը լափիզող։

Ա՛հ, Սասուած իմ, կայծ մը տուր քու լոյսէդ, կայծ
մը նուազուն, գէթ կայծ մը այն լոյսէն որով Կուռնե-
լիան շաղուեցիր...

Ափսո՛ս, ինչո՞ւ իմ այս խորհուրդները չպայթեցու-
ցին իմ սիրտը, չի խաւարեցուցին իմ աչքերը, որոնք
կրկին կը տեսնեն իմ կալը չարութեան։ Ա՛հ, այս ա-
մարանոցը, ուր ես անզգալի կերպով եկեր հասեր եմ։
Սո իրական աշխարհին մէջն եմ, ես դեռ անել բաւիղին
մէջն եմ ոլորուն։ Իսկէնտէր պարտաւոր է դեռ թափա-
ռիլ ու թարթափիլ այն վիհին լեռ ուր ինկած է։

Նուսուֆ կը գանէ զիս.

— Տէր իմ, մայր ու աղջիկ կը խնդրեն Ձեզ տեսնել
անպայման։

— Սանդուխտ Հանը՞մը :

— Այո՛, և Սաթենիկ :

— Ո՛ւր :

— Արձանին մօտ :

— Հի՞մակ :

— Այս բոպէին իսկ :

Փութով կ'իջնեմ վար, ծաղկանոց. հոն է իմ քուզինը :

— Կուռնելիա, եկուր ինծի հետ...

— Ո՛ւր :

— Եկո՛ւր կ'ըսեմ քեզի, ու կը քաշեմ իմ ետեւէն : Հոն են երկու աղաւնիները, կաս կարմիր կտրած, անձկայից :

— Ներեցէ՛ք, Տիկի՛ն, որ ձեզի ներկայացնեմ իմ քուզինը Կուռնելիա, որ իմ կեանքի փրկիչներէն մէկն է : Կուռնելիա, ծանօթացէ՛ք. Տիկին Սանդուխտ և իր աղջիկը Փէրիշէհէր :

— Սաթենիկ ըսէք, կ'ուզղէ իմ խօսքը Կուռնելիա և կը նետուի առաջ, կ'ողջագութէ զանոնք :

— Տիկի՛ն, կ'ըսէ Սանդուխտ հանըմի ուղղելով իր խօսքը, ինծի ծանօթ է թէ ինչ մեծ ծառայութիւն մատուցիք Իսկէնտէրի : Իսկ Փէրիշէհէրը գրկելով ու համբոյրնելով ծածկելով զայն,

— Օրի՛որդ, կ'ըսէ անոր ան, ինծի ծանօթ է նաև Ձեր ազնուական ու կաթոգին սէրը Ամիրբէ՛գի նկատմամբ :

— Իսկէնտէ՛ր, կը ձայնէ Տիկինը, մեզի ծանօթ չէ սակայն օրիորդին մատուցած ծառայութիւնը Ձեզի հանդէպ :

— Ա՛հ, կը չափազանցէ, Տիկի՛ն, կը յարէ Կուռնելիա, մօրեղբօր ու իր միջև վիճաբանութեան մը մի-

Համտելս է զոր կ'ուզէ խոշոր գրեթով կարդացնել Ձեզի :
— Ինչպիսի՞ վիճաբանութիւն է այդ... կը հարցնէ
Փէրիչէհէր :

— Եթէ այս օրիորդը չըլլար, կը պատասխանեմ ես,
արիւնով պիտի վերջանար իմ ու մօրեղբօրս հետ կա-
տարուած այդ վիճաբանութիւնը :

— Ե՞րբ կը պատահի այդ, կը հարցնէ Տիկին
Սանդուխտ :

— Սարէպէյի սպանութեան գիշերը :

— Այդ սպանութեան համար բարկացա՞ւ Սքուէր-
Հաֆիքօ :

— Ո՛հ, ո՛չ. իր բռնած ընթացքը պախարակելի
գրգռեց զինքը :

— Ու Ձեզ պիտի սպաննէ՛ր... կը ձայնէ Փէրիչէհէր :

— Եւ իմ քուզինը զիս փրկեց իր կուրծքը ցուցնե-
լով անոր...

— Ա՛հ, կը չափազանցէ...

— Պաշտելի՛ հերոսուհի, կը գոչէ Տիկինը :

— Դուք ալ, Իսկէնտէ՛ր, կ'ըսէ խօսքն ինձ ուղղե-
լով, դո՛ւք ալ հերոսի մը պէս վարուած էք դաւաճան-
ներուն արիւնը քամելով...

— Առիւծի մը պէ՛ս... կ'աւելցնէ Փէրիչէհէր :

— Ան իր դերին մէջն է, կը կցէ Կուռնելիա :

— Մի՛ խօսիք այդ խնդրին վրայ, խնդրեմ, կ'ըսեմ
ուզելով վերջ մը տալ թափուող գովեստներուն :

— Դուք մեր հայրերուն կտակն է զոր սկսած էք
գործադրել, կը շարունակէ Սանդուխտ Հանըմ : Մենք
եկած ենք այսօր վերջին անգամ խնդրելու որ շարու-
նակէ՛ք Ձեր ձեռնարկած գործը :

— Բայց ո՞ւր պիտի մեկնիք, կը հարցնեմ կասկած-
ներս փարատելու համար :

— Էմիլնէք դէպի բանակատեղ մեկնած է արդէն
և հրամայած է պարպել նաև ամարանոցը :

— Ուրեմն դ՞ուք ալ պիտի հետեւիք իրեն :

— Մենք պիտի երթանք հո՛ն ուրկէ եկանք ամիս
մ'առաջ :

— Ինչո՞ւ այսքան շուտ . ամառը նոր կ'սկսի :

— Շուտով պատերազմի վայր պիտի դառնայ այս
չրջանակը :

— Ուրեմն պիտի բաժնուինք առ յաւէտ...

— Կրկի՛ն տեսնելու հաստատ հաւատքով...

— Այո՛, Տիկի՛ն, կը յարէ Կուռնելիա, ես ալ նոյն-
քան ամուր հաւատք ունիմ թէ կրկին պիտի վայելէք
զիրար...

Ապա խօսքը ուղղելով Փէրիշէհէրի,

— Սաթենի՛կ, կ'ըսէ անոր, ձեր սէրը պիտի պսակ-
ուի...

— Ա՛խ, մեր սէրը... կը հառաչէ Փէրիշէհէր : Օրի-
որդ, մեր սէրը թեւեր ունի, բայց ոտք չունի որ կարե-
նայ տեղ մը դադար առնել, ճանկեր չունի, որ կարենայ
ճիւղէ մը կառչիլ :

— Ո՞վ, կտրտեց անոր ոտքերը, Ամիրբէ՛գ...

— Ո՛հ, ո՛չ. միակ մեղաւորուհին ես եմ : Ե՛ս որ իմ
նամակով խոստովանեցայ իրեն իմ անխոստովանելին,
ու քաշեցի իմ ետեւէն դէպի անդունդը անյատակ :

— Ի՞նչն է որ ձեզ կը բաժնէ իրարմէ...

— Ա՛հ, կրօնը, օրիորդ, կը միջամտէ Սանդուխտ
Հանըմ :

— Աստուածային սէրը, որ կ'առկայծի մարդուն
մէջ աշխարհներ չի ճանչնար, սահմաններ չընդունիր,
ցեղ չունի, կրօն չունի...

Կուռնելիա այս բառերը արտասանելով կը ճառա-

գայթէ. կը շողայ այդ պահուն, իր երկու ունկնդիրները հաղորդ ընելով այդ ճառագայթումն: Սակայն իմ սիրտը կը կտրատեն անոնք:

— Ո՛հ, Կուռնե՛լիա, կը յարեմ Թիուր չեչտով մը, իսլամուհներուն սէրը աշխարհ չունի, ցեղ չունի, բայց կրօն ունի, կրօն՝ անխորտակելի՛ պատուար:

— Երբ սիրտերը միացած են, կրօնը վարագոյր մը կը դառնայ աւելի թափանցիկ ու նուրբ քան նաբոյի ժանեակները:

— Այդ Իսկէնտէրի համար չէ դժբախտաբար, կը յարեմ ես:

Ոտքի կ'ենեմ, ու խօսքս ուղղելով Թիկնո՛յ.

— Ես է՛մինէքի թշնամին եմ, Տիկին, կըսեմ անոր: Ես մեր ցեղին ու մեր ընտանիքին յոյսերն ունիմ ապրեցնելիք: Իմ սէրը իրապաշտ չէ. այո, ոռքեր չունի: Ձեր ազնիկը ահա ինքը, Նա՛գո՛հ էր մեր իտէալական սիրով, ու ես վստահ եմ որ գո՛հ պիտի մնայ և՛ այսուհետեւ:

— Ո՛հ, ո՛հ. կը գոչէ Կուռնե՛լիա, Ձեր սէրը և՛ իտէալական է և՛ իրապաշտ:

Հրաժեշտ կ'առնենք. Սանդուխտ Հանըմ իր ջերմ համբոյրը կը զետեղէ իմ ճակտին վրայ, ու համբոյրնե-րուն ամէնէն տարփալին, ամէնէն ջերմը կը դնէ Կուռ-նելիայի վարդ այտերուն վրայ:

Երէկ առաւօտ կանուխ քաղաքն էի արդէն: Էմի-
նէքի ամարանոցէն փութով մեկնումը զանազան կաս-
կածներ ներշնչած էր ինծի: Արդարեւ ան ոչ միայն Սա-
բըպէյի սպաննութիւնը և Դորակալեանի ձերբակալու-
թիւնը նկատեմ էր իբրեւ ստիպող պատճառ շուտով գոր-
ծի ձեռնարկելու, այլև կ'երևի նոր լուրեր ստացեր էր
Պոլիսէն: Այս վերջին պարագան կը հաստատուէր Պոլիսէն
մեր ստացած նոր տեղեկութիւններով: Պոլիս մեծ գոր-
ծունէութիւն մը սկսեր է արդէն. նաւերը պատրաստ
են, ու զինուորներ, ռազմամթերք սկսեր են փութով
աղաւորել անոնց մէջ: Ուրեմն Կաֆայի արշաւանքը
օրուան խնդիր է այլևս: Այս իրողութիւնները կ'ստիպեն
զիս որ մեր ամարանոցն ալ թողունք ու երթանք քա-
ղաք: Այսօր սկսած է արդէն ժողովաւորը, որուն նուիր-
ուած են ոչ միայն ծառաներն ու սպասուհիները, այլ
և մայրս, Լաւուս ու Կուռնելիա:

Երկու օրէ ի վեր քաղաք եկած ենք։ Դէպքերը զարգացած են արդէն ու պայթելու վրայ։ Էմինէքի բանակները արդէն շարժման մէջ են. իրիկուն առաւօս կը հասնին նաեւ Ֆաթիհի նաւերը։ Ինքնապաշտպանութեան գործը կանոնաւոր ու կարգին կ'երևի. ժողովուրդին ու մանաւանդ հայ իշխաններուն մէջ խանդավառութիւն մը ծայր տուած է։ Ամէն ոք կ'ուզէ օրինակ առնել Հռոդոսի ասպետներու քաջութենէն։

Մէնկլի Գէրէյ իր յարատեւ յարաբերութիւններով թարմ լուրեր կ'ստանայ թաթար բանակներուն վրայ։ Ան կուզէ արժեցնել իր գտած հիւրընկալ ասպնջականութիւնը գննուական այս ոստանին մէջ։ Ան մեծ հաւատք ունի իմ վրայ. կ'երևի չէր քէզական թաթարական մարզանքը, զոր տեսած եմ, մեծ յոյսեր կը ներշնչէ իրեն։

Ամէն օր կը շարունակեմ մասնակցիլ Զինուորական խորհուրդին, որուն նիստերը աւելի երկարատեւ ու նոյնիսկ գիշերներն ալ սկսած են տեղի ունենալ։ Սքուէրչաֆիքօ շատ ընկճուած կը թուի, բայց կ'զգամ թէ իր զղջումը իրական է։ Ան պիտի պահէ իր խոստումը։ Մեր նաւերը արդէն կազմ ու պատրաստ են։ Անոնց մէջ մեր սեփական մարտանաւերն ալ տեղ բռնած են։ Վարդ Յակոբճան ծովային զինուորական յանձնախումբին մէջ սկսեր է արդէն համարում շինել իր տուած հասուն խորհուրդներով ու դիտողութիւններով։

Ասոնք են իմ արտաքին կեանքի ընդհանուր գիծերը, կամ այն իրադարձութիւնները որոնց մով կը հետաքրքրուիմ։ Իսկ իմ ներքին կեանքը մօայլ է ու տխուր։

Այն վերջին տեսակցութենէն ետք, զոր ունեցանք է 'իսէքի կնոջ ու աղջկան հետ, իմ օրերը կ'անցնին խորին վիշտով ու թախիծով։ Այժմ բոլորովին բաժնուած եմ զիս սիրող սրտերու ներկայութենէն։ Կուռնելիան ալ իմ մօտիկը չէ այլևս, ան կը բնակի մօրեղբօրս տունը։

Ա'հ, այդ աղջկան հերոսական ոգին, անձնուրաց, անձնուէր ժեստը չեմ կրնար մոռնալ։ Ան իմ աչքին ամէն օր աւելի կը մեծնայ, աւելի կը սրբանայ ու աւելի կը պայծառանայ։ Ինչ կորով, ինչ հաստատուն կամք այդ տկար աղջկան մէջ։ Ա'խ, ո՞ւր թաղեց ան իր սէրը խանդակաթ... ինչպէ՞ս կրցաւ զսպել իր զգացումները զօրաւոր...

Ո՛րքան գաճաճ, ո՛րքան չքոտի եմ ես այս հրեշտակին բաղդատմամբ... Ան երկինք է, ես կաւ եմ ու խիճ։

— Կուռնելիա, Կուռնելիա, ո՞ր օրհնուած արգանքը բեղմնաւորեց քեզ ո՛րկէ՞ յափշտակեց այն հուրը որ դուն ես, աւելի սուրբ ու երկնային քան Պրոմէթէոսի յափշտակած հուրը՝ Արամազդին։

Երէկ գիշեր ես ստիպուեցայ կանգ առնել իմ Օրագրի էջին վրայ, որովհետեւ գիշերային զինուորական խորհուրդի համար ստիպողական կոչ մ'ստացայ նոյն վայրէկներն:

Այո՛, մեր ստացած վերջին տեղեկութիւնը ճշմարտուեցան այսօր: Այն վայրկենին երբ այս տողերը կը գրեմ արդէն թաթար բանակները պաշարած են քաղաքը՝ մեր պաշտպանութեան առաջին գծին վրայ. իսկ Օսմանեան 300 մարտանաւեր սկսած են մօտենալ մեր ջուրերուն: Հաւանաբար ստիպուած ըլլամ որոշ ժամանակի մը համար դադրեցնել իմ այս յիշատակարանին արձանագրութիւնը, որովհետեւ խազմի ու ռազմի շնորհով զիս կը կոչէ իմ պարտականութեան գլուխը: Թերեւս վերջին տողերս ըլլան ասոնք...

Ահ, վերջապէս եկաւ վայրկեանը ուր դարերու քէնը պէտք է պոռթկայ իմ մէջէն, ես պէտք է ցոյց տամ աշխարհին թէ ինչպէ՛ս պէտք է պաշտպանել իր սեփական տունը...

Սանդուխտ, դու ազնուազարմ Տիկին, գիտեմ որ այս րոպէին քու բոլոր հոգիովդ աղօթք դարձած ես, որ Իսկէնտէր կարենայ լուծել քու հայրերուդ վրէժը... Դու սպարտացի կիներուն պէս կ'ըսես ինծի. «գնա՛, կա՛մ տակը կա՛մ վրան»: Այո՛, ես պիտի արժեցնեմ քու յոյսը: Փէրիշէնէ՛ր, դու Ռուստամն ու Զոհրապը կ'ուզէիր տեսնել իմ մէջ, պէտք չէ յուսախաբ ըլլաս բոլորովին: Իսկ դո՛ւ, երկնայինդ Կուռնէ՛լիա, հայրենիքի պաշտպան հրեշտակ, տակաւին կը հնչեն՝ իմ ականջին քու արտա-

սանած որատիան տողերը. dulce et decorum est pro patria mori !:

— Իսկէնտէ՛ր, ահա քու երազներուդ օրը, ահա այն օրը որուն անձկանօք կ'սպասէիր... դու մէկի տեղ երեք հրեշտակ ունիս քեզի հովանի. երեք պատիկ զրահով զրահուած ես. գալիք օրերը մրցահանդէսի ժամեր պէտք է դառնան քեզի համար:

Այո՛, քու հարսանիքդ է որ կ'սկսի. դո՛ւն, քու գաղափարներուդ ամուսի՛նը, եկած է ըսպէն երբ դու պիտի կրնաս փարիլ անոնց, գրկել զանոնք, դնել կուրծքիդ վրայ... Ե՛լ, ե՛լ փութով, փեսաւէրները պատրաստ են արդէն, ու քարոզը պիտի կարդայ բարձրաձայն. «Ահա փեսայ գայ, արի՛ք ընդ առաջ նորա»:

Յուճիս 5

Աստուած իմ, բախտաւոր եմ թէ դժբախտ, որ
կրկին կը նստիմ գրասեղանիս առջեւ, Օրագիրս սեւե-
լու համար: Այս մէկ քանի օրուան կարճ ժամանակա-
միջոցին մէջ ինչե՛ր տեղի ունեցան, ինչե՛ր կատարուե-
ցան Սոփոկլէսներու և Քսենոփոններու գրչին ար-
ժանի...

Ձէ՛, ես անկարող եմ անոնց մէկ ստեղծագիծ
ուրուանկարն անգամ յօրինելու, ես անկարող եմ պատ-
մելու այն ինչ որ տեղի ունեցաւ նոյնիսկ իմ շրջապատին
մէջ, իմ անմիջական շուրջըսրը...

Ո՛ւր է այն Խսկէնտէրը որ արցունք չունէր իր վիշ-
տերը ողբալու համար, արցունքով կը գրէ հիմակ այս
տողերը:

Ո՛ւրկէ սկսիմ, ի՞նչը նկարագրեմ, ո՞ր յարձակումը
պատմեմ, ո՞ր եղեռնը ներկայացնեմ, ա՛խ, ո՞ր մահը
ողբամ...

Յունիս մէկն էր. Ֆաթիհի մարտանաւերը շարուեր
էին ամբողջ Թէոդոսիայի ծովերուն վրայ հիւսիս արեւ-
ելեան կողմէն, մեր ամարանոցին մօտերէն ցամաք ե-
լեր էին մաս մը Սիփահիներ ու Եէնիչէրիներ: Իսկ ա-
րեւմտեան կողմէն և հարաւ արեւմուտքէն չրջապատեր
էին թաթար բանակները:

Հիւսիս-արեւելեան կողմը բաժին ինկած էր մեր
ուժերուն, հայ իշխաններու պաշտպանութեան կէտե-
րէն մեծագոյն մասը այդ կողմն էին. իսկ արեւմուտքը
յանձնուեր էր գենուացի հրամանատարներուն և ուժե-
րուն: Նաւերէն ցամաք զինուոր հանումը առաջին
դժբախտութիւնն էր Օսմանեան բանակին համար: Նա-

ւահանգիստին խորը ապաստանած երկու երեք մարտանաւեր դուրս կը նետուին յանկարծ ու իրենց թնդանօթներուն բերաններէն հուր կը ժայթքեն դէպի թըշնամի նաւերը։ Այդ հերոս մարտանաւերը մեծ մասամբ Սիմիսեան ոյժերն էին, Վարդ Յակոբճայի հրամատարութեամբ։ Ահ, կատարեալ ծովապետի մը յատկութիւնով փայլեցաւ ան։ Այն հարիւրաւոր երախները որ թշնամի նաւերէն հուր կը թքնէին այդ մարտանաւերուն վրայ, չէին կրցած ո՛չ մէկ աչքառու փնաս հասցընել, բայց ցամաք զինուոր հանող նաւերէն երկու քն ընկղմեր, 3—4ը ծանրապէս փնասուեր ու փախեր էին, մէկ երկուքին մէջ հրդեհ էր առաջ եկեր և բազմաթիւ զինուորներ կուր էին դարձեր ալիքներուն։

Մարտանաւերուն աւերումին գործը աւելի կատարելագործեր էին ցամաքային մեր յառաջապահ գունդերը, որոնք ցամաք ոտք դնող զինուորները կը հնձէին բնական պատնէշներուն ետեւէն։ Ժամեր տեսիլ էր այդ գործողութիւնը. կէս գիշերէն մինչև կէս օր, ամբողջ 12 ժամեր թուրք բանակները չէին կրցեր հաստատապէս տեղաւորուիլ մեր հողին վրայ։ Նախճիրը կատարեալ էր։

Կէս օրին, այդ արեան ճապաղիքին ի տես, այդ նախճիրներուն մէջ, լուր կ'առնենք որ գննուական գունդերը պարտուեր են թաթար բանակէն, քաշուեր են պարիսպներէն ներս, ու էմինէքի բանակները կը քալին դէպի արեւելք, պարիսպները անմիջապէս չրջապատելու համար։ Մեր գունդերը կրնային կորսուիլ ուրեմն, երկու սուրի մէջ մնալ և քաղաքը զրկուած պիտի ըլլար իր ամէնէն անձնուէր ու կորովի բազուկներէն։ Հրամանը կուտամ ու կանոնաւորութեամբ կը նահանջենք դէպի բերդաքաղաքը։ Այդ 12 ժամուան կռիւներուն

միջոցին և նահանջի տեւողութեանը, հրա՛ջք էր, 2 մեռ-
եալ և 5 վիրաւոր միայն ունեցեր էինք:

Հիմակ բոլորովին պաշարուած էինք: Թաթար բա-
նակներուն չուտով միացեր էին օսմանեան ցամաք ել-սծ
գունդերը, որոնք ամէնը միասին իրենց հառահռոցով,
իրենց գոռում գոչումներով, գրո՛հ կուտան դէպի մեր
պարիսպները: Թոյլ կուտանք որ մօտենան պահ մը, և
յանկարծ կրակ կը տեղացնենք անոնց վրայ: Մովէն ի
զուր կը ռմբակոծեն մեր դիրքերը: Մեր քաջերը արեան
ծարաւի են ու անոնց միակ յանկերգն է. քեթէ Աստ-
ուած ի մեր կոյս է ո՛վ իցէ մեզ հակառակ: Անոնք կը
կռուին որպէս կորիւն, որպէս կատաղի առիւծ:

Պարիսպին առջև փորուած խրամը կը լեցուի դիակ-
ներով, որոնց շեղջակոյտը հետզհետէ կը բարձրանայ:
Արդէն դրեր են անոնք իրենց մանգղիոնները, սան-
դո՛ խները, նետեր ու հաստատեր են իրենց կեռերը,
կարթերը. կ'սկսին շուլլուիլ պարիսպներէն վեր: Ահա
դուռ մը կը բացուի, դուռ մը պարիսպին ամէնէն մէ-
կուսի մէկ անկիւնէն, դուրս կը նետուի գումարտակ մը
քաջերու, անձնուէր հերոսներու, որոնք գրո՛հ կուտան
դէպի թշնամին, մէկ քանի ուղղութեամբ կը մտնեն
անոնց շարքերուն մէջ. կը կրակեն անոնց մանգղիոն-
ները, սպանդ մը կսկսին, ահարկու և անդիմադրելի:

— Իսկէնտէր պէյ զգո՛յշ, կը ձայնէ Գոթուպէյ:

— Քաջ ռազմիկնե՛ր, յառաջ, դէպի թնդանօթա-
ծիգները, եր գոչեմ թափ տալով իմ ձիուն և եաթա-
ղանի հարուած մը զետեղելով դէպի ինձ սուրացող սի-
փահիի մը ուսին վրայ: Զարդ մըն է հոն որ տեղի կ'ու-
նենայ: Մի առ մի կը հատնին, կ'սպառին թշնամի
թնդանօթածիգները, պանական երկիւղ մը կը պատէ
մնացեալները, կ'սկսին փախուստ տալ: Երկու սուրի

մէջ է հիմակ պարիսպի մօտ բանակած թշնամին. յանկարծ մեծ դուռները կը բացուին ու դուրս կը պոռթկան ներսի հերոս գունդերը. կ'ողողեն ամէն կողմ գարնանազայր անեղ հոսանքի մը պէս: Փախուստն է. խուճապն է որ կը հալածուի մեր առջեւէն. կը սրբուի, կը սկրդի պարիսպներուն առջև, ու թշնամին կ'ընկրկի, ծակամուտ կ'ապաստանի իր նաւերը:

Երկու խոշոր թնդանօթներ ու 5 փոքր՝ մեր յաղթականի աւարն է այդ օրուան: Ես չեմ պատմեր ան թիւ զէնքերը, եաթաղանները, հրացանները, վառոդի պարկերը, որոնք մեր աւարը կը ճոխացնեն:

Մեր մուտքը քաղաքէն ներս հոռմէական յաղթանակներու թափօր մըն է ինքնին. խանդավառութիւնը բերդակալ զօրքերուն, զուարթութիւնը քաղաքապահ գունդերուն, քաղաքացիներուն, այրերուն ու կիններուն, կարելի չէ գրչի տակ առնել: Խոշոր թնդանօթին քովէն կը քալէ իմ երիվարը փրփրեբախ: Յանկարծ քաղմութեան մէջէն դուրս կը նետուի, քրտնաթոր դողդոջուն ծերունի մը, ուսուցիչս է ան, Քրիստափոր Լուքաչի. կը յառաջանայ դէպի զիս:

Վար կը ցատկեմ իմ երիվարէն. ամբօխը կը բացուի. ծերունին փոքրիկ շրջանակ մը կը գտնէ իր բոլորտիքը, որ երթալով կը բացուի, կը լայննայ: Ան մօտն է հիմակ թնդանօթին. անոր մարմինը քրտինքներու ծով մըն է. ան կը դողայ, բայց կը ժպտի:

Խեղճ ծերունի, քու երջանիկ օրդ է այսօր, դուն ուրախ ես քու ձեռակերտիդ արդիւնքը տեսնելով:

Ձեռքերը կը բանայ ան, ու կը գրկէ զիս. ամբօխը լուռ է. թափօրը կանգ առած է: Ան ձեռքերը կը շարժէ, կ'ուզէ խօսիլ. ամբօխին շունչը բռնուած է: Կը բարձրացնեմ զինքը թնդանօթին նստատեղւոյն վրայ:

— Ուրախացի՛ր, դուստր Սիոնի, կը գոչէ ան կերպերուն, բայց տիրական ձայնով, զի ահա նոր փրկիչ մը ծնաւ քեզ... Ուրախացի՛ր, որովհետեւ յարութիւն առած է, նոր մարմին ու նոր ոսկոր հագած է Ալպանական սարերու իշխանը... Իսկէնտէր պէկը։ Եւ ես, Սիմէոն ծերունիին պէս կրնամ գոչել հիմակ. «Ա՛րդ, արձակեա՛ զծառայս քո, Տէ՛ր ի խաղաղութիւն... Զի տեսին աչք իմ զփրկութիւն քո, զոր պատրաստեցեր առաջի ժողովրդեան քում...»։

Խեղճ ալեւոր... կ'սկսի հեկեկալ, հեծեծել ու արտասուել, յանկարծ կը գայթին անոր ոտքերը ու դողդրդալով կ'իյնայ իմ գրկին մէջ։ Աստուած ի՛՛, ան դեռ կը դողայ, մահուան սարսուռը կը պտտի անոր անդամներուն մէջ, անոր մարմինը կը ծանրանայ, կը ճնշէ իմ բազուկներուն վրայ... ակնարկ մը, ա՛հ, ակնարկ մը եւ՛ պակուցիչ, եւ՛ օրհնալիք, կը սեւեռէ ան իմ դէմքն ի վեր, ու կ'սկսի իր հոգեվարքը երկնել...

Այսպէ՛ս մեռաւ իմ ծերունի ուսուցիչը Լուքաչի...։

— Ո՛վ դու երջանիկ ծերունի, դուն քու երազներուդ նոր արշալոյսին կը փակես քու աչքերը. դու կը թողուս աշխարհը, կը թռչիս դէպի նոր երուսաղէմ, Գաբրիէլի աւետիսը տալու... Ա՛խ, դուն չես գիտեր, օրհնեա՛լ ալեւորդ, որ ծագող արշալոյսը իր ետեւէն քաշեց կիզիչ արեւ մը, աւելի այրող ու տոչորող քան արաբական անապատի արեգակը։ Դու թօթափեցիր ծանրութիւնը քու վրայէն ու թեթեւցած գացիր Ամե նակալի աթոռին մօտ, փառաբանութեան հետ բողոք մը դառնալու տանջուող ցեղերուն, խաչի զոհերուն համար... Բեզմէ առաջ շատեր բարձրացան հոն, այդ բողոքը տանելու այս ցաւոտ աշխարհէն... Բայց Յաւիտենականին այդ աթոռը միշտ զանխուլ մնաց անոնց

նկատմամբ... Անոր արդարութիւնն ու ճշմարտութիւնը հազիւ մինչեւ ամպերն իջան... Ահ, մեր հայրերն իրենց վիշտերու սփոփանք կ'երգէին. «Զոր սիրէ Տէր, խրատէ». գնա՛, ծերունի, աղաչէ՛ այդ աթոռին, երեսներդ քսէ անոր, և խնդրէ, ա՛յ բաւ է իր սէրը, քիչ մըն ալ թող ատէ այն տառապող ցեղերը մարդկութեան, որ իրեն օգնութիւնը ի զո՛ւր խնդրեցին ցաւդ...»

Յունիս Ղի առաուն նոր յաղթանակ մը կը լուսաւորէ մեզի համար։ Այս անգամ արեւմտեան-հարաւային կողմը, թաթար բանակին վրայ, Նախորդ օրուան զրոհը ստիպել էր թշնամի պաշարող բանակի հրամաւարները՝ աւելի եւս զօրացնել հիւսիս-արեւելեան թեւը. ուստի իրենց աջ թեւէն խուճեր տեղափոխել էին դէպի ձախ։

Մեր լրտեսները կը ծանուցանէին այս պարագան գիշերուան մէջ իսկ։ Այն ատեն երէկի յաղթական գումարտակը կը փոխադրուի թշնամիին աջ թեւին դէմ։ Գի. երային խուժում մը դէպի դուրս, անակնկալի կը բերէ դէպի թշնամին. որ կ'սկսի տարտղնիլ. փչուիլ ու փախչիլ։ Նոր յաղթանակ, նոր աւարներ։

Բայց արեւելեան կողմը ուժովցել էր ու վտանգի տակ։ Հոն կը փութան բոլոր ուժերու պահեստները մեծ մասամբ։ Դարձեալ դիակներու դէգեր, դարձեալ հրդեհումներ մանգղիոններու բանակին մէջ. դարձեալ յաղթանակ։

Յունիսի երկուքն ալ կ'երեկոյանայ մեզի համար զուարթ և յուսալից։ Գիշերը թշնամիին աջ թեւէն յուսահատական յարձակում մը ծայր կուտայ. գննուական բերդակալները սպառիլ կ'սկսին. օգնութիւն կ'աղաղակեն. յաղթական գումարտակները կը թռչին ու կը կասեցնեն յամառ թշնամին։

Վերջապէս կը բացուի Յունիս Յի առաւօտը, սե ու
կարմիր առաւօտ՝ Իսկէնտէրի համար:

Թշնամին իր բոլոր կորովը կը թափէ դէպի հիւսիս
արեւելեան թեւին վրայ: Յարձակումը կատաղի է. Եւ-
նիշէրիներ կը բարձրանան մինչև պարիսպներուն կա-
տարը, բայց թաւալգլոր կը սփռուին պատերուն. ստո-
րոտը: Թնդանօթները հուր կը պոռթկան, ծովէն ու ցա-
մաքէն, հրացանները կը ճայթին. սուրերը կը շկահեն,
մարտիկները կը գոռան, թշնամիները կը հծծեն ու կը
հառաչեն...

Պարիսպին ետեւ, մէկ դարաւանդին վրայ եմ:

Յանկարծ ականջիս ձայն մը կը հնչէ. կը դառնամ
ետեւ. կուռնելիս է...

— Ահ, հոս ինչ գործ ունիս, տէրօջը հրեշտակը...
կը հարցնեմ ու ձայնիս մէջ թէ բարկութիւն կայ թէ
խանդադատանք:

— Ես եկայ Տէրօջը սուրը յողացնելու թշնամիներու
բանակին վրայ, կը պատասխանէ ան ժպտուն ու թրթը-
ռուն:

— Բայց հոս վտանգաւոր է քեզի համար, կը գոռամ
դողալով:

— Եւ վտանգաւոր է Իսկէնտէրի համար, կը յարէ
ան անխռով ու ժպտադէմ: Ես եկեր եմ հաղորդելու
Ձեզի թէ դաւ մը նիւթուած է Ձեր անձին դէմ:

— Ինչ դաւ...

— Դորակալեան բանտէն փախած է և իր որդիները
այս պարիսպին տակ ական փորած են:

— Ուրկէ՞ իմացար...

— Սաթենիկ լուր զրկած էր...

— Գոթուպէ՛յ. կը յանձնարարեմ շուտով խուճը մը
զինուորներ զրկեցէք որ Դորակալեանի տունը գրաւեն,

ներսը մարդ չի ձգեն ձերբակալեն ու ստիպեն որ փոր-
ուած ականին ճամբան ցուցնեն։ Անպայման իրենց պար-
տէզին կամ տան մէջէն փորած են այդ ականը, որով-
հետեւ պարիսպներուն մօտ են անոնք։

Գոթուպէյ մեկնած է արդէն։

— Դուք ալ վա՛ր իջէք այդ դարաւանդէն, կը պա-
ղատի Կուռնելիա։ Վար կ'իջնեմ ու կը յանձնարարեմ
որ շուտով մեկնի, դառնայ տուն։ Ձէ՛, ան չուզեր մեկ-
նիլ։

— Պէտք է ապահով ըլլամ թէ վտանգը անցած է
Ձեզմէ, կ'ըսէ ան յամառելով մնալ։

Ձեռքէն կը քաշեմ ու կը տանիմ դէպի փողոց։ Կը
դիմադրէ ու կը պրծի իմ թեւէն. կը վազէ դէպի գին-
ուորները որ կը մարտնչին մօլեգին։ Ու կը պոռայ իր
բոլոր կանացի ոյժովը։

— Քաջե՛ր, առիւծնե՛ր, հայրենիքի պաշտպաննե՛ր,
զարկէ՛ք, մի՛ խնայէք... Իսկէնտէրի նման հրամատար
մը կը վարէ ձեզ...

Այս կոչը, այս քաջալերութիւնը կը հրդեհէ մար-
տիկները, որ կը պատասխանեն կեցցէներով, ամուր
հարուածներով ու կատաղի մօլեգնութեամբ։

Դարձեալ կը քաշեմ մէկ կողմ. այս անգամ չի
մերժեր, չի դիմադրեր. ընդհակառակը կ'ուզէ իմ մօտ
մնայ, կարծես իմ պահապան հրեշտակս ըլլար։

Ո՛վ եղե՛ն, պարիսպին կատարէն Եէնիչէրիի մը
հրացանը կը պայթի յանկարծ ու կը զարնէ իմ եղնիկը
սիրասուն։ Ան կ'իյնայ իմ թեւերուն մէջ, արիւնաշաղախ։

— Առիւծնե՛ր, այս արեան վրէժը պէտք է լուծէ՛ք...
կը գոռամ կատաղօրէն։

Գրկած եմ զինքը, ու կը տանիմ մերձակայ հիւան-
դարանը։ Մահճակալին վրայ կը դնեմ այս թանկագին

բեռը. ա՛խ, աչքերը փակ են, բժիշկը կը քննէ անոր վէրքը. կը լափեմ անոր դէմքին բոլոր դիմայեղումները, բոլոր արտայայտութիւնները... Ափսո՛ս... անյոյս է ան... —

Ա՛խ, իմ աղուոր ծաղիկ, իմ հուրի՛, Կուռնե՛լիա, Կուռնե՛լիա, ե՛ս եմ, Իսկէ՛նտէ՛րը, սթափի՛ր...

Ահ, Աստուած իմ, աչքերը բացուեցան, կրկին փակուելու համար...

— Կուռնե՛լիա, Կուռնե՛լիա...

Բժիշկը կ'արգիլէ ինծի իմ յուսահատ կոչերը...

Ա՛խ, դարե՛ր, դարե՛ր սպասեցի ես: Ո՛չ մէկ շարժում, ո՛չ մէկ ձայն...

Այո՛, շարժում մը կ'ուրուագծէ անոր ձեռքը, շարժում մը, դող մը ունին անոր շրթները...

— Իս... կէ...

— Ահա հո՛ս եմ, ե՛ս, Իսկէ՛նտէ՛րը, Կուռնե՛լիա...

Կրկին կը բացուին անոր աղօտ աչքերը. ձեռքը կ'երկարէ, զոր կ'առնեմ ափիս մէջ. սառո՛յց...

— Իս... կէն... տէր...

— Պատրաստ եմ քեզի, աղա՛ւնիս, տատրա՛կս...

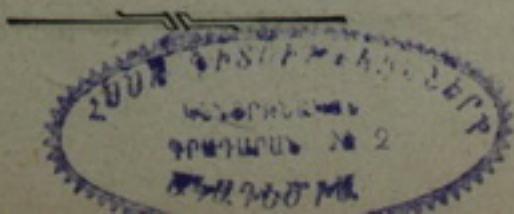
— Քեզ... ան... սահման... սիրեցի...

— Եւ սիրուեցա՛ր նոյնքան կաթոգին սիրով: Ի՛նչո՛ւր խաբեցի ինքզինքս և զքեզ. ես քեզ սիրած եմ ճշմարիտ սիրով:

— Վերջին... համ... բոյր... մ...

Ու կը խոնարհիմ. իմ դողդոջ շրթներս կը դնեմ անոր շրթներուն վրայ... Մարաւահիւծ համբոյր...

Գրի՛չ, ա՛լ բաւ է, չեմ տեսներ քու ճամբադ, ամպերն իմ աչքերուն, հեղեղն անոնց կ'արգիլեն քու շարժումը...

ՀԵՂԻՆԱԿԻՆ ԳՈՐԾԵՐԸ

ՊԱՏՄԱԿԱՆ-ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ

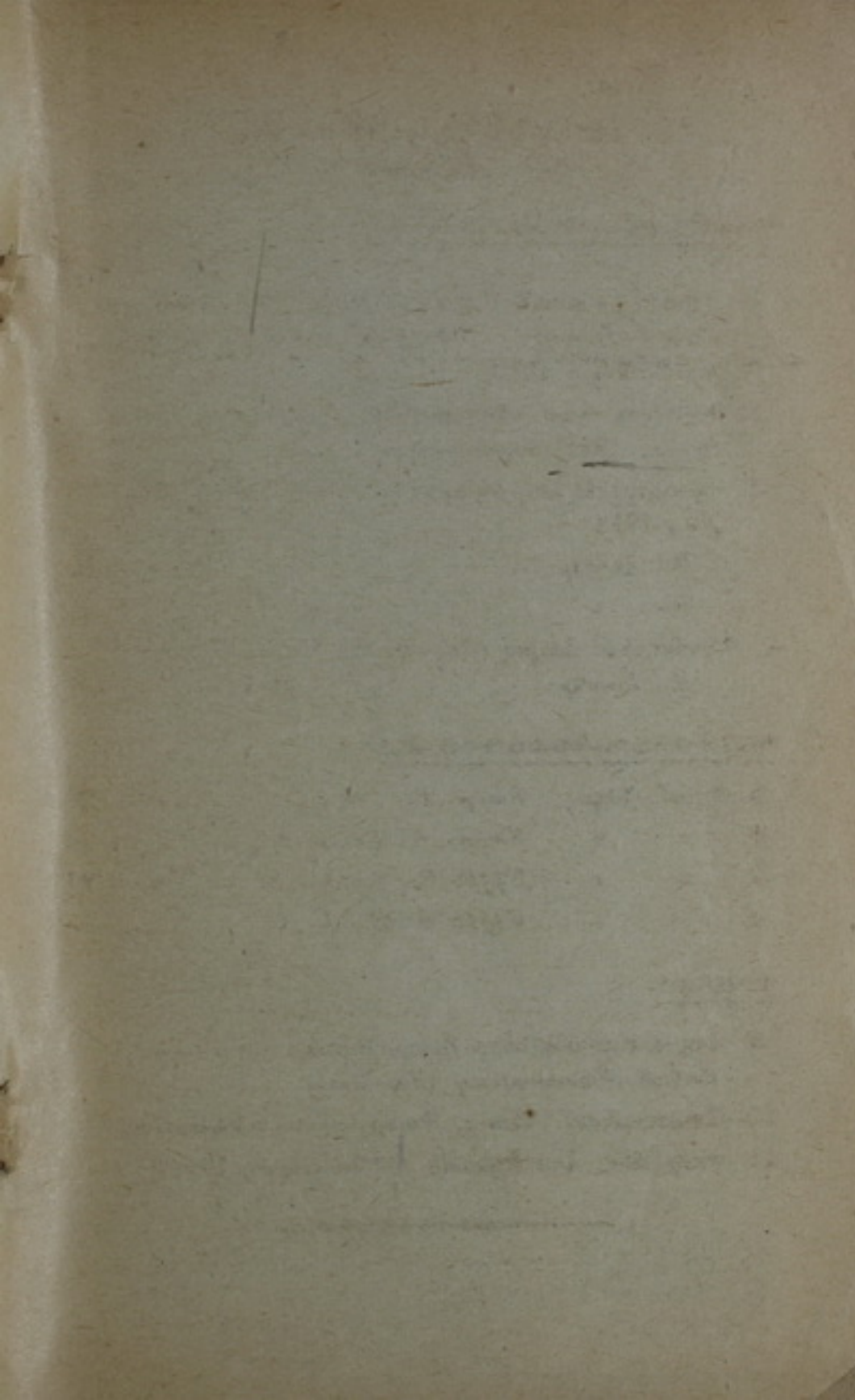
1. Քրիստոնեկութեան Մուսֆն ի Հայս, Գր. Լուսա-
ւորիչէն առաջ, (Քննական ուսումնասիրու-
թիւն) Պոլիս 1910	22
2. Ուրարտու կամ Հայաստանի նախաբնիկները,
Պոլիս, 1911 (Սպառած)	20
3 Պատմութիւն Հայ եկեղեցւոյ (Քննական), Պո-
լիս, 1914	
Ա. Հատոր	40
Բ. »	65
4. Պատմութիւն Հայոց (Քննական), Պոլիս 1915	
Ա. Հատոր	70

ՊԱՏՄԱԿԱՆ-ԴԱՍԱԴՐԱԿԱՆ

5. Պատմ. Հայոց, Տարր. Ա. Տարի	20
6. » » Տարր. Բ. Տարի	24
7. » » Միջին Ա. Տարի	27
8. » » Միջին Բ. Տարի	30

ԴՐԱԿԱՆ

9. Հայ քարգմանիչները Բիւզանդիոնի մէջ, Պա-
մական Թատերախաղ (Սպառած)	
10. Ազատութեան Իսկալը, Թատերախաղ (Սպառած)	
11. Փերիչեֆեր, Հայ Իշխանի մը Օրագիրը, 1921	

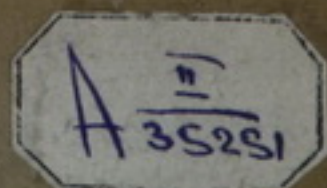

ԳԱԱ Հիմնարար Գիտ. Գրադ.

220035251

[9
20]

ՀԱՅ ԵՒՆԻՉԻՐԻՆԵՐԸ
ՇԱՐՈՒՆԱԿՈՒԹԻՒՆԸ ՆԵՐԿԱՅ ՀԱՏՈՐԻՆ
(Մամուլի տակ)

ԳԻՆ 60 ՂՐՇ.

Կեդրոնացնողի

Օ. ԱՐԶՈՒՄԱՆ ՏՊԱՐԱՆ,

Զաքմաքեղյար Յակոբեան Խան

Կ. ՊՈԼԻՍ